Slovenská reč — časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied pre výskum a kultúru slovenského jazyka. Vychodí šesťkrát za rok. — Vydáva Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. — Rediguje redakčná rada. Hlavný redaktor a zodpovedný zástupca univ. doc. dr. Eugen Jóna. — Predplatné na XX. ročník Kčs 18.—, jednotlivé čísla po Kčs 3.—. Predplácanie časopisu možno zastaviť len koncom kalendárneho roku. — Účet Štátnej banky československej č. 39-161-0582. — Príspevky a recenzné výtlačky pre redakciu posielajte na adresu: Redakcia časopisu Slovenská reč v Bratislave, Klemensova 27. — Tlačia Severoslovenské tlačiarne, n. p., Martin. Novinové výplatné povolené Poštovým úradom Bratislava 2 pod číslom 231 — prepr. 1955
Dohliadací poštový úrad Bratislava 2 a Martin 1.

OBSAH

Materiály z konferencie o norme spisovného jazyka

Z otváracieho prejavu dr. Štefana Peciara — — — — — — — — — 193
Horecký J., Norma spisovného jazyka z hľadiska potrieb spoločnosti — — 194
Doležel L., Spisovná norma s hlediska potřeb společnosti — — — — 199
Akademik Trávníček F., K otázkám jazykové normy — — — — — 205
Blanár V., K teórii a praxi našej jazykovej kultúry — — — — — — 209
Z diskusie — — — — — — — — — — — — — — — — 218
Jóna E., Norma spisovného jazyka a ľudové nárečia — — — — — — 224
Jedlička A., Spisovný jazyk a nářečí — — — — — — — — — 231
Z diskusie — — — — — — — — — — — — — — — — 236
Peciar Š., Zisťovanie a kodifikácia normy — — — — — — — — 240
Švehlová J., Zjišťování a kodifikace normy — — — — — — — 251
Z diskusie — — — — — — — — — — — — — — — — 253
Horák G., Uvádzanie jazykovej normy do praxe — — — — — — — 264
Váhala F. Uvádění jazykové normy do praxe — — — — — — — 271
Z diskusie — — — — — — — — — — — — — — — — 275
Peciar Š., Záver z konferencie o jazykovej norme — — — — — — 279

SLOVENSKÁ REČ
časopis Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied
pre výskum a kultúru slovenského jazyka
Ročník XX, 1955, číslo 4
Vydalo v Bratislave roku 1955
Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied
Hlavný redaktor univ. doc. dr. Eugen Jóna
Vytlačili Severoslovenské tlačiarne, n. p., Martin
Výmer PK čís. 18163/50-II/3. F-107.543
Cena Kčs 3.—

SLOVENSKÁ REČ

ROČNÍK XX ČÍSLO 4

MATERIÁLY Z KONFERENCIE O NORME SPISOVNÉHO JAZYKA*

Z OTVÁRACIEHO PREJAVU DR. ŠTEFANA PECIARA

Po otvorení konferencie riaditeľ Ústavu slovenského jazyka dr. Štefan Peciar pripomenul aktuálnosť diskusie o otázkach normy spisovného jazyka. Nevídaný rozmach nášho národného jazyka, súvisiaci s hospodárskou a kultúrnou výstavbou, preniknutie spisovnej slovenčiny do všetkých oblastí ľudskej činnosti, stále vzrastajúci počet aktívnych používateľov spisovného jazyka má prirodzene za následok isté uvoľnenie starých noriem. Vzniká naliehavá otázka, či a nakoľko máme v teoretickej i praktickej jazykovednej práci prihliadať na nové prvky, na nové vývinové tendencie v spisovnom jazyku, alebo či sa máme dôsledne pridržať doterajších noriem. Riešenie tejto dôležitej otázky je o to naliehavejšie, že sa v Ústave slovenského jazyka pripravujú základné normatívne príručky, najmä slovník a gramatika. Problémy spisovnej normy treba riešiť aj pri práci na odbornej terminológii, ktorá sa v Ústave slovenského jazyka úspešne rozvíja.

Vo svojich úvahách, referátoch a diskusiách o spletitých otázkach spisovnej normy budeme nadväzovať na to, čo sa dosiaľ v tejto oblasti u nás vykonalo. Predovšetkým budeme vychádzať z téz Pražského lingvistického krúžku, ktorého poprední členovia na začiatku tridsiatych rokov prví u nás vypracovali zásady pre uvedomelé teoretické pestovanie spisovného jazyka. Na práce jednotlivých členov PLK, ako i na ich kolektívne tézy nadväzovali a nadväzujú dosiaľ priamo či nepriamo všetky naše novšie teoretické i praktické príspevky z oblasti normy spisovného jazyka a jazykovej kultúry. Úlohou dnešnej našej jazykovedy je kriticky preskúmať zásady PLK z hľadiska súčasnej marxistickej teórie o jazyku, ktorej základy položil J. V. Stalin a ktorú ďalej rozvíja sovietska jazykoveda i pokroková jazykoveda u nás a v ostatných ľudovodemokratických krajinách. Tie tézy PLK, ktoré sa ukážu ako plodné i z hľadiska marxistickej teórie o jazyku, bude treba ďalej prehlbovať a domýšľať. Nevyhovujúce formulácie a koncepcie bude však treba nahradiť novými. Táto práca na nás čaká a jej začiatkom má byť naša konferencia.

* Túto konferenciu usporiadal Ústav slovenského jazyka SAV v dňoch 24. a 25. marca 1955.

JÁN HORECKÝ

NORMA SPISOVNÉHO JAZYKA Z HĽADISKA POTRIEB SPOLOČNOSTI

Prvým predpokladom diskusie o norme spisovného jazyka je ujasnenie si pojmu normy samej. Východiskom môže byť bežná definícia jazykovej normy, ktorá sa uvádza napr. v učebnici slovenského jazyka pre 9.—11. ročník jedenásťročnej strednej školy.[1] Tu sa hovorí, že „jazyková norma je súhrn jazykových výrazov, ktoré majú tendenciu stať sa všeobecne záväznými a na určitú dobu viac-menej ustálenými".

Táto definícia nie je niečím novým. Norma sa tu definuje tak, ako je to v našej jazykovednej literatúre bežné od tridsiatych rokov tohto storočia, keď sa najmä v Pražskom lingvistickom krúžku začalo dôkladnejšie uvažovať o jazykovej norme.

Z tých čias je známa definícia akad. Havránka: Jazyková norma je súhrn jazykových prostriedkov gramatických i lexikálnych (štrukturálnych i mimoštrukturálnych), pravidelne používaných.[2]

Podobná je i definícia akad. Trávníčka: Jazyková norma je súbor, sústava ústrojných výrazových prostriedkov so zreteľom na ich všeobecnú platnosť a záväznosť v jazykových prejavoch.[3]

Netreba tu podrobne skúmať históriu týchto definícií, ani ich postupný vývoj. Stačí poznamenať, že spoločným menovateľom všetkých našich pokusov o vymedzenie jazykovej normy je to, že sa jazyková norma chápe ako samostatný jazykový útvar, ktorý sa stavia proti spisovnému jazyku ako niečo síce s ním nerozlučne späté, ale predsa len odlišné.

Toto chápanie sa vyjadruje najzreteľnejšie tým, že sa jazyková norma vymedzuje ako súhrn jazykových výrazov, súhrn jazykových prostriedkov lexikálnych i gramatických, súbor ústrojných výrazových prostriedkov. Veľmi zreteľne vystupuje takéto chápanie v definícii akad. Havránka, kde sa osobitne zdôrazňuje, že ide o prostriedky štrukturálne i mimoštrukturálne. Z toho by sa teda dalo vyvodzovať, že v spisovnom jazyku sú len prostriedky štrukturálne.

Okrem toho je zrejmé, že sa všetky tri uvedené definície kryjú s dnešným pojmom spisovného jazyka. Veď čo iného je súhrn gramatických a lexikálnych prostriedkov, ak nie spisovný jazyk ako nástroj myslenia a dorozumenia?

Je pozoruhodné, že nielen tieto, ale aj všetky ostatné znaky jazykovej normy, ako ich vymedzuje napr. akad. Havránek v zborníku o spisovnej češtine, platia i pre spisovný jazyk. Ba možno povedať, že práve spisovný jazyk sa vyvíja v dvoch protikladných tendenciách, daných snahou po odlišnosti proti požiadavke zrozumiteľnosti a snahou o zachovanie jestvujúceho stavu proti snahe o pretváranie spisovného úzu.

---

[1] Š. Peciar — J. Horecký — E. Jóna — E. Pauliny — J. Ružička — J. Štolc, *Učebnica jazyka slovenského pre 9.—11. ročník všeobecnovzdelávacích škôl,* Bratislava 1954, 256.

[2] B. Havránek, *Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura,* Spisovná čeština a jazyková kultura, Praha 1932, 32.

[3] Fr. Trávníček, *O jazykové správnosti,* Čtení o jazyce a poesii, Praha 1942, 127.

Korene takéhoto chápania jazykovej normy ako osobitného jazykového útvaru treba hľadať v štrukturalistickom chápaní jazyka ako systému znakov, ktoré sú protikladné, relatívne a negatívne a nevyznačujú sa nijakými vlastnosťami, a v chápaní parole ako rečového aktu. Práve za takéhoto stavu v teórii proti dvom hraničným pojmom langue — parole bolo treba pre jazykovú prax mať čosi konkrétnejšie, a tak sa vypracúval štrukturalistický pojem jazykovej normy.

Takéto chápanie nebolo bežné len v Pražskom lingvistickom krúžku, ale aj u iných štrukturalistov, ako ukazuje článok L. Hjelmsleva v Cahiers F. de Saussure.[4] Hjelmslev rozlišuje v jazyku tri roviny: schému, normu a úzus. Schéma (predtým systém, štruktúra) je čistá forma, ktorej členy nemajú nijaké pozitívne vlastnosti (sú iba protikladné, relatívne a negatívne). Norma je jazyk v jeho materiálnej forme, v nej sú jednotky definované protikladmi a vzťahmi, ale majú už aj určité pozitívne vlastnosti. Úzus je súhrn zvyklostí.

Napokon treba pripomenúť, že v jazykovednej literatúre (okrem českej štrukturalistickej) sa vo všeobecnosti nepracuje s pojmom jazykovej normy v takomto chápaní, ba že aj v prácach našich jazykovedcov veľmi často preniká pojem normy značne odlišný od pojmu Havránkovho. Napr. v Slovenskej gramatike sa jasne hovorí, že „spisovný jazyk má ustálenú a pevnú normu".[5]

Norma sa teda chápe obyčajne ako súhrn predpisov o tom, čo je správne alebo nesprávne v danom spisovnom jazyku (prípadne aj v nárečiach). Takéto chápanie zodpovedá všeobecnému pojmu normy ako všeobecne uznávaného pravidla, ktorým sa má určovať individuálne alebo sociálne správanie človeka. Teda tak, ako právne normy určujú, čo je v danej spoločnosti zákonné a čo protizákonné, ako estetické normy určujú, čo je v danej spoločnosti krásne a čo nie je krásne, aj jazykové normy určujú, čo sa v jazyku danej spoločnosti a daného útvaru pokladá za správne a čo za nesprávne.

Je prirodzené, že takto chápané jazykové normy (pokladáme za správnejšie hovoriť o normách, nie o norme, lebo v jednotlivých „plánoch" jazyka môžu platiť odlišné normy, i keď ich súhrn tvorí jednotný spisovný jazyk) nemajú povahu právnych noriem, daných, resp. vyhlásených nejakým zákonodarným sborom. Poznáme síce niekoľko úradných opatrení i v jazykových otázkach (uznesenie Sboru povereníkov o Pravidlách slovenského pravopisu, dekrét o zavedení ruského pravopisu r. 1917), ale nimi sa neuzákoňujú jazykové normy, lež iba sa uvádzajú v platnosť.

Jazykové normy nie sú ani teleologické. Nemenia sa samy od seba, bez ohľadu na potreby spoločnosti, len preto, aby smerovali k nejakému vzdialenému cieľu, napr. k dokonalosti a zdokonaleniu jazyka v abstraktnom zmysle.

Jazykové normy majú historickú povahu: sú dané konkrétnymi spoločenskými podmienkami, menia sa podľa potrieb spoločnosti.

Pri základnej zmene spoločenskej situácie, akú slovenčina prežila napr. r. 1918 alebo ešte dôraznejšie po r. 1945, mení sa predovšetkým zloženie aktívnych používateľov spisovného jazyka. Na túto okolnosť ako dôležitý faktor pri hodnotení jazyka, v otázkach jazykovej kultúry ukázalo už niekoľko autorov (napr. Weingart, Mathesius, Jedlička, Bělič). Pri takýchto spoločenských zmenách začínajú používať spisovný jazyk ľudia, ktorí predtým nemuseli hovoriť spisovne, ktorí

---

[4] L. Hjelmslev, *Langue et parole,* Cahiers F. de Saussure II, 1942, 29 n.

[5] E. Pauliny — J. Ružička — J. Štolc, *Slovenská gramatika,* Martin 1955, 387.

obyčajne nemajú ani jazykové školenie, resp. to, čomu hovoríme jazykový cit.[6] Prirodzene, ak niekto nevie, že to alebo ono slovo je zakázané, používa ho aj v svojich spisovných prejavoch a tým narúša dovtedy platné slovníkové normy. Tak isto si vieme predstaviť, že takýto človek nevyslovuje *ä, ľe, ľi,* ale obyčajné *e* alebo *a,* príp. *le, li,* lebo tak to má vrodené zo svojho nárečia. Vnášaním takýchto prvkov narúša ortoepickú normu.

Nesmieme sa tváriť, akoby jazykové normy, kodifikované napr. v Pravidlách alebo v inej normatívnej príručke, boli všeobecne známe. Poznám vysokoškolsky vzdelaného človeka, sudcu, ktorý síce študoval v Prahe, ale poznal slovenčinu zo svojho nárečia (stredoslovenského) a tvrdil o sebe, že hovorí a vie hovoriť správne a pekne po slovensky. Aké však bolo jeho prekvapenie, keď prišiel do styku s redakciami a tam ho poučovali, že slová *samozrejme, divoký, závadný, šedý, škrtnúť* nie sú správne a že ich používaním porušuje slovníkové normy.

Ostatne každý, kto prišiel do styku s rukopismi pri redakčnej práci, môže uviesť nekonečne mnoho príkladov na to, že autori v mnohých prípadoch nepoznajú platnú normu.

Známosť noriem je teda relatívna. Pôsobením školy, tlače, rozhlasu, divadla, verejných prejavov sa však ich známosť v dnešných časoch pomerne rýchlo rozširuje. Ale práve tým, že sa znalosť jazykových noriem, resp. znalosť a používanie spisovného jazyka rozširuje, zväčšuje sa vplyv príslušníkov rôznych nárečí a rôznych sociálnych vrstiev na jestvujúce jazykové normy.

Čím viac je takýchto používateľov jazyka (a dnes sa ich počet neustále zväčšuje), tým väčšia je pravdepodobnosť, že zanesú do spisovného jazyka niečo zo svojho osobného úzu (či už podmieneného nárečím alebo spoločenskou príslušnosťou). Takéto vplyvy sa však pravdepodobne uplatňujú viac v ortoepii než v slovníku alebo morfológii, pretože pri zoznamovaní sa so spisovným jazykom musia sa jeho noví používatelia nové slová učiť, a teda naučia sa ich také, aké v tom čase v slovníku sú. V otázke výslovnosti nejde o učenie nových vecí, fonematický inventár je vcelku spoločný všetkým nárečiam, preto sa ľahšie zanášajú do spisovného jazyka osobné alebo nárečové výslovnostné modifikácie. V morfológii a syntaxi bude treba túto otázku ešte podrobnejšie preskúmať, ale podľa všetkého bude takýchto vplyvov pomerne málo. Súvisí to s faktom, že vývoj jednotlivých oblastí jazyka ide nerovnomerným tempom. Vieme, že najľahšie podlieha zmenám slovník.

Kým teda za typický sprievodný znak rozširovania spisovného jazyka na väčšie územie, t. j. do používania príslušníkov rôznych nárečí, možno pokladať predovšetkým rozkolísanie ortoepických noriem, rozvoj spisovného jazyka do šírky, do nových vedných a pracovných odborov prináša obyčajne rozkolísanie slovnej zásoby, slovníkovej normy. Ide pritom nielen o rozširovanie slovnej zásoby, ale skutočne aj o porušovanie normy a snahu zabrániť takému porušovaniu. Svedčia o tom známe rozpaky pri takých slovách ako *zriadenec, lúpež, jazda, pojazdný, riadiť.* Po dlhšom váhaní sa ukázalo, že i keď tieto slová nepatria do pôvodne slovenskej slovnej zásoby, predsa len ich treba napokon uznať

[6] M. Weingart, *Slovo o české jazykové kultuře,* ČMF XVIII, 1932, 113. — V. Mathesius, *O potřebě stability ve spisovném jazyce,* Čeština a obecný jazykozpyt, Praha 1947, 415—435. — A. Jedlička, *K otázce jazykové kultury v třicátých a čtyřicátých letech XIX. století,* Studie a práce linguistické I, 1954, 459. — J. Bělič, *Zásady Palackého v otázkách jazykové kultury,* Tři studie o Palackém, Olomouc 1949, 166—237.

za spisovné, lebo sa nimi vyjadrujú také potrebné pojmy v odbornom slovníku, ktoré predtým, pri inej štruktúre spoločenského zriadenia a vtedy, keď sa nepestovali príslušné vedné odbory po slovensky, nebolo treba rozlišovať.

Rozumie sa, že zmeny vo výslovnosti i v slovníku, ktoré sme uviedli, sú tým nápadnejšie a vzbudzujú tým väčšie nároky nad úbohým stavom spisovného jazyka, čím je vrstva ovládajúca spisovný jazyk v jeho normovanej podobe tenšia, teda čím je jej jazyk exkluzívnejší. Možno tu uviesť veľmi názorný príklad z dejín slovenčiny po r. 1918.

Už pred prvou svetovou vojnou bola spisovná slovenčina predovšetkým zásluhou slovenských realistických spisovateľov dosť vypestovaná ako literárny jazyk (= jazyk literatúry), do menšej miery i ako jazyk odbornej prózy, ale to všetko iba v úzkom kruhu martinských Slovákov. Veľká väčšina slovenskej inteligencie, podľa svedectva Ľudovíta Nováka[7], nepoznala poriadne spisovnú slovenčinu martinského typu, ba často nemala ani solídnejšie základy spisovnej normy. Preto boli mnohí jej členovia náchylní preberať do spisovného jazyka prvky nárečové, prípadne aj české. Bolo to tým ľahšie, že ani tzv. martinský úzus nebol do všetkých podrobností kodifikovaný. Bolo v ňom dosť odchýlok aj od kodifikácie S. Czambla, resp. J. Škultétyho v 3. vyd. Rukoväti, najmä v slovníku. Svedčí o tom napr. fakt, že hoci sa v Rukoväti sloveso *napadnúť* výslovne označuje ako nesprávne, predsa ho celkom bežne používa Janko Jesenský aj iní slovenskí spisovatelia.[8]

Pri druhom veľkom spoločenskom zlome, po r. 1945 bola situácia oveľa lepšia. Spisovný jazyk už nebol len majetkom celkom úzkej vrstvy inteligencie, do širokých vrstiev prenikli aj mnohé zásady a poučky dôrazne hlásané niekoľko rokov v Slovenskej reči. Preto aj nároky na zlý stav slovenčiny sú oveľa zriedkavejšie (napr. M. Rázusová-Martáková v KŽ), aj pribúdanie prvkov, najmä lexikálnych, deje sa pružnejšie.

Proces ustaľovania spisovného jazyka a zmien v jazykových normách môže byť ďalej komplikovaný vplyvom susedného príbuzného jazyka, najmä ak je pomerne vypestovanejší než domáci jazyk. V prípade slovenčiny ide tu o vzťah k češtine. Je všeobecne známe, že slovenčina už oddávna čerpala najmä zo slovnej zásoby češtiny, viac-menej adaptovala české slová, ktoré pomaly vnikali do slovnej zásoby slovenčiny, najmä v abstraktných oblastiach, ako vcelku domáce, organické prvky. V období po prvej svetovej vojne, ktoré rozoberá Ľ. Novák v uvedenej knižke, bol však vplyv češtiny na slovenčinu oveľa väčší než kedykoľvek predtým i potom. Neobyčajne sa rozšíril priamy styk medzi Čechmi a Slovákmi: Slováci chodili do Čiech na práce alebo na vojenčinu, Česi sa osadzovali na Slovensku najmä ako štátni zamestnanci (úradníci, četníci, železničiari, učitelia). Nechceme pochybovať o dobrých a jasných cieľoch prevažnej väčšiny takýchto Čechov, ani nechceme zmenšovať ich zásluhy, ale fakt je, že na vývoj spisovnej slovenčiny mali dosť nepriaznivý vplyv. Aj tak malá hŕstka slovenskej inteligencie strácala oporu v martinskom úze a nevdojak vnášala do svojho osobného úzu a postupne aj do všeobecného úzu mnohé české prvky, najmä lexikálne. Výrazom takéhoto stavu sú Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1931. Mnohé z tých prvkov, ktoré boli kodifikované v týchto Pravidlách, ďalším prirodzeným vývo-

[7] Ľ. Novák, *Jazykovedné glosy k československej otázke,* Martin 1935, 141.

[8] Porov. G. Horák, *K jazykovej stránke poslednej Moricovej knihy,* Kult. život IX, 1954, č. 36 (4. 9. 1954) a J. Horecký, *Poznámky k rozboru slovnej zásoby spisovateľov,* Kult. život IX, 1954, č. 40 (2. 10. 1954).

jom odpadli. Ukazuje sa tu, že význam úzu pre spisovnú normu nemožno preceňovať. Podľa Nováka bol v slovenčine skutočne taký úzus, aký je v podstate zachytený v Pravidlách z r. 1931. Dnes však môžeme povedať, že tento úzus, forsírovaný azda niekedy aj s úmyslami politickými, nebol v zhode so základnými vývinovými zákonmi a tendenciami vtedajšej spisovnej slovenčiny. Ostáva zásluhou Slovenskej reči, že začala na tento nesprávny úzus poukazovať a že hľadala oporu v samom jazyku, najmä v príklone k ľudovému úzu. Zároveň však možno ľahko zistiť, že ani radikálny príklon k ľudovému úzu sa neukázal plodným.

Z tohto vidieť, že nie je celkom oprávnená téza akad. Trávníčka, ktorý na viacerých miestach vo svojich prácach ukazuje, že úzus je najdôležitejším prvkom pri formovaní spisovného jazyka a pri zisťovaní jeho noriem, a odvoláva sa pritom na známy citát z Horáca, že v jazyku je najvyšším rozhodcom úzus.

Pri rozbore vplyvu úzu na ustaľovanie spisovného jazyka treba rozlišovať prinajmenšom úzus spisovný a nespisovný, hoci, pravda, ťažko jednoznačne určiť hranice medzi nimi. Možno povedať aspoň to, že do spisovného jazyka neprenikajú prvky nespisovného úzu priamo, ale vždy cez filter spisovného úzu. Prakticky to znamená, že za spisovné, vyhovujúce normám spisovného jazyka bude možno uznať napr. také slovo, ktoré síce ešte nie je pevnou súčiastkou spisovnej slovnej zásoby, ale začínajú ho používať spisovatelia (či už beletristickí alebo odborní). Nebude však možno uznať za spisovné také slovo, ktoré je síce známe, ale nepoužíva sa v spisovnom jazyku.

Okrem toho treba pripomenúť, že miera prenikania nových prvkov zo spisovného úzu do spisovného jazyka bude tým menšia, čím je spisovný jazyk vypestovanejší, t. j. čím viac ľudí pozná a aktívne ovláda kodifikáciu spisovného jazyka, čím vyšší je stav jazykovej kultúry.

Pri prenikaní nespisovných prvkov do spisovného jazyka teda naväčším korektívom je sám jazyk, jeho vnútorná štruktúra a vnútorné zákonitosti. Do spisovného jazyka v čase, keď sa odborne staráme o jeho zveľaďovanie a pestovanie, preniká len to, čo je v zhode s vnútornými zákonitosťami alebo aspoň ich nenarúša. Podľa toho napr. nemožno do slovnej zásoby slovenčiny preberať z češtiny slová so začiatočnou skupinou *ji-*, slová s príponou *-čí* a *-tko*, slová so spoluhláskou *ř* a pod. Ale tak isto ani z nárečí nemožno preberať slová na *-lko* (typu *pravilko, cedilko*), rozdielnu výslovnosť *i* a *y* a pod.

Tu čaká jazykovedcov, ktorí majú záujem o praktické otázky jazykovedy, o jazykovú kultúru, najväčšia úloha: Zisťovať všetky vnútorné zákonitosti slovenčiny a jej vývoja, zisťovať hlavné tendencie jej vývinu a za spisovné, vyhovujúce norme vyhlasovať len to, čo týmto zákonitostiam neodporuje a pritom spisovný jazyk obohacuje, najmä lexikálne a štylisticky.

Len ustavičný ohľad na tieto požiadavky a nie subjektívne hodnotenie jazykových faktov, lokálpatriotizmus alebo úzkoprsá snaha po priamočiarom chápaní zákonitostí pomôžu nám vybudovať slovenčinu ako bohatý a výrazný spisovný jazyk.

Tieto poznatky by som ešte chcel ilustrovať niekoľkými príkladmi.

Pri uvažovaní o jazykových normách nemožno vynášať úsudky založené iba na priamočiarom usudzovaní. Nie je zaiste správne uvažovať tak, ako uvažoval kedysi J. Mihál,[9] že pri iteratívach je v spisovnej slovenčine možná iba kratšia podoba s dlhým vokálom, a teda uznávať a vyžadovať len tvary *zmrážať, pohĺcať,*

[9] J. Mihál, *O jazykovej svojskosti,* Slovenský jazyk I, 1940, 3, 87, 161.

hoci sú bežné a nie nesprávne tvary *zmrazovať, pohlcovať,* a pritom ešte karhať Kalinčiaka za tvar *rozbriežďovať* miesto požadovaného *rozbriežďať* a Sládkoviča za tvar *strhávať* miesto „normového" *strhať*. Podobne nemožno uvažovať tak, že sloveso *mazať* má v slovenčine len význam „zašpiniť, ušpiniť", a preto aj miesto *ušný maz* hovoriť len *ušná masť*. (Rozdiel medzi *ušnou masťou* a *ušným mazom* je v tom, že ušná masť je liečivý prípravok (unguentum), kým ušný maz je to, čo sa tvorí v uchu.) Treba sa vyhýbať aj takému subjektívnemu hodnoteniu, akého sme boli svedkami v jednej rozhlasovej päťminútovke o slovesách *ustať* a *prestať*. Subjektívne hodnotenie tu bolo v tom, že autor (G. Horák) jednak nechcel pripustiť významový rozdiel medzi slovesom *prestať* (úplne) a *ustať* (zmierniť intenzitu), jednak nevecne uvádzal na podoprenie svojej mienky iba doklady od tých spisovateľov, ktorí používajú sloveso *prestať,* ale neuviedol, že tak isto u dobrých spisovateľov je veľa dokladov aj na to, čo popieral.

Lokálpatriotizmus sa v našej praktickej jazykovede ešte aj dnes prejavuje tým, že sa i oproti všeobecne známym slovám forsírujú slová bežné iba v úzkej oblasti, v jednom nárečí, obyčajne v jednom náreči autorovom (napr. *ikry* miesto *lýtka, polohý* miesto *mierne strmý* — Mihál). Takto chápaný príklon k ľudovosti nemožno pokladať za správny, lebo sa pritom zabúda na dôležitú okolnosť, že spisovný jazyk už jestvuje predsa len nejaký čas, že je pomerne dosť rozšírený, je celonárodný. Proti celonárodne zrozumiteľným slovám nemožno forsírovať slová z úzkych oblastí.

V týchto poznámkach som azda odbočil od hlavnej témy, o vzťahu normy k spoločnosti. Iste sa o týchto konkrétnych otázkach bude diskutovať aj v súvislosti s inými referátmi, najmä s referátom doc. Jónu. Ale aj tieto poznámky aspoň trocha osvetľujú základné tézy referátu: Rozšírenie spisovného jazyka na väčšie územie znamená rozkolísanie ortoepickej normy, rozšírenie do viacerých vedných a výrobných oblastí prináša rozkolísanie slovníkovej normy. Dôležitým činiteľom je blízkosť príbuzného jazyka i postoj jazykovedcov k otázkam normy. Vplyv úzu treba korigovať vnútornými zákonmi jazyka.

LUBOMÍR DOLEŽEL

SPISOVNÁ NORMA S HLEDISKA POTŘEB SPOLEČNOSTI

Posuzovat otázku spisovné normy s hlediska potřeb společnosti znamená v prvé řadě vypracovat obecnou teorii spisovné normy, která by odpovídala jednak společenskému poslání spisovného jazyka v socialistické společnosti, jednak základním teoretickým a metodickým principům marxistické jazykovědy. Teorii spisovné normy, otázkám její společenské povahy a funkce i obecným otázkám jazykové kultury a politiky nebyla u nás po Stalinových jazykovědných statích věnována dostatečná pozornost. Můžeme tu vlastně zaznamenat jen příspěvky M. Dokulila *K otázce normy spisovného jazyka a její kodifikace* (s redakční poznámkou B. Havránka) a K. Hausenblase *O kultuře jazyka a brusičském puris-*

mu[1]. Zmíněný stav je částečně pochopitelný. Pražský linguistický kroužek vypracoval svého času ucelenou teorii jazykové normy a jazykové kultury, která, jak se zdá, se v praxi osvědčuje i dnes. Při hodnocení této teorie je dobře si připomenout, že nevyrostla z nějakých apriorních strukturalistických principů (třebas se v ní projevuje strukturalistické pojetí jazyka), nýbrž z potřeb jazykového vývoje, který musel být probojován proti zpátečnickému a elektickému purismu. To určilo pokrokové rysy této teorie.

V časově omezeném příspěvku nelze provést vyčerpávající kritické zhodnocení teorie PLK s hlediska nové situace společenské i jazykovědné. Soustřeďuji se proto jen na některé obecné problémy spisovné normy. Je známo, že akad. Havránek provedl rozlišení jazykové spisovné n o r m y a její k o d i f i k a c e.[2] Má toto rozlišení své oprávnění i s hlediska marxistické jazykovědy? Domnívám se, že má. Rozlišení normy a kodifikace je pro marxistickou jazykovědu nutné proto, že spisovná norma má o b j e k t i v n í c h a r a k t e r, t. j. existuje jako nezávislá objektivní zákonitost; naproti tomu kodifikace je určitý stupeň poznání, zachycení a utvrzení normy. Jinými slovy, kodifikace je výsledkem určitého stupně poznání objektivních zákonitostí spisovného jazyka, objektivně existující normy. Kodifikace je historicky omezený stupeň poznání a zachycení spisovné normy, který se může v některých rysech od normy odlišovat.

Jaký smysl má s tohoto hlediska pojem usu? Je známo, že usus býval považován za nejvyšší kriterium jazykové správnosti, třebaže již akad. Trávníček si byl vědom omezenosti tohoto kriteria, zvláště ve vztahu k prostředkům nově vznikajícím.[3] My nejsme nakloněni tomu prohlásit usus za bezprostředního rozhodčího v otázkách jazykové správnosti. (V jiném smyslu popírá absolutnost tohoto kriteria také akad. Havránek.[4]) Usus, který chápeme poněkud šíře než PLK, je objektivní společenský proces kolektivního jazykového styku, v němž se uplatňují a projevují zákonitosti spisovného jazyka. Je tedy usus prvořadým zdrojem poznání spisovné normy. Měřítkem jazykové správnosti je spisovná norma (chápaná ovšem vývojově) sama v sobě a sama o sobě.

Chápeme tedy spisovnou normu jako k o m p l e x o b j e k t i v n ě e x i s t u j í c í c h s y n c h r o n n í c h, h i s t o r i c k y p o d m í n ě n ý c h z á k o n i t o s t í s p i s o v n é h o j a z y k a, k t e r é s e z á v a z n ě u p l a t ň u j í v k o l e k t i v n í m u s u n o s i t e l ů s p i s o v n é h o j a z y k a. Kodifikace pak je historicky omezený stupeň poznání, utvrzení a formulování těchto zákonitostí v pravidlech, která se svou povahou blíží normám právním. Rozlišení mezi objektivně existující spisovnou normou a pravidly kodifikačními, jistým způsobem sankcionovanými, umožňuje pochopit složitost dialektického vztahu mezi ni-

---

[1] Slovo a slovesnost 13, 1952, str. 135—140; Naše řeč 35, 1951, str. 41—45. — Oba byly předneseny jako diskusní příspěvky na první naší odborné diskusi po statích Stalinových. I když v lecčems správně naznačily marxistické řešení problematiky, nemohly se s ní přirozeně plně vyrovnat.

[2] Zvláště v článku *Zum Problem der Norm in der heutigen Sprachwissenschaft und Sprachkultur,* Actes du IVe Congrès international des linguistes, Copenhague 1938, s. 153.

[3] Fr. T r á v n í č e k, *O jazykové správnosti,* Čtení o jazyce a poesii, Praha 1942, str. 209.

[4] B. H a v r á n e k, *Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura,* Spisovná čeština a jazyková kultura, Praha 1932, str. 34 n.

mi, „zpětné" působení kodifikace na vývoj normy. Naopak, ztotožnění obou pojmů vylučuje vůbec položení takové otázky.

Pojetí spisovné normy, které jsem naznačil, se blíží Zvegincevovu chápání „pravidel a norem fungování jazyka".[5] V této souvislosti se však musíme vyrovnat s druhou obecnou otázkou normy, otázkou pohybu, v ý v o j e n o r m y. Myslím, že princip vývoje normy byl v teorii PLK správně zdůrazněn. Dnes ovšem máme možnost, opírajíce se o marxistickou dialektiku a o marxistické chápání vývoje jazyka, pochopit vývoj normy a smysl tohoto vývoje daleko hlouběji. Předně se naskytá otázka, jaký je vztah mezi normou, t. j. souhrnem synchronních zákonitostí jazykového systému, a vnitřními vývojovými zákony jazyka. Myslím, že tuto otázku vcelku správně zodpověděl již Zvegincev. Je nutné rozlišit vnitřní zákony jazykového vývoje a zákony „fungování" jazyka, ale na druhé straně je nelze oddělovat, neboť jde o dva aspekty téže zákonitosti. Můžeme říci, že normy synchronního systému jsou výsledkem vývojových zákonů jazyka. Zvegincev se domnívá, že v normách „fungování" jazyka se reflektují jen živé, aktuální vývojové zákonitosti. Podle mého názoru se však v zákonitostech synchronního systému odrážejí svým způsobem všechny vývojové zákonitosti, které v jazyce platily nebo platí, pokud nebyly zastřeny dalším vývojem. Jednoduchý příklad: v alternaci typu *lev — lva* nalézáme odraz dávno mrtvého vývojového zákona vokalisace jerů. Je přirozené, že pro spisovnou normu mají největší závažnost právě živé, aktivní zákony jazykového vývoje, které se v synchronním průřezu jeví jako živé produktivní složky systému. Tyto živé vývojové zákonitosti působí přestavbu systému, změnu systému, jinými slovy — vývoj normy. Ukazuje se tedy, že k plnému pochopení normy, t. j. zákonitostí synchronního systému spisovného jazyka, je nezbytně nutné osvětlení těch vývojových vlastností spisovného jazyka, které určují v dané etapě jeho pohyb.

V otázkách vývoje normy je třeba po mém soudu zdůraznit zvláště jednu okolnost, která byla zmíněna již v thesích PLK, ale neměla zde to význačné místo, které jí přísluší. Mám na mysli to, že spisovný jazyk se vyvíjí vždy k větší dokonalosti, že vývoj spisovného jazyka je progresivní, i když ne přímočarý. (Není snad třeba zdůrazňovat, že různé stupně „dokonalosti" vidíme historicky se zřetelem k stupni vývoje společenského a k stupni vývoje lidského myšlení.) Právě z progresivního vývoje lidské společnosti a ze zpřesňování lidského myšlení vyplývá nutnost zdokonalování spisovného jazyka. Spisovný jazyk musí být na výši potřeb společenského jazykového styku. To má závažné důsledky jak pro normu spisovného jazyka, tak pro obecné zásady kodifikace a jazykové politiky.

Zdokonalování spisovné normy probíhá ve dvou zdánlivě protikladných vývojových tendencích: na jedné straně v tendenci k rozmnožování, k významové i stylové diferenciaci jazykových prostředků, a na druhé straně v tendenci k stabilisaci a zjednodušování spisovné normy. Tyto tendence jsou však jen zdánlivě protikladné; ve skutečnosti se jejich působení nevylučuje, neboť se v podstatě uplatňují v odlišných oblastech jazykové stavby. Tendence k rozmnožování prostředků a k jejich diferenciaci se projevuje v prvé řadě v oblasti lexika a v syntaxi. Tendence k stabilisaci, a tím i k jistému zjednodušování se projevuje v hláskosloví a v oblasti základních rysů mluvnické stavby, zvláště ve formálních prostředcích morfologických.[6] To ovšem neznamená, že na příklad do tvarosloví ne-

[5] V. A. Z v e g i n c e v, *Vnutrennije zakony razvitija jazyka,* Moskva 1954, str. 19.

[6] Tyto protikladné tendence mají protikladné příčiny. Tendence k obohacování le-

proniká částečně tendence k diferenciaci, zvláště k diferenciaci stylové. Avšak obraz této diferenciace je zde podstatně jednodušší, než jak jej známe z lexika.[7] V podstatě tu existují vedle stylově neutrálního jádra jen dvě omezené stylové vrstvy, vrstva hovorová a vrstva knižní. Vznik hovorové vrstvy je spjat se vznikem hovorového spisovného stylu, který, jak to vyplývá z historických podmínek jeho vzniku, má některé tvary odlišné od tvarů knižních stylů (na př. inf. typu *říct, péct,* 1. sg. typu *pracuju,* min. čas typu *řek,* vokativ typu *správče,* ak. sg. neutra *ho,* tvarové vyrovnání v 2., 3., 4. a 6. pádě zájmena *já*).[8] Jestliže tyto tvary uznáme za hovorovou vrstvu spisovnou, za specifické formy hovorového spisovného stylu, nikterak tím nerozkolísáme, jak se někdy tvrdí, spisovnou normu; tyto prostředky jsou stylově zabarvené a stylově omezené, v knižních stylech spisovného jazyka nemají (aspoň v současné etapě vývoje) místo. Existence této hovorové stylové vrstvy v tvarosloví je prostě důsledkem toho, že vedle knižních stylů spisovného jazyka se dnes formuje i spisovný styl hovorový. Zároveň se nám v tomto světle jasněji objeví jedna důležitá vývojová zákonitost normy: zákonitost neutralisace hovorových prvků, t. j. postupná proměna prostředků hovorově zabarvených v prostředky stylově neutrální. (Tento vývoj můžeme dnes přímo sledovat u infinitivu typu *dělat* nebo imperativu typu *peč.*)

Progresivní vývoj normy se ovšem projevuje v prvé řadě ve významové diferenciaci. Chtěl bych to doložit jedním aktuálním příkladem. Je známo, že v současné spisovné češtině vznikl a velmi se rozšířil nový typ adjektivních složenin, který neodpovídá žádnému z dosud existujících typů, jak je popsal M. Helcl.[9] Helcl také poukázal na to, že většina nově vznikajících adjektivních složenin jsou složeniny mechanické. Jde v nich vlastně o slučovací spojení dvou samostatných adjektiv (Helclův příklad: *strojně traktorová stanice = strojní a traktorová stanice,* můj příklad: *administrativně organisační práce = administrativní a organisační práce).* Při bližším přihlédnutí k novým adjektivním složeninám se však zdá, že můžeme v zdánlivém chaosu a živelnosti vývoje postřehnout jistou zákonitost, tendenci k vytvoření nového typu slučovací složeniny, který je významově diferencován od slučovacího spojení adjektiv. Jde tu o takové případy jako *učebně výchovný proces, marxistickoleninská teorie* (snad i *strojně traktorová stanice),* jimiž se vyjadřuje nerozložitelné adjektivní určení, které se vztahuje k substantivu jako celek. Markantně se projevuje rozdíl mezi tímto typem adjektivní složeniny a slučovacím spojením, je-li substantivum v plurále: *učebně výchovné procesy* je výraz významově jednoznačný, zatím co spojení *učební a výchovné procesy* je dvojznačné. Jazykovědec se tedy nemůže postavit k těmto novým adjektivním složeninám apriorně záporně; jeho úkolem je zjistit, zda v tom, co se jeví jako chaotické, neexistuje určitá zákonitost, zda se tu nevytváří nová složka systému, která přispívá k jemnější významové diferenciaci, a tím k obohacení

---

xika a syntaxe vyplývá z potřeb rozvoje spisovného jazyka, tendence k zjednodušení hláskosloví a morfologických forem je výrazem jazykové „ekonomie". Sr. též M. Dokulil, cit. článek, str. 138.

[7] I podstata této diferenciace je jiná. Zatím co v lexiku je stylová diferenciace nezbytným předpokladem a trvalým znakem jeho rozvoje, v tvarosloví je jen formou vývoje tvaroslovné normy; stylové dublety jsou tu dalším vývojem zase likvidovány.

[8] Některé z těchto morfologických znaků hovorového stylu uvádí již B. Havránek v článku *K funkčnímu rozvrstvení spisovného jazyka,* ČMF 28, 1942, str. 415.

[9] *Poznámky k tvoření některých adjektivních složenin,* Studie a práce linguistické I, str. 190—199.

spisovného jazyka. Teprve poté je možno odlišit potřebné jazykové prostředky od nežádoucích mechanických zmetků, které nepřispívají k významovému zpřesnění, nýbrž jsou nejasné a nezřetelné *(kulturně masový, masově výrobní* a pod.).

Náš příklad zároveň ukazuje, jak může přispět k obohacení spisovné normy vliv jazyka cizího, v našem případě vliv ruštiny. Otázku cizích vlivů ve vývoji spisovné normy nechci rozvádět; avšak vzhledem k aktuálnímu vlivu ruštiny na češtinu a vlivu češtiny na slovenštinu je třeba se jí aspoň dotknout. Marxistické pojetí uznává cizí vlivy, avšak zdůrazňuje, že cizí vliv se může uplatnit jen tam, kde jsou pro to předpoklady v domácích podmínkách. To platí i pro jazyk. Chtěl bych to ukázat na příkladu tvoření adjektiv typu *puškinský,* která jsou přejímána v ruské podobě s příponou *-ský.* V češtině se tvoří vztahová adjektiva od jmen lidí běžně příponou *-ovský (nerudovský).* Z toho důvodu bývá někdy doporučována podoba *puškinovský.*[10] Podrobnější rozbor však ukazuje, že ve spisovné češtině existuje omezená skupina adjektiv od cizích příjmení,[11] která jsou tvořena příponou *-ský: platonský, lutherský, kalvínský, napoleonský* a j.; někdy jsou dvojtvary: *homérský/homérovský, aristotelský/aristotelovský.* Z toho vyplývá, že v normě spisovné češtiny existoval předpoklad pro přijetí adjektiv typu *puškinský;* tato adjektiva se zcela přirozeně přiřadila ke starému typu *platonský* a stala se tak součástí spisovné normy.

Pokusil jsem se naznačit pojetí normy jako objektivně existujících synchronních zákonitostí spisovného jazyka, které jsou výsledkem vnitřních vývojových zákonitostí spisovného jazyka. Toto pojetí, které je založeno na rozlišení normy a kodifikace a na vystižení vztahu mezi synchronní a vývojovou zákonitostí, je v přímém protikladu k mechanickému ztotožnění normy s kodifikací, k metafysickému pojetí statičnosti normy. Takové pojetí, protikladné vyložené koncepci, bych chtěl doložit na některých myšlenkách z článku V. Uhlára *O žargonizmoch v slovenčine.*[12] Nejpodrobněji se tu autor zabývá t. zv. bolkáním. Připomínám předem, že otázka bolkání je pro mne zcela irelevantní; jde o to obecné stanovisko, s něhož autor tento konkretní jev posuzuje. Když vylíčil vniknutí „žargonismu" bolkání do slovenštiny, autor konstatuje: „Zatiaľ prirastalo po mestách nové pokolenie, a ono už bolkanie chápalo ako celkom správny (!) spôsob vykania... a pochopiteľne už necítilo v ňom ani prejav odlišovania od ostatného ľudu: bolkanie stráca črtu povyšovania sa nad ľud." Tím je tedy jasně řečeno, že bolkání ztratilo povahu žargonismu. Proniklo v hovorovém stylu tak hluboko, že „odvyknúť od bolkania vyžaduje značnú disciplínu". A jaká je situace v psaném jazyku? Chvála bohu, „v knižnom štýle spisovnej reči sa zriedka stretáme s bolkaním". A autor hned také vysvětluje, proč tomu tak je: „Naše vedúce nakladateľstvá, časopisy a tlačiarne majú predsa len jazykovo vyspelé kádre apretorov, korektorov i sadzačov, ktorí bolkanie neprepustia. Ale stav v knihách a časopisoch sa zďaleka nekryje so stavom v konverzačnom štýle." Uhlár se samozřejmě dovolává jazykové kultury a jazykové výchovy a doufá, že usilovným působením nápravným bude možno bolkání i z konversačního stylu vytlačit. Hlavní naděje skládá v kodifikaci; vždyť „schválenie bolkania by pochopiteľne znamenalo odsúdenie dnešného spôsobu vykania na vyhynutie". Tato slova si nelze

[10] Na př. v Sovětské jazykovědě 4, 1954, str. 24.

[11] Omezený typ *veleslavínský, štítenský* není průkazný, neboť tu asi jde původně o tvoření z jmen místních.

[12] Slovenská reč XIX, 1954, str. 20—27.

vykládat než v tom smyslu, že „bolkání" se udržuje jen zásluhou kodifikace. „Pochopiteľne, — ujišťuje dále autor, — že naša jazykoveda nemieni schváliť bolkanie." Tím je tedy problém bolkání uspokojivě vyřešen. Přitom si autor vůbec nepoložil otázku jazykového systému, otázku normy, otázku usu, otázku vývoje normy, otázku vztahu mezi usem a kodifikací a jiné základní otázky, které si klademe při posuzování jazykové správnosti. Pro Uhlára je bolkání prostředek nenoremní prostě proto, že ho neuznává kodifikace.

Pravda, u mladého spisovného jazyka, jakým je slovenština, má kodifikace zvláštní význam pro vývoj a stabilisaci spisovné normy. Ale ani tato okolnost neopravňuje jazykovědce k zabsolutnění kodifikace a k přecenění možností teoretického zasahování do vývoje spisovného jazyka. Marxistické dialektice je ovšem cizí pojetí vývoje jako vývoje živelného; proti tomu staví marxismus pojetí vývoje podle objektivních zákonitostí. O možnosti využívání těchto objektivních zákonitostí pak říká Stalin v Ekonomických problémech socialismu v SSSR toto: „Lidé mohou objevit zákony, poznat je, ovládnout je, naučit se jich používat s plnou znalostí věci, využívat jich k zájmu společnosti a tak si je podmanit a dosáhnout nadvlády nad nimi."[13] Co to znamená pro jazykovou kulturu a jazykovou politiku? To znamená, že jazyková kultura a politika musí vycházet z poznání vývojových i synchronních zákonitostí spisovného jazyka, z poznání normy a jejího vývoje; poznaných zákonů pak je možno vědomě využívat v zájmu rozvoje spisovného jazyka, v zájmu jeho obohacování i stabilisace. Uznání objektivně existujících zákonů ve vývoji a ve struktuře spisovného jazyka nás nikterak neodsuzuje k liberalistickému „laissez faire". Chci jen naznačit, v jakém směru může jazyková teorie a jazyková politika zaměřovat své úsilí:

1. V prvé řadě má úkol positivní: všestranně napomáhat tomu, aby spisovný jazyk byl na výši svých úkolů. To zdůraznil již PLK. Aktivní spolupráce jazykovědce je nutná přirozeně hlavně tam, kde vývoj je velmi rychlý, tedy zvláště v oblasti nových pojmenování. Nelze říci, že bychom tu byli vždy dostatečně pohotoví. Často se dostáváme na posice „chvostismu" a často jen kritisujeme, ale nedovedeme nabídnout plně vyhovující řešení.

2. Jazyková teorie musí dbát, aby s v é v o l n ý m i z á s a h y z kterékoli strany nebyly narušovány zákony spisovného jazyka, jeho tendence k zdokonalování, k obohacování a stabilitě. Dnes tu musíme věnovat velkou pozornost také svévolným diletantským zásahům, které přicházejí shora, z různých centrálních institucí a šíří se úředními oběžníky, tiskem, rozhlasem a pod. Na druhé straně je ovšem boj proti takovýmto zásahům dnes již nadějnější, poněvadž naše centrální instituce si vždy více uvědomují závažnost jazykové správnosti a jazykové kultury.

Naše jazykověda má dnes takové možnosti účinného využívání objektivních zákonitostí spisovného jazyka, jaké neměla nikdy dříve. To však, podle mého soudu, je také živná půda pro možnou recidivu brusičství. Brusičství a purismus již přirozeně nemohou vystoupit pod hesly buržoasního nacionalismu. Nové brusičství se maskuje vulgarisovanými poučkami marxismu. Objektivně existující a vyvíjející se norma bývá zaměňována za oficiálně schválené a oficiálně chráněné příručky kodifikační, myšlenka jazyka jako systému bývá vykládána jako princip „přímočaré pravidelnosti", za bojem proti „živelnosti vývoje" se často skrývá odmítání vývoje vůbec. Jestliže v mém příspěvku některé stránky složité proble-

[13] J. V. S t a l i n, *Ekonomické problémy socialismu v SSSR,* Praha 1952, str. 11.

matiky spisovné normy byly zdůrazněny, zatím co jiným se nedostalo náležitého zhodnocení, pak to vyplynulo především z toho, že jsem svůj příspěvek vědomě zaměřil proti tomuto nebezpečí.

AKADEMIK FRANTIŠEK TRÁVNÍČEK

K OTÁZKÁM JAZYKOVÉ NORMY

Dovolte mi několik obecných poznámek o normě, které mají vztah jen k různým thesím vaší konference.

Netvrdím, že je název *norma* zcela pochybený. Nabízí se však otázka, zda je jednoznačný a obecně jasný. Domnívám se, že tomu tak není.

Pak je třeba se zamyslet nad tím, zda je tento název vhodné východisko podrobnějších výkladů o spisovném jazyce; zda toto východisko nesvádí podrobnější výklady poněkud na scestí; zda nevede k částečně nesprávným podrobnějším vývodům.

Myslím, že s. Horecký právem upozornil na nevyjasněnost názvu spisovná norma a že tu vidí pozůstatek strukturalismu. Ale vliv strukturalismu se podle mého mínění neprojevuje hlavně v tom, co uvádí s. Horecký, že totiž strukturalismus chápe jazyk jako systém.

Jazyk systém, soustava výrazových prostředků opravdu je; jinak by nemohl být obecně srozumitelný. Vždyť sám Stalin mluví o struktuře jazyka. Praví: „Struktura jazyka, jeho gramatická stavba a základní slovní fond, jsou produktem řady epoch".

Předtím praví: „Jazyk, jeho strukturu, nelze pokládat za produkt nějaké jedné epochy". Je arciť nepochybné, že t. zv. strukturalistické pojetí jazyka není totožné s pojetím Stalinovým. To má zajisté na mysli též s. Horecký.

Strukturalistické chápaní jazyka je podstatně chybné v tom, že pokládá jazyk za „strukturu znaků jazykových, t. j. základní řady z říše znaků vyznačené přímým vztahem k realitě", jak praví definice v Ottově Naučném Slovníku pod heslem „strukturální linguistika".

Základní chyba strukturalismu záleží v tom, že pomíjí dialektickou jednotu jazyka s myšlením, kterou přesvědčivě prokázal Stalin. Strukturalismus nevychází z toho, že jazyk vzniká zároveň s myšlením při lidské práci a že je výrazovým prostředkem myšlení. Mluví o společenské, sociální povaze jazyka, kterou uznávaly i jiné jazykozpytné směry, ale jako tyto směry nechápe správně její podstatu. Strukturalismus nechápe to, co jasně ukázal teprve Stalin, že je totiž vývoj jazyka objektivní proces společenský, „probíhající nezávisle na vůli lidí".

A nechápe dobře to, že jazykověda podává, má podávat zákony vývoje jazyka jako objektivních procesů, t. j. probíhajících nezávisle na vůli lidí.

*

Strukturalismus mluví o normě jazyka. Norma je pojem z oblasti právní, t. j. z oblasti zákonů, které — jak praví Stalin v Ekonomických problémech socia-

lismu v SSSR — „vydávají vlády a které jsou vytvářeny z vůle lidu a mají pouze právní platnost". Norma je asi totéž co předpis, nařízení.

V tomto smyslu nelze o normě v jazyce vůbec mluvit. V jazyce neexistují zákony vytvářené z vůle lidu, nýbrž zákony objektivní, probíhající nezávisle na vůli lidu, uživatelů jazyka. Tyto zákony jsou odrazem těch společenských činitelů, na kterých je vývoj jazyka závislý, za jejichž působení probíhá.

Základní činitel jazykového vývoje je lidské myšlení, poznání, které je odrazem vnějšího světa v lidském mozku, v lidském vědomí a které vzniká a vyvíjí se zároveň s jazykem při veškeré činnosti člověka, „ve všech oblastech jeho práce, od výroby k základně, od základny k nadstavbě", jak praví Stalin. A vzniká a vyvíjí se jazyk jako nástroj dorozumění, sdělování myšlenek.

Nechci tvrdit, že všichni, kdo mluví o normě spisovného jazyka, chápou tuto normu nesprávně ve smyslu právním neho obdobně. Ale souhlasím se s. Horeckým, táže-li se, „či je potrebné v rámci spisovného jazyka rozoznávať ako osobitný útvar ešte aj jazykovú normu."

Název norma spisovného jazyka mimoděk svádí k nezcela správnému chápání jazykové struktury a jejího vývoje. Je třeba si uvědomit, že vlastním úkolem jazykovědy je hledat a nalézat objektivní zákony jazyka, jeho vývoje. Formulaci těchto objektivních zákonů nazýváme mnohdy též zákony. Mluvíme na př. o zákonech přízvuku, větné stavby a pod. Jindy je nazýváme pravidla. Tohoto názvu užívá vedle názvu zákon Stalin. Na př. praví o gramatice, že „určuje pravidla pro změnu slov, pravidla spojování slov ve věty". Na jiném místě pak praví: „Gramatika se obírá s tím obecným, co je základem změn slov a spojování slov ve větách, sestavuje z toho gramatická pravidla, gramatické zákony".

Formulace objektivních zákonů jazykových uvedená v soustavu je t. zv. k o d i f i k a c e jazyka.

V konferenčních thesích praví s. Peciar, že „kodifikácia je nevyhnutným predpokladom jestvovania normy". Dále pak: „inokedy môže zasa kodifikácia predchádzať jestvujúcu normu."

Kodifikace zjišťuje a uvádí v soustavu objektivní zákony jazyka. A ty existují před kodifikací, a to právě proto, že jsou objektivní, nezávislé na vůli lidí. Jestliže kodifikace podle oné these někdy normu předchází, je norma jazyka něco jiného než jeho objektivní zákony?

Objektivní zákony jazyka lze nazývat normou se zřením k tomu, že jsou pro uživatele jazyka závazné v tom smyslu, že je zachovávání objektivních zákonitostí podmínkou obecné srozumitelnosti projevů, neboli naopak, že nezachovávání objektivních zákonů vede k nesrozumitelnosti jazykových projevů nebo ke snížení jejich obecné srozumitelnosti.

Kodifikace objektivních zákonů napomáhá jejich poznání, správnému poznání, usnadňuje jejich osvojení si a je tedy důležitá pro užívání jazyka a tím pro jeho rozvoj.

Bylo by lze říci, že kodifikace přispívá k uvědomělému užívání jazyka, k tomu, aby se objektivní zákony pociťovaly za závazné, za normu. Nelze však říci, že je kodifikace předpokladem existence normy, že kodifikace někdy jazykovou normu předchází. To by znamenalo, že je norma něco vedle objektivních zákonů jazyka, něco jiného než objektivní zákony. Co to tedy je?

V nedostatku vědomí, že se jazyk vyvíjí podle objektivních zákonů, vidím se s. Horeckým pozůstatky t. zv. strukturalismu. Není nedůležité, že objektivnosti jazykového vývoje nedbal též purismus.

Zdá se divné, že se purismus ocitá vedle strukturalismu; ale je to přirozené. Purismus se liší od strukturalismu jen tím, že nedbaje objektivního vývoje spisovného jazyka stejně jako strukturalismus, posuzoval s různých neobjektivních hledisek spíše jen jednotlivé výrazové prostředky spisovné, hlavně lexikální a syntaktické. Tím si vysvětlíme zdánlivě rozporuplnou skutečnost, že český strukturalismus potíral český purismus.

*

V konferenčních thesích se mluví dosti podrobně o zjišťování spisovné normy. To svědčí o tom, že se spisovná norma nechápe jako pouhý předpis, ale přece jen se tu projevuje jistý nedostatek vědomí, že je jazykové dění objektivní proces a že jazykověda má za úkol hledat a nalézat zákonitosti tohoto procesu.

Tak se na př. v jedné thesi s. Peciara praví, že „v oblasti skladby treba predovšetkým zisťovať, popisovať a teoreticky skúmať súčasnú normu".

Je zajisté třeba vycházet z dnešního stavu, ale tento stav namnoze nepochopíme z něho samého, nýbrž z jeho historického vývoje, jehož je výsledkem. Právem zdůraznil důležitost historického zkoumání s. Jóna.

Jen historickým zkoumáním lze zjistit prvky odumírající, třebas někdy kvantitativně silné, od prvků nových, živých, třebas ještě kvantitativně slabých.

Nebo není správný výklad s. Peciara, že gramatická stavba, hláskoslovný systém i pravopisná soustava spisovné slovenštiny byly ustáleny v dnešní podobě v polovici minulého století (Štúrem, Hodžou a Hattalou), ale že je odůvodněno klást časovou hranici dnešní spisovné slovenštiny v oblasti slovní zásoby do období po národním osvobození r. 1918.

Jakmile si slovenská pospolitost vytvořila spisovný jazyk, t. j. jazyk celonárodní, sloužila tomuto celonárodně dorozumívacímu úkonu jak mluvnická stavba, tak slovní zásoba. Spisovná slovenština se od svého vzniku celá vyvíjela podle svých objektivních vnitřních zákonů, závislých na jejím celonárodním úkonu. I ta méně rozvitá slovní zásoba před r. 1918 tvořila od vzniku spisovné slovenštiny neodlučnou, dialektickou jednotu s její stavbou mluvnickou.

Je jisto, že se spisovná slovní zásoba po r. 1918 značně obohatila, ale to je následek již existujícího celonárodního úkonu spisovné slovenštiny. Nelze proto klást časovou hranici dnešní spisovné slovenštiny v oblasti slovníkové až do období po r. 1918.

*

Připomněl jsem již, že název spisovná norma sám o sobě není dost jasný a že ho lze užívat jen se zřením k objektivním zákonům jazykového vývoje.

Nedostatkem tohoto zření vysvětlíme si nemalou různost definic jazykové normy, podávaných v konferenčních thesích: že je normou to, čeho se používá všeobecně, v čem je jednota, přesnější tendence k jednotě (Peciar); že za normu je třeba pokládat především ty výrazové prostředky, kterých používají nebo se snaží používat všichni nositelé spisovného jazyka (tamt.) a pod.

Spisovný usus není jednotný, je v něm značná pestrost, rozmanitost, kolísání, zasahují do něho významní spisovatelé i jazykoví teoretikové. Je zajisté velmi obtížné převést tento stav na společného jmenovatele, obecně, zásadně určit, co je t. zv. norma, co je odchylka od normy, co je chyba proti normě. Takové zobecnění je vlastně nemožné, posuzujeme-li, hodnotíme-li jazykové prostředky samy o sobě nebo jen k jejich hustotě užívání a pod.

Můžeme dojít k cíli jen tenkrát, posuzujeme-li výrazové prostředky spisovné jako odraz objektivního vývoje spisovného jazyka, nezávislého na vůli jeho uživatelů.

Je třeba vědeckým rozborem zjistit zákonitosti spisovného jazyka, a to zkoumáním jeho vývoje, současných i starších jazykových projevů, srovnáváním s dialekty a s nejblíže příbuznou češtinou nebo i s jinými slovanskými jazyky. Studium spisovné slovenštiny nelze oddělovat od zkoumání vývoje slovenštiny celé. Mluvnické studium konkrétních jazykových projevů současných i starších musí mít povahu zobecňování, abstrahování „od zvláštního a konkrétního jak ve slovech, tak ve větách", jak praví Stalin.

A takto vytěženými pravidly, zákony můžeme pak měřit jazykové projevy současné, určovat ústrojnost nebo neústrojnost jejich výrazových prostředků neboli můžeme určovat t. zv. normu.

Norma spisovné slovenštiny není nějak apriorně dána, nýbrž vzniká a vyvíjí se v průběhu objektivního procesu, který je odraz společenského úkonu spisovné slovenštiny, jejího celonárodního dorozumívacího úkonu. Určování normy je postup od teorie, od vědeckého zkoumání k praxi, k praktickým závěrům.

Není to postup snadný, protože žádá podrobné, pracné vědecké zkoumání, ale je nezbytně nutný proto, abychom se neoctli na scestí, abychom nevnášeli do spisovného jazyka jiná hlediska než objektivní.

Jen tímto postupem lze správně pochopit mnohotvárnost a pestrost dnešní spisovné slovenštiny. Jen jím dovedeme zjistit, co je v ní odrazem jejího objektivního vývoje; co tento objektivní vývoj podporuje a co mu odporuje, co je v ní následek nedostatečné znalosti struktury spisovné slovenštiny, následek vlivu dialektů, jiných jazyků, jisté libovůle nebo náhodnosti.

Je třeba mít na mysli to, co řekl Stalin o objektivních zákonech v Ekonomických problémech: „Lidé mohou tyto zákony objevit, poznat je, prostudovat je, přihlížet k nim při svém jednání, využívat jich v zájmu společnosti, nemohou je však změnit nebo zrušit". To platí též o zákonech jazykových. Mluví-li Stalin o přihlížení k objektivním zákonům při lidském jednaní, stačí tu prostě dosadit místo jednání užívání jazyka v projevech, při vyjadřování myšlenek.

Čeští brusiči v poslední třetině 19. a na začátku století 20. sváděli vývoj spisovného jazyka na falešné cesty, ale nakonec byli smeteni.

Brzdili objektivní vývoj spisovné češtiny neboli, jak se říká, její přirozený vývoj, ale nezastavili jej, nezměnili, nezrušili objektivní zákony jeho vývoje.

Vy bratři Slováci, máte možnost poučit se z tohoto našeho bloudění a ušetřit tohoto bloudění váš spisovný jazyk, který má v naší vlasti budující socialismus netušené možnosti slovníkového i mluvnického rozvoje.

Naopak je plně ve vašich silách, pravdivým vědeckým zkoumáním vaší krásné mateřštiny účinně napomáhat jejímu dalšímu utěšenému rozvoji.

K tomuto vám přeji ze srdce plný zdar.

VINCENT BLANÁR

K TEÓRII A PRAXI NAŠEJ JAZYKOVEJ KULTÚRY

V rozvíjaní kultúry nášho spisovného jazyka a v presadzovaní spisovnej normy do života sme doteraz na Slovensku nedosiahli výsledky, ktoré by mohli celkom uspokojovať. Keď uvažujeme o úlohách jazykovedy na tomto prvoradom pracovnom úseku, treba vlastne domýšľať teoretické zásady pestovania nášho spisovného jazyka v dnešných podmienkach. Pokiaľ ide o praktické závery, žiada sa ustáliť, v čom a ako treba účelne nadväzovať na vykonanú prácu. — Tento príspevok, písaný sčasti na okraj minuloročnej diskusie v Kultúrnom živote, je mienený ako úvod k úvahám o normovaní spisovnej slovenčiny.

Myslím, že východiskom našich úvah môžu byť niektoré výsledky sústavného výskumu Pražského lingvistického krúžku na tomto poli.[1] Hlavné zásady jazykovej kultúry treba však opätovne premyslieť, a to so zreteľom na dialektický postoj k jazykovým faktom. Oporou pre normotvornú prácu je zistenie, že sa spisovný jazyk vyvíja podľa objektívnych vnútorných zákonov, že tento vývin možno správne usmerňovať vtedy, keď normovanie vychádza z poznaných vnútorných zákonov jazyka. Tak ako sa hlbšie poznáva stavba jazyka, prehlbuje sa i teória jazykovej kultúry a primeranejšie je usmerňovanie i zásahy jazykovedcov do vývinu spisovného jazyka.

Spisovný jazyk plní dobre svoje mnohoraké celonárodné úlohy, keď je sústava jeho výrazových prostriedkov ustálená a bohato rozvinutá. Vo vývine spisovného jazyka sa prejavuje dialektická jednota tendencií k *stálosti a menlivosti.* Pevná norma spisovného jazyka je spoľahlivým spojivom s kultúrnym dedičstvom a predpokladom pre úspešné plnenie všetkých úloh. Tendencia k pružnej ustálenosti patrí k základným princípom kultúry spisovného jazyka. Ustálenosť výrazových prostriedkov chápeme v súvislosti s celkovým vývinom spisovného jazyka. Vo vývine spisovného jazyka sa ďalej prejavuje tendencia k *všeobecnej zrozumiteľnosti a prístupnosti* a tendencia k *rozvíjaniu štýlového rozpätia spisovného jazyka,* ktorého rozsah vzrastá podľa spoločenských potrieb jeho nositeľov. Dá sa povedať, že menlivosť spisovného jazyka podmieňujú snahy k zjednodušovaniu a súčasne obohacovaniu. Tieto základné princípy budovania jazykovej kultúry úzko súvisia. Ak by sme riešili niektorú otázku normovania spisovného jazyka bez prizerania na vzájomné vzťahy uvedených tendencií, dospeli by sme k jednostranným výsledkom.

Tieto všeobecné zásady kultúry spisovného jazyka dostávajú osobitnú formu v daných podmienkach spisovnej slovenčiny. Dôležitú rolu tu hrá nielen situácia, v ktorej sa dnes slovenčina nachádza, ale jej celý doterajší vývin.

Politické a hospodárske pozdvihnutie robotníckej triedy, budovanie priemyselných stredísk so zmiešaným obyvateľstvom, užší styk medzi mestom a dedinou,

---

[1] Porov. k tomu najmä zborníky *Spisovná čeština a jazyková kultura.* Uspořádali B. Havránek a M. Weingart. Praha 1932 a *Čtení o jazyce a poesii.* Uspořádali B. Havránek a J. Mukařovský. Praha 1942. Z novších príspevkov aspoň: B. Havránek, *Zásady Pražského linguistického kroužku a nová kodifikace spisovné češtiny,* Slovo a slovesnost X, 1947—48, 13—23. — Niektoré články v zborníku *Čeština v životě a ve škole.* Praha 1947. — M. Dokulil, *K otázce normy spisovného jazyka a její kodifikace,* Slovo a slovesnost XIII, 1952, 135—140.

na ktorej postupuje kolektívna poľnohospodárska výroba, kultúrny rast pracujúceho ľudu v súvislosti so vzrastajúcou hospodárskou úrovňou — to sú okolnosti, ktoré dnes nevyhnutne ovplyvňujú rozvoj spisovnej slovenčiny. Do najširších vrstiev čo raz viac preniká pasívna a sčasti i aktívna znalosť spisovného jazyka. Šírenie dôkladnej aktívnej znalosti spisovnej normy napomáha spoľahlivá kodifikácia. Je jasnejšia vývinová perspektíva, že spisovný jazyk sa v ďalších desaťročiach postupne stane výlučným predstaviteľom národného jazyka. Rozširujú sa oblasti jeho používania. S tým, pravda, súvisí, že sa na čas rozkolísala spisovná norma najmä v ústnych prejavoch.

Dnešný stupeň rozvoja spisovnej slovenčiny je výsledkom istého vývinu v špecifických historických podmienkach. Tieto okolnosti svojím spôsobom podmienili aj jej súčasné pestovanie.

Základom štúrovskej normy bol stredoslovenský ľudový jazyk. Vzťah spisovnej slovenčiny k ľudovému základu bol a je omnoho bližší, ako napr. v češtine. Ale stredoslovenský ľudový základ sa zložitým spôsobom vypracovával pre spisovné ciele. Ďalší rozvoj nášho spisovného jazyka je poznačený úlohami, ktoré mala spisovná slovenčina v našom spoločenskom živote plniť. Upadá sa do krajnosti, keď sa v stredoslovenských nárečiach hľadá bezprostredná opora pri niektorých normatívnych zásahoch. Systém nárečí je jednoduchší, ale pevnejší, norma spisovnej slovenčiny je zložitejšia, systémová súdržnosť voľnejšia.[2] Vnútorné vývinové zákony stredoslovenských nárečí a spisovnej slovenčiny nie sú celkom totožné. Hoci ľudový jazyk predstavuje nevyschýnajúci prameň pre ďalší rozvoj nášho spisovného jazyka, jednako pri teoretických zásahoch treba vychádzať z vnútorných zákonitostí spisovného jazyka.

Spisovná slovenčina sa rozvíjala v nepriaznivých spoločenských podmienkach. Do prvej svetovej vojny neboli predpoklady pre rovnomernejší vývin všetkých štýlov. Okrem umeleckej reči, sčasti prakticky odborného štýlu (tu rozumieme aj publicistiku) náš spisovný jazyk nevyrástol úmerne k potrebám, ktoré povstali po r. 1918. Dôsledkom takéhoto vývinu bolo veľké zaostávanie v systematickom budovaní slovnej zásoby najmä v oblastiach terminologických. Rozvíjanie výrazových prostriedkov potrebných pre štylistickú diferenciáciu patrí stále medzi dôležité úlohy našej jazykovej kultúry.

Pri každej normatívnej práci vystupuje do popredia pomer slovenčiny k češtine. Slovenský národný jazyk sa vyformoval v polovici 19. storočia ako dôležitý zjednocovací a buditeľský prostriedok novodobého slovenského národa. Spisovná slovenčina sa osamostatnila od češtiny, ale vo svojom ďalšom raste počínajúc štúrovskou kodifikáciou (podobne ako i v storočiach predchádzajúcich) bohato využívala prostriedky vyvinutejšej češtiny. To bola jedna z ciest, ako sa rozvíjali výrazové prostriedky nášho spisovného jazyka. Pre vývin spisovnej slovenčiny po r. 1918 je príznačný silnejší príklon k češtine. Niekedy sa postupovalo cestou ľahšieho odporu aj tam, kde by sa boli našli vhodné vyjadrovacie prostriedky i z domácich fondov. Hodnotenie českého vplyvu bolo najmä medzi dvoma svetovými vojnami podmienené triednou ideológiou. Úvahy o normovaní spisovnej slovenčiny v Kultúrnom živote[3] ukázali, že pomer slovenčiny a češtiny na pláne lexikálnom je stále aktuálnou otázkou.

[2] Porov. K. Horálek, *K problematice dějin spisovného jazyka.* Studie a práce linguistické I, Praha 1954, 369—375.

[3] E. Paulíny, *O dnešnom budovaní slovnej zásoby,* Kultúrny život IX, 1954, č. 33. — Š. Peciar, *O slovnej zásobe a základnom slovnom fonde spisovnej slovenčiny,* KŽ,

Spisovná slovenčina je pomerne mladý spisovný jazyk. Nemá veľkú literárnu tradíciu. U nás sa doteraz nevypestoval taký živý vzťah k národnému jazyku ako u národov s veľkou literárnou tradíciou, a ako by si to zaslúžil spisovný jazyk — nositeľ národnej kultúry. Vedomie spisovnej normy nie je ešte veľmi pevné, a pokiaľ ide o spisovný úzus v hovorených prejavoch, je stav dosť povážlivý. Ale aj teoretická pomoc jazykovedcov pri poznávaní spisovnej normy a pri jej prenášaní do praxe sa v minulosti v plnej miere neprejavila. Nedostatok veľkej literárnej tradície nevyvážia isté svetlé stránky; napr. to, že sa môžu ľahšie opustiť niektoré pravopisné alebo jazykové nedôslednosti súčasnej kodifikácie. (Stalo sa tak pri poslednej pravopisnej úprave.)

Nakrátko by sme mohli povedať asi toľko: Všeobecné zásady jazykovej kultúry dostávajú u nás špecifické črty tým, že sa spisovná slovenčina v období budovania socializmu neobyčajne rozrastá do šírky, zväčšujú sa jej spoločenské úlohy, ale pritom sa pestuje, i pokiaľ ide o potrebné výrazové prostriedky. To je všeobecnejšia črta. Ďalej treba mať na pamäti, že spisovná slovenčina sa vyvíja podľa vlastných vnútorných zákonov, ktoré sú veľmi blízke a v mnohom totožné s vývinovými zákonmi stredoslovenských nárečí. Nerovnomerné rozvíjanie výrazových prostriedkov niektorých štýlov otváralo cestu v prvom rade slovníkovým prevzatiam z češtiny (tieto tendencie podporovali politické pomery: štát Čechov a Slovákov). Krátka literárna tradícia sa odrazila v slabo vypestovanom zmysle širokej verejnosti pre kultúru nášho spisovného jazyka a v pomerne málo ešte pevnej spisovnej norme (napr. v slovníku). Títo činitelia dodávajú osobitný ráz jazykovej kultúre špeciálne v slovenských pomeroch.

Tendencia k pružnej ustálenosti. V našom spisovnom jazyku ako v zložitom systéme vyjadrovacích prostriedkov sú vo vzájomnom vzťahu prvky čiastkových systémov a jednotlivé systémy navzájom. V danom použití sa aktualizujú všeobecné gramatické a slovníkové vzťahy podľa konkrétnych pomenovacích potrieb. Rozširujúce sa pomenovacie potreby sú nevyschýnajúcim zdrojom jazykového vývinu. Slovo sa môže použiť v prenesenom význame, osobitnejšie sa dá využiť gramatická kategória, v dôsledku hlbšieho poznania skutočnosti sa vyjadria nové pojmy, diferencujú sa nové vzťahy a pod.[4]

Zo zložitých spoločenských úloh spisovného jazyka, tohto živého spojiva s kultúrnou minulosťou, vyplýva požiadavka ustálenosti výrazových prostriedkov. V zborníku Spisovná čeština a jazyková kultura sa hovorí o „pružnej stabilite". I pojem ustálenosti chápeme v súvislosti s celkovým rázom vývinu spisovného jazyka, teda dialekticky. Vývin spisovného jazyka ide často cez dvojtvary, ktoré sa šíria z hovorovej reči. Pre novú kodifikáciu sú dôležité novotvary, ktoré začínajú prevažovať v spisovných prejavoch. Sú prejavom istých vývinových tendencií. Ich správne odôvodnenie a odhalenie poskytuje bezpečnejšiu oporu pre prehodnotenie takýchto hovorových tvarov na spisovné, normové. Pravda, pri prenikajúcich hláskoslovných alebo gramatických novotvaroch v prítomnej dobe

č. 37. — Š. Peciar, *Čo a ako ďalej v diskusii o rozvíjaní slovnej zásoby spisovnej slovenčiny,* KŽ, č. 45. — J. Horecký, *O zásadách pre budovanie slovnej zásoby slovenčiny,* KŽ, č. 37.

[4] Pozri tiež M. Dokulil, *K otázce normy spisovného jazyka a její kodifikace.* (Příspěvek k diskusi.) Slovo a slovesnost XIII, 1952, 135—140 a V. N. Jarceva, *K voprosu ob istoričeskom razvitii sistemy jazyka.* Voprosy teoreii i istorii jazyka v svete trudov J. V. Stalina po jazykoznaniju, Moskva 1952, 68 n.

často ešte nevieme odhaliť vnútorné zákonitosti, ktorých sú ony prejavom. Dá sa zistiť len ich fungovanie v systéme spisovného jazyka. I v takom prípade sa s nimi musí nová kodifikácia vyrovnať.

Jazykové zmeny obyčajne nie sú podmienené mimojazykovými okolnosťami. Zato práve rozličnými mimojazykovými okolnosťami môže byť podmienený výber: v ktorom čase, v akom rozsahu a ktorý z hláskoslovných, gramatických alebo lexikálnych dvojtvarov prijme nová kodifikácia za súčasť spisovnej normy. Nikdy nie je situácia taká priehľadná, že by sa jednoducho normovalo to prevažujúce nové, čo vyrástlo v lone starého. Pri takomto výbere sa môžu uplatňovať i zretele ideologické. Napr. puristi nebrali na vedomie výskyt takých novotvarov, ktorými by sa bol zmenšil rad tzv. jazykových svojskostí spisovnej slovenčiny (výslovnosť *e* miesto *ä*, šírenie výnimiek z rytmického zákona v mennej deklinácii). Pri dvojtvaroch je dôležité zachovať zdravú mieru, aby sa spisovná norma príliš nerozkolísala. Je príznačné, že v diskusii okolo návrhu Pravidiel sa ozvali mnohé hlasy proti zavedeniu dvojtvarov. Keď sa však malo rozhodnúť, či normovať napr. iba tvar *čísel* alebo *čísiel, čerešieň* alebo *čerešní*, mienky sa rozchádzali. To len potvrdzovalo neustálený úzus v týchto tvaroch. Hoci zásadný postoj k uvedeným otázkam je jasný, v praxi sa budú vyskytovať problémy, lebo sa nedá postupovať priamočiaro a šablónovite.

Tendencia k zjednodušovaniu a obohacovaniu. Už v zborníku Spisovná čeština a jazyková kultura sa zdôraznilo, že v spisovnom jazyku víťazia obyčajne tie prvky, ktoré sú schopné najväčšieho rozšírenia.[5] A požiadavka všeobecnej širokej zrozumiteľnosti — ako pripomína naposledy A. Jedlička[6] — vystupuje do popredia v obdobiach hospodárskej a spoločenskej prestavby. Vtedy je jazyk dôležitým nástrojom boja za novú spoločnosť. Dnes sú neobyčajne priaznivé podmienky pre uplatňovanie tejto tendencie. U nás sa argument prístupnosti širokým vrstvám používal v diskusiách o návrhoch na pravopisné úpravy v tridsiatych rokoch a po r. 1945. Úpravy, ktoré sa v Pravidlách z r. 1953 vykonali, majú zjednodušiť slovenský pravopis, aby nesťažoval osvojenie si gramatickej normy.

Väčšia zrozumiteľnosť a prístupnosť spisovnej normy sa dosiahne zvýšením pravidelností v zmysle vnútorných jazykových zákonov.[7] Táto tendencia sa uplatňuje najmä v paradigmatike. Dnešný ideologický postoj pri hodnotení a výbere jazykových prostriedkov môže podporiť rozvoj spisovnej slovenčiny v smere jej prirodzeného vývinu, ale problémy normotvornej práce sa tým neodstraňujú. Nie je vždy ľahké ustáliť hranicu, pokiaľ sa ešte kryje s prístupnosťou presné zachytenie jazykových vzťahov napr. v písme. Malý príklad z interpunkcie. Pravidlo o písaní čiarky pri voľnom a tesnom prívlastku, prístavku a doplnku v posledných Pravidlách (str. 107—108) sa opiera o jestvujúce syntaktické vzťahy, ale tie vzťahy sú neraz také jemné, ba splývavé, že nelingvista sa v nich ťažko vyzná. Svedčí o tom prax.

Teda tzv. demokratizáciou spisovného jazyka rozumieme skôr rešpektovanie živých tendencií vo vývine spisovného jazyka, a nie nejakú priamočiaru pravidelnosť. Úlohou lingvistov je dbať, aby sa v mene tejto zásady neupadlo do vulga-

---

[5] B. Havránek, *Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura*, c. d. 32—84, pozri str. 35—37.

[6] *K otázce jazykové kultury v třicátých a čtyřicátých letech XIX. století.* Studie a práce linguistické I, Praha 1954, 465.

[7] Porov. tiež M. Dokulil, c. d. v pozn. 3.

rizácie. Demokratizácia spisovného jazyka nesmie byť totiž v rozpore s potrebami neustále zvyšovať štýlové rozpätie spisovného jazyka. Pretože na tomto úseku nerástla v minulosti spisovná slovenčina dosť úmerne (tento úsek patrí medzi slabé miesta jazykovej teórie a praxe purizmu), musíme dnes venovať najväčšiu pozornosť rozvíjaniu výrazových prostriedkov v jednotlivých štýloch (najmä v reči odbornej: oblasť terminológie a nomenklatúry).

Pri posudzovaní správnosti a vhodnosti použitých výrazových prostriedkov nemôžu sa aplikovať bez zvyšku rovnaké hľadiská pre každý prípad. Treba vychádzať z vlastností a potrieb príslušného štýlu. Tu sklzli nedávno na scestie i takí znalci slovenského jazyka, ako je Fr. Hečko a M. Rázusová-Martáková. V 27. čísle Kultúrneho života IX, 1954, 8 pochybuje M. Rázusová-Martáková o oprávnenosti prídavného mena *brezivý* v spisovnej slovenčine: „Brezivý má byť azda „březí"? Alebo voľačo jarabého ako breza? To by však muselo byť „brezavý", preto mám podozrenie, že zostavovateľom slovníka sa málilo naše: *kotná, teľná, žrebná,* a tak v svojej rozšafnosti pridali slovo nové a u nás celkom neznáme." Ide však o všeobecný nadradený pojem ku *kotná, teľná, žrebná,* ktorý je v odbornej reči potrebný; z toho istého dôvodu sa uviedol i do spisovnej češtiny. Chyba nie je v tom, že sa tu zaviedol nový termín. Možno sa však pýtať, či sa nedá nájsť nejaký priehľadnejší termín, snáď normovaním nárečového prvku.[8] Podobne podcenil terminologické potreby spisovného jazyka Fr. Hečko, keď si vzal na mušku slovo *jazyk.*[9] Veď je výhodné, keď máme poruke dve slová, ktorým sa môže dať nerovnaký terminologický obsah: jazyk a reč. Jazyk — sústava dorozumievacích prostriedkov — umožňuje spoločenský styk, výmenu myšlienok; v rámci slovenského spisovného jazyka má svoje osobitné výrazové prostriedky napr. umelecká reč, novinárska reč alebo štýl (v tomto druhom prípade sa úzus ešte neustálil). To je len jedno využitie týchto podstatných mien, a to terminologické v jazykovede.

Uvedenými príkladmi som chcel zdôrazniť myšlienku, že konkrétne otázky pri normovaní spisovného jazyka sa nedajú posudzovať tak, že by sme izolovali tendenciu k všeobecnej zrozumiteľnosti a prístupnosti od vzrastajúcich úloh nášho spisovného jazyka, ktoré možno uspokojiť práve rozvíjaním prostriedkov umožňujúcich potrebnú funkčnú diferenciáciu. Ďalej: výrazové prostriedky jedného štýlu nemusia vyhovovať potrebám iných štýlov spisovného jazyka. Problematiku normovania treba vidieť cez bohatú stupnicu potrieb spisovného jazyka.

Z načrtnutých hľadísk sa pozrime na niektoré otázky a úlohy pri dnešnom normovaní spisovnej slovenčiny.

V poslednom čase sa pomerne často diskutovalo o spisovnej výslovnosti foném *ä* a *ľ*. Táto otázka je poučná preto, lebo kolísanie výslovnosti sa nerovnakým spôsobom prejavilo v dvoch časove veľmi blízkych kodifikáciách: v Pravidlách z r. 1940 a r. 1953. Zohrala tu svoju rolu ideológia normovateľov i metodologický postoj k jazykovým faktom. Pred r. 1945 sa viac zdôrazňovala potreba posilňovať spisovnú slovenčinu svojskými prvkami, ktoré by ju boli odlišovali od češtiny, a menej sa skúmal jazykový systém a vývin jeho zložiek. Dôraz na jazykové svojskosti v teórii jazykovej kultúry slovenských puristov nedovolil vzdať sa

---

[8] Názor M. Rázusovej-Martákovej odôvodnene odmietol Š. P e c i a r, Kultúrny život IX, 1954, č. 28, 11.

[9] Jazyk a reč, KŽ IX, 1954, č. 37 a najmä *O čom je jazyk? — O zjazyčenej učebnici!* KŽ, č. 40. Porov. k tomu poznámky Š. P e c i a r a v odpovedi *Jazyk a reč,* KŽ, č. 38.

fonémy *ä*, ani nepripustil jej poklesnutie na výslovnostný variant, hoci práve to by bolo odpovedalo vtedajšej spisovnej výslovnosti.[10] V tom čase sa ani nepoukázalo na živé tendencie k zmenšovaniu funkčnej zaťaženosti fonémy *ľ* v spisovnej slovenčine. Pri zostavovaní posledných Pravidiel nebolo podobných ideologických zábran. Východiskom bol živý spisovný úzus a hľadisko celonárodnej platnosti jazykových prvkov. Zaujímavé, ale celkove zabudnuté sú argumenty, ktorými Ľ. Štúr odmietal tieto dve fonémy vo svojej norme: „... hoc aj daktorí Slováci tu i tam „l" mekko vislovujú, čo sa ale len dakde stáva a jako na pospol platnuo v Slovenskom nárečí sa povedať ňemuože, ...“; o *ä* píše: „... toto ale ako pokútno a krem toho hinúce do reči našej spisovnej ňenáleží.“[11] Ľ. Štúr, hoci nepoznal detailne stav vo všetkých nárečiach, správne si staval otázku celonárodnej platnosti týchto foném. Po r. 1945 sa azda niekedy precenili živé tendencie k nepalatálnej výslovnosti skupín *l* + *e, i*. Nie tým, že sa konštatovali (myslím, že sa tu naozaj prejavuje vplyv nového kultúrneho centra v západoslovenskej nárečovej oblasti), ale tým, že sa už teraz žiadalo vyvodiť dôsledky pre všeobecne záväznú spisovnú výslovnosť. Svedectvom naznačeného vývinu je novinové vydanie Pravidiel a diskusia o ortoepickej výslovnosti skupín *l* + *e, i*. Rozšírenejšia palatálna výslovnosť *ľ* v skupinách *l* + *e, i* v slovenských nárečiach je oporou pre rozšírenejšiu palatálnu výslovnosť v spisovnom jazyku, preto je nateraz — nazdávam sa — správne riešená otázka v Pravidlách z r. 1953, keď sa vzhľadom na potrebu jednotnej spisovnej výslovnosti v častých u nás spojeniach *l* + *e, i* nepripúšťa dvojaká výslovnosť, ale za jedine spisovnú sa pokladá výslovnosť s palatálnym *ľ*. A v súhlase so živou spisovnou výslovnosťou sa pripustila dvojaká výslovnosť *ä*. Výslovnosť so stredným e je spisovný výslovnostný variant *ä*.

Niekoľko slov o normovaní v gramatickej stavbe.

Predpokladom správnych zásahov lingvistu je poznanie gramatického systému a jeho vývinových tendencií. Výskum gramatickej stavby nášho jazyka umožní v budúcnosti ďalšie úpravy, ktoré podporia jeho ustálenosť v smere jeho vývinu.

Zdá sa, že pri normovaní treba zaujať iný postoj k morfologickým prostriedkom, ktoré sa využívajú na vyjadrenie syntaktických vzťahov (flexia), a iný ku gramatickým prostriedkom, ktoré priamo slúžia na vyjadrenie myšlienkových vzťahov (využitie gramatických kategórií, syntaktické prostriedky v rozličnom štylistickom použití). Čo najväčšia ustálenosť flexie uľahčuje jednoduché a presné dorozumenie. Rozkolísanosť v skloňovaní a v časovaní nie je na osoh kultúre jazyka. Ale aj pri ustaľovaní flexie sa nedá pokročiť ďalej, ako dospelo ustálenie v samotnom jazykovom systéme. Lingvista ho môže len urýchliť, keď zistí vývinové tendencie jednotlivých čiastkových systémov. Tak v posledných rokoch sa hlbšie postihli niektoré zákonitosti slovenského skloňovania. Napríklad tvorenie 6. p. jedn. čísla mužských neživotných podstatných mien cudzieho pôvodu zakončených na *-r, -l*, tvorenie podstatných mien podľa vzoru *žena, ulica, mesto* a *srdce*, skloňovanie vlastných mien, spresnili sa i niektoré ďalšie poučky o skloňovaní. Nájdeme ich v Pravidlách z r. 1953. V niektorých prípadoch, pravda, prijatím všeobecne rozšírených novotvarov do spisovného jazyka zväčšil sa počet morfologických dvojtvarov; napr. popri *onoho, onomu* sa pripúšťa *oného, onému;*

---

[10] Porov. môj článok *Buržoázny nacionalizmus v jazykovej kultúre po r. 1918.* Zborník Proti prežitkom ľudáctva, Bratislava 1954, 185—194.

[11] Porov. Ľ. Štúr, *Nauka reči slovenskej,* Bratislava 1846, 15.

popri tvaroch *výher, húžev, krídel, čísel* sa pripúšťajú aj tvary *výhier, húžiev, krídiel, čísiel* a pod.

Rozširovaním syntaktických prostriedkov a využívaním gramatických kategórií sa zvyšujú výrazové schopnosti spisovného jazyka. Ide o primerané vyjadrenie myšlienkových vzťahov. Spôsoby využívania gramatických kategórií a sústava syntaktických prostriedkov sa rozširujú a prehlbujú od Štúrovej kodifikácie dodnes. Normovanie spisovného jazyka tu má veľmi zodpovednú úlohu. Ustaľovanie na spôsob „tie prostriedky sú v spisovnom jazyku správne, tieto nesprávne, nevhodné" by mohlo viesť k ochudobňovaniu nášho spisovného jazyka. Na mieste je len taká kodifikácia, ktorá vychádza zo štylistického rozvrstvenia spisovného jazyka a sleduje cieľ neustále rozvíjať jeho výrazové možnosti. Z toho vyplýva, že v tejto oblasti budú mať normatívne zásahy iný charakter ako vo flexii. V prvom prípade šlo o poznávanie spisovného úzu a jeho usmerňovanie podľa vývinových tendencií. V druhom prípade ide okrem toho o rozvíjanie výrazových prostriedkov podľa bohatej stupnice potrieb spisovného jazyka. Preto keď sa napr. odmietalo používanie druhotných predložiek[12], keď B. Letz v *Gramatike slovenského jazyka* (Bratislava 1950, 384) hovorí o jednočlennej vete ako o „nedokonalej, primitívnej", keď sa na používanie prechodníka a príčastí pozerá ako na krátenie zložených viet (c. d. 481), sú to zjednodušujúce náhľady, s ktorými nebudeme súhlasiť. Treba dodať, že správne hodnotenie gramatických a lexikálnych javov predpokladá hlbšie poznanie systému nášho spisovného jazyka. Dokiaľ sa nesplní táto požiadavka, naša kodifikácia bude mať svoje nedostatky. Napríklad v posledných Pravidlách (str. 98, § 146) čítame toto: „Nesprávne je použitie vzťažného zámena v prípadoch, kde druhá veta nerozvíja podstatné meno z prvej vety, ale je k nej voľne pripojená (ide o tzv. nepravé vzťažné vety)". Takýto záver sa neurobil na základe preskúmaného materiálu. Ide o vetný typ, ktorý je v našom spisovnom jazyku pomerne zriedkavý, ale vôbec nie ojedinelý. Nepravé vzťažné vety sa používajú v spisovnej slovenčine od Štúra dodnes najmä v odbornej reči, v rečníckom štýle, vôbec vo výkladovom slohu. Zriedkavé sú v umeleckej reči. Niekoľko dokladov:

A skutočne na sjazd v Prahe prišli dve tretiny zvolených delegátov, čo svedčilo o sile marxistickej ľavice. (M. Gosiorovský) — ... vzduch sa zbavuje prachu, čistí, zavlhčuje a otepľuje sa, čo je dôležité pre hlasivky i pre pľúca. (V. Záborský) — Čo sa týka výrokov, treba znova zdôrazniť, že Timrava je zriedka deklaratívna, čo v tomto prípade nadobúda ešte špeciálnejší význam. (A. Matuška) — Na tento spôsob Kollár, keď činnosť pripomenutú za vzájomnosť pokladal, zaviazol pri prostriedku a nenaznačil cieľ, čo ale, ako sme už aj riekli, všade sa stáva, že sa odrazu jadro nevykľuje a človek hneď ho nevylúpi. (Ľ. Štúr) — Pri tom priamo zaráža, že je dokonca aj nedostatok ľudových škôl, čo je už priamo výsmechom základných pojmov európskej civilizácie. (V. Široký) — Na 70% zničili Škodovku v Plzni, čím len v šiestich našich závodoch spôsobili nášmu národnému hospodárstvu škody za vyše 12 miliárd Kčs. (Rukoväť agitátora) — Veľký význam malo zaradenie demokratických požiadaviek roľníctva do programu, čím sa zdôraznil význam revolučného boja roľníctva ako prirodzeného spojenca robotníckej triedy. (Pravda 1954)

Tzv. nepravé vzťažné vety sú známe aj z iných slovanských jazykov. Niet dôvodu hodnotiť ich ako nesprávne v spisovnej slovenčine, skôr im treba určiť miesto v štruktúre nášho súvetia a ukázať, kedy je použitie nepravej vzťažnej vety na mieste.

---

[12] P. P. Zgúth, *Všeobecné poznámky o predložkách*, SR II, 1933/34, 64—66.

Základná požiadavka, pred ktorou stoja slovenskí lingvisti v oblasti gramatickej stavby, je hlboké poznávanie systému spisovnej slovenčiny, objavovanie a objasňovanie mnohotvárnych výrazových možností. Až z tohto poznania vyplynie kodifikácia, ktorá bude na výške jestvujúcich úloh.

Normatívna práca na slovníku naráža na najväčšie ťažkosti, lebo nie sú splnené základné predpoklady úspešnej a vedecky zodpovednej práce. Stavba slovnej zásoby spisovnej slovenčiny je slabo prebádaná, o jej dejinách ani nehovoriac. Trojzväzkový príručný slovník spisovnej slovenčiny sa dostane do rúk verejnosti postupne v priebehu budúcich asi piatich rokov. Tým sú dané ťažkosti teoretického bádania.

Všetci činitelia, ktorí dodávajú špecifickú formu všeobecným zásadám normovania v našich pomeroch, sa svojím spôsobom uplatňujú pri ustaľovaní a rozvíjaní slovnej zásoby spisovnej slovenčiny. To súvisí s rázom slovnej zásoby.

Slovo, ktorého obsahom je obyčajne viac-menej zložitá štruktúra slovných významov, je pevne začlenené cez túto významovú stavbu do slovnej zásoby. Zmena slovného významu, ústup slova z aktívnej slovnej zásoby, zdomácnenie slova sú osobitné procesy, ktoré svojím spôsobom zasahujú príslušný homonymný, synonymný a antonymný rad. Preto akýkoľvek zásah do slovnej zásoby je iba na prvý pohľad záležitosť jedného lexikálneho prvku.

Monografické spracovanie si zasluhuje i žiada otázka lexikálnych prvkov, ktoré sa dostali do spisovnej slovenčiny z češtiny. Ide o komplex zložitých otázok: ako sa tieto slová prispôsobovali domácim výrazom svojím fonematickým skladom, ako a či sa menila ich morfematická stavba postupným zdomácňovaním, či dnes tvoria osobitnú vrstvu slovenskej spisovnej slovnej zásoby alebo či úplne zrástli s domácim slovníkom; na pláne semaziologickom treba vyskúmať, v akom význame sa prevzali, aká je ich dnešná významová stavba v češtine a aká v slovenčine, aké nové významové vzťahy, prípadne presuny spôsobili v štruktúre slovenského slovníka atď. Vzťahy medzi českou a slovenskou zásobou neboli len jednostranné, od češtiny k slovenčine, ale v niektorých prípadoch vzájomné a v jednotlivostiach vychádzali podnety i zo strany slovenskej. Slová, ktoré boli prevzaté z češtiny, postupne zdomácňovali na pláne tvarovom i významovom. Dnes sú zrastené s domácou slovnou zásobou a nemožno o nich uvažovať izolovane.

Jedna časť týchto slov vstupuje do synonymných vzťahov so slovami domácimi alebo už prv zdomácnenými alebo ľudovými. Neraz sa slovo od pôvodu české postavilo po bok starého slovenského výrazu, ktorý má oporu v ľudovom jazyku, a funguje ako rovnoznačný prvok bez odlišného štylistického podfarbenia, napr. *tužka — ceruza, ceruzka, pravítko — lineár.* Rovnaké synonymné páry, ktorých členy sa môžu ľubovoľne zamieňať, pozná slovná zásoba spisovnej slovenčiny a češtiny v oblastiach terminologických: *skladba — syntax, jednotné číslo — singulár, zhoda — kongruencia* a i. Ďalej: vedľa slova prevzatého z češtiny *(žehliť, žehlička)* jestvuje ľudový, nespisovný výraz *(pigľovať, pigľajz(eň)-pigľajzňa;*[13] z nem. *bügeln, Bügeleisen*); v Pravidlách sa kodifikuje alebo skôr navrhuje i domáce slovo. Odlišné návrhy v troch vydaniach Pravidiel ukazujú, že navrhované slovo sa všeobecne nezaužívalo. (Pravidlá z r. 1931: *hladidlo, hladítko, žehlička.* Pravidlá z r. 1940: *hladidlo, *žehlička.* Pravidlá z r. 1953: *hladička, žehlička*). Slová *hladiť, hladidlo* v tomto význame sa používajú v niektorých slovenských nárečiach. Do inej skupiny patria rovnoznačné slová typu *škvarenina — praže-*

[13] K. M. Kálal, *Slovenský slovník z literatúry aj náreči,* Banská Bystrica 1923, 465.

nica (tak v Pravidlách z r. 1931 a 1953). Podstatné meno *škvarenina,* ktoré nepripúšťali Pravidlá z r. 1940, je bežné v mnohých slovenských nárečiach. Je v zásade správne stanovisko,[14] že prepracovanosť jazyka sa znižuje, keď pre ten istý pojem a v tej istej štylistickej platnosti kodifikujeme viacej slov. Ale ktorému slovu dať prednosť, keď sa v spisovnom jazyku používajú obidve? Zloženie slovenskej slovnej zásoby je dané historickými podmienkami vývinu nášho jazyka. Pokiaľ možno dôslednejšie by sa mala táto zásada uplatňovať pri termínoch, pomenúvajúcich nové veci a vzťahy, ktoré sa len uvádzajú do spisovnej slovnej zásoby. Celkove spisovný úzus (a týka sa to v prvom rade slovnej zásoby) v spisovnej slovenčine je menej pevný ako v češtine. Pomerne krátka literárna tradícia a nepriaznivé podmienky vývinu nášho spisovného jazyka privodili stav, že všestrannejší rozvoj slovnej zásoby sa datuje až od r. 1918 a systematické budovanie odbornej terminológie až od r. 1945. Často treba v slovenčine tvoriť potrebný výraz tam, kde sa čeština môže oprieť o spisovný úzus. Zdá sa, že pre spisovnú češtinu je úzus významnejším činiteľom ako u nás.

Nové slová sa tvoria podľa produktívnych postupov tvorenia slov.[15] V odborných terminológiách sa okrem toho prizerá na špecifické potreby príslušnej oblasti. I pri aplikovaní tejto akiste správnej zásady budovanie našej odbornej terminológie sa neustále musí vyrovnávať s mnohými problémami. Do akej miery využívať ľudovú profesionálnu terminológiu, ktorej používanie je obmedzené krajove? Upustiť od celonárodných slov vtedy, ak by odborné zretele hovorili pre iné pojmové vyjadrenie? Napr. *Banícky terminologický slovník* zavádza odborné termíny *jama, chodba* miesto doteraz všeobecne používaných *šachta, štôlňa.* Zo strany najčastejších používateľov sa ozývajú kritické hlasy proti novým slovám v železničnej terminológii, ako *lokomotívne depo, maršrutizácia,* ktorými sa majú nahrádzať už zaužívané názvy *(výhrevňa, výprava ucelených vlakov).* Široko založený systematický výskum ľudovej terminológie prinesie pre príslušnú spisovnú terminológiu mnoho nového materiálu i podnetov, ktoré sa pri doterajšom budovaní odborného názvoslovia nemohli celkom využiť.[16]

Pre naše pomery sú príznačné terminologické synonymá typu: *sústruh — točovka, sústružiť — točiť, sústružník — tokár.* Prvý člen je prevzatý z češtiny, druhý, hoci miestne obmedzený, sa opiera o ľudový úzus. Bolo by vari predčasné už dnes kodifikovať jediný z týchto termínov.

Nazdávam sa, že pálčivým miestom pri tvorení našej novej odbornej terminológie je: zaujať správny postoj k všeobecne známym názvom, ktoré sú z hľadiska celej terminologickej sústavy menej vhodné, ale zato bežné v praxi.

Význačný tvorivý podiel na rozvíjaní slovnej zásoby, na prehlbovaní významovej stavby slova, na obohacovaní štylistických prostriedkov nášho spisovného jazyka majú slovenskí básnici a spisovatelia. Krátka literárna tradícia a nedostatočné spracovanie slovenskej slovnej zásoby majú za následok, že nie sú dosť

---

[14] Formuloval ho E. Pauliny, *O dnešnom budovaní slovnej zásoby,* KŽ IX, 1954, č. 33.

[15] Porov. tiež J. Horecký, *O zásadách pre budovanie slovnej zásoby,* KŽ IX, 1954, č. 37.

[16] M. Rázusová-Martáková správne poukazuje na jednom mieste svojho článku *Prekladateľova príprava* (KŽ IX, 1954, č. 27, str. 8), že sa zbytočne prevzalo slovo z češtiny tam, kde v ľudovom jazyku jestvuje vhodný domáci výraz *(deväťsil — kremenica).*

pevné hranice medzi spisovnou a nespisovnou slovnou zásobou. Rozbor jazykovej stránky umeleckých diel môže prispieť, aby sa pri rozvíjaní štýlového rozpätia jazyka zachovali zdravé proporcie medzi výlučnosťou (úzko miestne zafarbenie) a nivelizovaním slovníka.

V dnešnej dobe sa obohatila i hovorová reč o nové výrazy a spojenia. Časť z nich sa dostala do spisovného jazyka (nové slová na *-ák,* napr. *sväzák, dopravák*), niektoré majú stále podfarbenie hovorovosti, priam žargónu. Napr. *nabehnúť* (na prvý bod programu), *naniesť* (uznesenie, požiadavku), bezfarebným klišé sa stáva nadmerné používanie slovesa *vyhodnocovať.* Z administratívneho žargónu je spojenie *vyhodiť pozvánky, oznamy* (t. j. rozoslať). Takéto hovorové prvky nemajú miesto v oficiálnejších prejavoch. Treba zdôrazňovať, že podobné klišé znižujú obsahovú nosnosť prejavu a sú málo účinným presvedčovacím prostriedkom.

Z týchto úvah vyplývajú niektoré praktické závery: 1. Pri skúmaní a ustaľovaní spisovnej slovenčiny treba sa zamerať na slabé miesta doterajšej kodifikácie. Je to výskum a budovanie slovníka najmä v oblastiach terminologických, výskum a rozvíjanie štylistických prostriedkov nášho jazyka. Treba však prehlbovať poznanie všetkých plánov spisovného jazyka. Veľkú pozornosť venovať výskumu a ustaľovaniu spisovnej výslovnosti. 2. Zhrnutie dosiahnutých výsledkov v systematických príručkách (gramatika, štylistika, slovník) bude najlepšou pomocou pre pozdvihnutie kultúry nášho jazyka na širokej základni. 3. V našich pomeroch treba získavať úctu k spisovnému jazyku ako nositeľovi národnej kultúry a vážnosť jazykovednej práci. (Zastavenie jediného výskumného jazykovedného časopisu pre slovenský jazyk, Jazykovedného časopisu, len potvrdzuje, ako zaostávame v tomto ohľade.)

Z DISKUSIE

Ľubomír Ďurovič:

Pre vyjasnenie termínov *systém, norma, kodifikácia* považujem za užitočné porovnať pomery v jazyku vôbec s pomermi v spisovných jazykoch.

Objektívne zákonitosti, existujúce nezávisle od vôle hovoriacich, t. j. jazykový systém, sú v každom jazyku, v každom nárečí. Poznávanie týchto zákonitostí je predmetom našej vedy, jazykovedy. Ale toto poznávanie ešte nie je normovaním. Možno študovať nejaký jazyk alebo nárečie, možno o nich písať články alebo knihy, ale to všetko budú iba súkromné stanoviská autorov týchto prác.

Normovanie je až ďalšia činnosť, ktorá nasleduje po viac alebo menej presnom poznaní systému daného jazyka. Normovanie spočíva v tom, že sa získané poznatky robia záväznými pre určitú spoločnosť. Poznávanie jazyka je vec veľmi stará: jazykoveda existovala už u starých Indov, Grékov ap. Oproti tomu normovanie je oveľa mladšie. V dnešnom zmysle slova ho nachádzame až v moderných centralizovaných štátoch, keď normu vyhlasujú a za ňou stoja autoritatívne ustanovizne politické (ministerstvá, poverenictva) alebo kultúrne (akadémie vied). Norma so sebou nutne nesie sankcionovanie, inak by vlastne normou nebola. Jazyková norma sa sankcionuje napríklad tým, že sa jej dodržiavanie bezvýhradne vyžaduje vo všetkých verejných písomných prejavoch, že sa jej porušovanie hodnotí ako nekultúrnosť, ako neúcta k materinskému jazyku; bez ovládania normy spisovného jazyka nemožno získať vysvedčenie zo žiadnej školy a pod.

Normovanie je zásah zvonku. To umožňuje robiť v spisovných jazykoch (len v spisovných jazykoch!) mnohé umelé zmeny. Tak napríklad štúrovci vniesli pri tvorení spisovnej slovenčiny do stredoslovenského nárečia niektoré dokonca hláskoslovné a tvaroslovné črty z iných nárečí (koncovky *-ého, -ému,* dvojhlásku *-iu* ap.). V Nórsku sa dnes celkom cieľavedome snažia postupnými reformami z dvoch existujúcich spisovných jazykov urobiť jeden, a to tak, že kodifikujú čím ďalej tým viac čŕt, spoločných riksmaalu i landsmaalu, a na druhej strane v každom z týchto jazykov zakazujú viac a viac javov, ktoré ich od seba odďaľujú. Koniec koncov, keď naše terminologické komisie tvoria nové slová, používanie ktorých je záväzné pre všetkých nás, je to tiež zásah zvonka.

Tohto všetkého v nespisovných jazykoch niet: všetky zmeny v nich prebiehajú spontánne, bez uvedomelých zásahov hovoriacich subjektov. Takéto neuvedomelé a spontánne je v nich i zachovávanie ich systému.

Stojím teda na stanovisku, že systém (objektívne zákonitosti) je v každom jazykovom útvare. Jazykoveda poznáva tento systém. Na základe poznania systému orgány moderného štátu robia niektoré jeho črty záväznými pre všetky oblasti verejného života. Normou teda rozumiem tie črty spisovného jazyka, ktoré boli autoritatívnymi ustanovizňami uznané za správne. Norma je výsledkom normovania (kodifikovania).

Jozef Ružička:

Je potrebné robiť rozdiel medzi pojmami norma a systém.

V spisovnom jazyku i v nárečí platia objektívne zákonitosti, ktoré tvoria systém. Ak jazykovedec odhalí všetky zákonitosti, napr. v nejakom nárečí, vtedy pozná jeho systém. Ďalšou činnosťou je formulovanie týchto poznatkov do poučky, ktorú by som radšej nazval pravidlom — nie zákonom. Jazykovedec teda poznáva zákonitosti a formuluje ich v pravidlá. Tieto jazykové pravidlá nezávisia od vôle ľudí, ale sú historicky dané. Norma naproti tomu závisí od toho, kto ju robí, kodifikuje. Ak normu kodifikujeme, robíme ju záväznou pre celé spoločenstvo používateľov istého jazyka.

Eugen Pauliny:

Najprv niekoľko slov o termínoch: systém — norma — kodifikácia. Prikláňam sa k mienke dr. Horeckého, že pojmy jazykový systém a norma sa dosť prekrývajú, ak chápeme normu v tom poňatí, ako sa bežne udáva. Jazykový systém je systém abstraktných zákonitostí, rovnako tak aj jazyková norma. Ale jednako pri pojme jazykový systém vystupuje do popredia práve iba systémovosť, kým pri pojme norma je aj otázka spoločenskej záväznosti, trvácnosti, platnosti. Preto pokladám za potrebné a užitočné rozlišovať tieto dva pojmy. Pojem kodifikácia, normovanie je zasa výsledok zámernej jazykovednej činnosti odhaľovať systém a normu a presne ich formulovať. V diskusii sa spomínalo, že kodifikácia pôsobí niekedy spätne na normu. Túto myšlienku by som chcel podčiarknuť, pretože je veľmi dôležitá pre spoločenskú hodnotu lingvistickej normatívnej práce.

Toľkoto úvodom, pretože chcem vlastne hovoriť o inej veci. V referáte dr. Horeckého sa nevyzdvihla dosť okolnosť — dotkli sa jej akademik Fr. Trávníček a doc. Blanár —, že norma a kodifikácia spisovného jazyka je dôležitá aj povedzme, — politicky. Stalin uvádza vo svojich statiach, že „... jazyk ako prostriedok styku ľudí v spoločnosti slúži všetkým triedam spoločnosti a v tomto ohľade prejavuje k triedam určitú ľahostajnosť. Ale ľudia, jednotlivé sociálne skupiny, triedy zďaleka nie sú k jazyku ľahostajné".

V triednych spoločenských formáciách „majiteľom" spisovného jazyka a jeho kultúry je vládnúca trieda. Vládnúca trieda upravuje a „muštruje" spisovný jazyk tak, aby čím najlepšie vyhovoval jej potrebám. To neznačí, že tvorí nový jazyk, lež, že z daných možností vyberá pre spisovný jazyk to, čo jej najlepšie vyhovuje. Uveďme si príklad z češtiny. Napr. humanistická čeština využíva v syntaxi vzor latinčiny. Je to

čeština feudálnej spoločnosti XVI. a XVII. storočia, ktorá „vypulérovaním" češtiny podľa latinského vzoru signalizovala svoju triednu nadradenosť. Čeština v období nastupujúcej buržoázie vychádza síce z tohto jazyka ako svojho vzoru, a jednako sa v tomto období (od začiatku XIX. stor.) celkom spontánne opúšťajú najcharakteristickejšie znaky humanistickej češtiny — latinizujúce maniere. Spisovná čeština sa demokratizuje, ako to vyhovovalo cieľom nastupujúcej buržoázie. Ide tu v oboch prípadoch o ten istý jazyk s tým istým základným slovným fondom, s tým istým gramatickým systémom, a jednako sa obe podoby spisovného jazyka od seba líšia. Líšia sa v tom, že sa inak vyberali, využívali a kodifikovali prostriedky, ktoré boli k dispozícii.

Tento príklad z minulosti je pre nás poučný aj dnes. Pri dnešnej kodifikácii spisovného jazyka musíme prizerať na to, aký spisovný jazyk potrebuje naša dnešná spoločnosť. Na rozbor týchto potrieb mal sa sústrediť dr. Horecký vo svojom referáte.

Spomínalo sa tu, že tézy Pražského lingvistického krúžku môžu byť aj dnes východiskom v otázkach normy a kodifikácie. Je rozhodne správne, že tézy PLK značili veľký pokrok pri chápaní otázok normy a kodifikácie, veď vychodíme z nich podnes. No z druhej strany je nesporné, že analyzovali fakty objektivisticky. V tom ich nasledovať nemôžeme. Ak použijeme výsledky prác PLK, musíme to robiť z hľadiska stranického, t. j. musíme pri kodifikácii spisovnej normy hľadieť na to, aby sa spisovný jazyk kodifikoval v intenciách vývinu a potrieb našej spoločnosti. A tu sa domnievam, že najdôležitejšie je dbať o demokratizáciu spisovného jazyka.

Otázky normy a kodifikácie nie sú teda len teoretickými otázkami našej jazykovedy, ale majú význam aj pre prax.

Štefan P e c i a r:

Termín n o r m a sa používa v rozličných významoch. Napríklad sovietski autori obyčajne hovoria o normách (nie o norme) jazyka. Normami rozumejú zákonitosti, ktoré v jazyku existujú. U nás sa kedysi norma definovala ako „súhrn výrazových prostriedkov" majúcich isté vlastnosti. Často sa norma stotožňuje s kodifikáciou. Niekedy sa stretneme aj u toho istého autora s rozličným chápaním pojmu normy. Napríklad sovietska autorka Istrinová hovorí jednak o normách jazyka, t. j. o jeho zákonitostiach, jednak tvrdí, že „norma sa zisťuje mierou používania v spoľahlivých prameňoch", t. j. má na mysli výrazové prostriedky. I naša diskusia ukazuje, že všetci nepoužívame termín norma v tom istom význame. Niektorí diskutujúci sú ochotní stotožniť normu s kodifikáciou, iní s vnútornými zákonitosťami jazyka. Pojem normy treba naďalej spresňovať.

Akademik František T r á v n í č e k:

K demokratizácii jazyka: Kedysi sa chápala demokratizácia ako príklon spisovného jazyka k dialektom. Dnes to musíme pokladať za nesprávne, a to hlavne pre češtinu. Čoskoro to bude podobne aj v slovenčine. Dnes je spisovná slovenčina ešte stále blízka dialektom, ale pri predpokladanom prudkom vývine sa iste od nich vzdiali.

Za demokratizáciu treba dnes pokladať maximálne využitie výrazových schopností jazyka, aby bol čo najzrozumiteľnejší. Môže tu ísť aj o odstraňovanie cudzích slov, ktoré nie všetky jazyku prospievajú, sú niekedy balastom. Ale ide hlavne o to, aby sme odhaľovali zákonitosti jazyka; len tak prispejeme k demokratizácii jazyka.

Možno povedať, že nedostatočným poznaním zákonitostí sa jazyk vlastne ochudobňuje. Poznanie objektívnych zákonitostí jazyka je východiskom normy.

V diskusii sa vyskytol názor, že objektívne zákonitosti sú v spisovnom jazyku a v nárečiach rovnaké. S týmto názorom nesúhlasím. Vnútorné zákony spisovného jazyka nie sú rovnaké s vnútornými zákonmi nárečí. Spisovný jazyk si vytvára svoje osobitné vnútorné zákony. Všeobecné zákonitosti sú pre všetky jazyky spoločné, ale spisovný jazyk má niektoré osobitné zákonitosti.

K otázke štylistiky: Podľa mojej mienky neexistujú štylistické prostriedky a priori. Štylistické prostriedky vznikajú využívaním materiálu jazyka pre konkrétny cieľ.

Jazykové prostriedky samotné nie sú štylistické, ak odhliadneme od niektorých lexikálnych prvkov. Štylistickými sa stávajú neutrálne gramatické prostriedky v konkrétnom použití, pri tvorivej práci. V norme nie sú žiadne prostriedky a priori štylistické. Štylistická funkcia sa s daným prostriedkom len zriedkakedy natrvalo zopne (napr. pri lexikálnych prostriedkoch).

K tézam s. Peciara: Vznik slovníkovej normy spisovnej slovenčiny nemožno klásť až za r. 1918. To je iba hranica nového obdobia vývinu slovenského spisovného jazyka. Slovníková norma sa začína vtedy, keď aj gramatická. Pravda, obe tieto zložky spisovného jazyka sa môžu podľa spoločenských pomerov nerovnomerne vyvíjať. Ale netreba robiť osobitnú hranicu pre začiatok normy gramatickej a slovníkovej. Treba zdôrazniť, že tu ide o proces. Dnešný stav spisovnej slovenčiny po nijakej stránke nie je taký istý ako po r. 1918 a tento je zas iný ako u Štúra.

Štefan P e c i a r:

Akademik Trávníček vyslovil nesúhlas s tým, že kladiem začiatok dnešnej spisovnej normy v oblasti slovníka do neskoršieho obdobia ako začiatok dnešnej spisovnej normy v oblasti gramatiky, hláskoslovia a pravopisu. Zdá sa mi, že akademik Trávníček tomu rozumie tak, akoby som popieral existenciu spisovnej normy v oblasti slovníka pre celé obdobie spisovnej slovenčiny pred r. 1918. To by však bolo nedorozumenie. Ja vôbec nepochybujem o tom, že hneď po vzniku spisovnej slovenčiny jestvovala osobitná spisovná norma aj v oblasti slovníka, i keď treba povedať, že to bola norma veľmi neustálená. Netvrdím teda, že v spisovnej slovenčine pred r. 1918 v oblasti slovníka nebolo normy. Vychádzam však zo známej tézy sovietskej jazykovedy, že sa jednotlivé zložky jazyka vyvíjajú nerovnomerne. Táto téza ma priviedla k otázke, či je odôvodnené klásť začiatok d n e š n e j lexikálnej normy spisovnej slovenčiny do toho istého obdobia ako začiatok dnešnej gramatickej normy. O gramatickej norme dnešnej spisovnej slovenčiny možno totiž tvrdiť, že je v podstate zhodná so štúrovskou normou, kým o slovníku to tvrdiť nemožno.

Ján O r a v e c:

1. S. Doležel v referáte tvrdil, že vývin spisovného jazyka je vždy (nutne) progresívny. Takto priamočiaro hovoriť nemožno. Treba prizerať aj na spojenie jazyka s dejinami jeho nositeľa. Nemožno napr. povedať, že čeština po Bielej hore je proti predchádzajúcemu stavu pokrokom. Akad. Trávníček tu uviedol, že bola v takom úpadku, že mnohí českí obrodenci sa ju museli z kníh učiť. Vývin, i keď vcelku stúpa, ide nie priamočiaro, ale vlnovite: ako sa menia životné podmienky nositeľa, tak postupuje aj vývoj jazyka. Ak sú podmienky nositeľa zlé, upadáva aj spisovný jazyk. Jednotlivé kratšie-dlhšie obdobia vo vývoji jazyka môžu byť aj celkom úpadkové. Celkovú progresívnosť jazykového vývoja jasne vidíme len z dlhodobej perspektívy. Len z tohto hľadiska vieme bezpečne posúdiť, ktoré vývojové obdobia znamenali pokrok a ktoré úpadok.

2. K bolkaniu. Vývody s. Doležela treba z logickej stránky pokladať za správne. Nie je však celkom správne východisko, z ktorého čerpá svoj materiál. V. Uhlár vo svojom článku problém bolkania zveličuje. S bolkarím nemajú ťažkosti tí, ktorí používajú spisovný jazyk vedome, ani tí, ktorí vravia len nárečím. V nárečiach je stav taký, že na celom území Slovenska sa používa plurál slovesa (teda typ *vy ste boli*), v stredoslovenských nárečiach i plurál prísudkového a doplnkového adjektíva (typ *mamička, otvorili ste si samy*). V mnohých nárečiach (aj u spisovateľov) používa sa plurál nielen pri priamom vykaní, ale aj v nepriamej reči, keď sa hovorí o osobách, ktorým obyčajne vykáme, napr. *mamička včera prali, starý otec už umreli* atď. Teda používanie plurálu pri vykaní sa opiera o vnútorné zákonitosti slovenčiny, i keď spisovný jazyk nejde tak ďaleko ako nárečia. Typ vykania „kde ste bol (bola)" je naozaj neústrojný. V slovenčine totiž *l*-ové príčastie vyčlenilo sa už dávno zo systému príčastí a stalo sa oznamovacím spôsobom minulého času (pravda, spolu s pomocným slovesom), nemusí a nemôže sa teda pri vykaní v množnom čísle zhodovať s rodom oslovenej osoby, tak ako

sa nezhoduje oznamovací spôsob prítomného času. Ako pri vykaní v prítomnom čase používame len plurál (pre všetky rody rovnaký, napr. *mamička, kde ste? strýčko, poďte!),* tak aj v minulom čase používame len plurál, rodove tiež nerozlíšený, lebo rodové prípony tu už dávno splynuli v jedinú príponu *-li,* hoci pravopisne sa tu dva rody rozlišovali od poslednej pravopisnej úpravy.

Bývalé *l*-ové príčastie dnes už funkciou nie je príčastím. Vidno to z toho, že nemôže byť prívlastkom ako iné príčastia. Napr. v spojeniach *robiaci človek, narobivší sa človek* sú príčastia jasnými prívlastkami, ale v spojení *robil človek* nik nebude hľadať prívlastok, lebo každý toto spojenie pokladá za vetu (vetný sklad): slovo *robil* tu má funkciu prísudku, a nie prívlastku k podstatnému menu. Pre túto príčinu zanikli v pluráli tohto tvaru tvarové rozdiely, ktorými sa rozlišovali rody. S tým súvisí aj zánik adjektív s príponou *-lý.*

3. V diskusii sa vyskytla mienka, že nárečie nemá normy. Myslím, že to nemožno tvrdiť. Spisovný jazyk je normovaný umele, zámerne, nárečia sú normované živelne. Aj prof. Horálek v príspevku *K problematice dějin spis. jazyka* (v sborníku Studie a práce linguistické, Praha 1954, str. 369) tvrdí, že nie je správne pokladať spisovný jazyk za normovanejší než nárečia, aspoň nie pre tie oblasti, kde sa nárečia doteraz pevne uchovali, ako je to v slovenských nárečiach. Normu spisovného jazyka máme pomerne presne zachytenú na písme, a predsa v spisovných prejavoch sa tiež vyskytuje viac prípadov nedodržania normy. Najlepšie ju zachovávajú najvzdelanejšie vrstvy spoločnosti. Naproti tomu v nárečiach aj u celkom primitívnych ľudí sa chyby takmer nevyskytujú. Hlavná príčina tohto stavu je v tom, že nárečie je útvar obmedzený nielen miestne (používa sa len na malom území), štýlove (minimálna štýlová rozvrstvenosť), ale aj rozsahove, t. j. že nárečie obsahuje omnoho menší počet pomenovacích jednotiek a gramatických pravidiel než spisovný jazyk, možno si ho teda ľahšie osvojiť než množstvo spisovných prostriedkov. V nárečiach je viac automatizovanej zotrvačnosti. Používanie spisovného jazyka sa neopiera o celkom zautomatizované návyky, systémová väzba jednotlivých zložiek spisovného jazyka nie je taká jednoliata ako v nárečí. Morfologické dublety sa vyskytujú síce aj v nárečiach, ale v miere pomerne malej v porovnaní so spisovným jazykom.

Lubomír Doležel:

S. Oravec citovaním Horálkovho článku neprispel k objasneniu otázky, lebo profesor Horálek zamieňa povahu normy s otázkou jej ovládania.

Richard Schnek:

1. V diskusii sa často spomínali pojmy systém, norma, kodifikácia celkom samostatne, oddelene, a to v tom zmysle, ako by tvorili sústavu postavenú do nejakého trojuholníka. Aj keď sa tu nemožno zaobísť bez všetkých troch pojmov, som toho názoru, že tu ide v podstate o dva protiklady, o dva protipóly, do ktorých treba postaviť všetky tri pojmy. Na jednej strane je to stav jazyka, aký je, na druhej strane je zachytenie tohto stavu, pri ktorom sa prejavujú tendencie, zásahy zo strany spoločnosti, ktorá sa usiluje o úpravu, prispôsobenie spisovného jazyka vlastným potrebám.

Podľa toho možno pojmy systém, norma a kodifikácia zaradiť takto: na jednu stranu systém jazyka, k nemu normu ako uvedomovanie tohto systému, jeho poznávanie a živelnú záväznosť voči jeho štruktúre, a na druhú stranu kodifikáciu uspôsobenú zásahmi zo strany spoločnosti (kodifikátorov).

Tieto dva protiklady bolo treba v príspevkoch a v diskusii vyzdvihnúť a zdôrazniť.

2. Pri vymedzovaní obsahu pojmu kodifikácia nebolo počuť dva podstatné prvky: I. vedomý zásah do systému jazyka, t. j. tá úprava, ktorá vykazuje rozdiel medzi kodifikovaným a živým (nekodifikovaným, neupraveným) jazykom, a II. určitá voľnosť (arbitrérnosť v istom menšom, vymedzenom rámci) vo formulovaní kodifikácie, t. j. určitá voľnosť vo výbere prvkov pre sústavu tej kodifikácie. Pritom, prirodzene, nezabúdame na fakt, že výber prvkov pre sústavu istej kodifikácie je usmerňovaný systémom jazyka a že nič nemožno v jazyku kodifikovať, čo by bolo v rozpore s jeho

systémom. No na druhej strane treba zas pripustiť aj ten fakt, že i pri všetkej záväznosti kodifikácie voči systému jazyka výber prvkov pre sústavu kodifikácie nemusí byť priamo jednoznačný a môže poskytovať určitý úzky rámec niekoľkých možností svojho uskutočnenia. (Hattala s Hodžom mohli v rámci systému slovenského jazyka uplatniť viac alebo menej prvkov vo svojej kodifikácii). Z toho vyplýva poznatok, že kodifikácia v rámci záväznosti voči systému jazyka môže byť lepšia alebo horšia, no i v jednom i v druhom prípade ostáva platnou a záväznou pre spoločnosť v jej písomných prejavoch.

Že tu naozaj ide o istú možnosť a voľnosť vo výbere prvkov pre sústavu kodifikácie, o tom naostatok svedčia široké rozpory okolo návrhov každej kodifikácie, pričom treba konštatovať, že všetky tie návrhy pre kodifikáciu sa pohybovali v rámci záväznosti voči systému jazyka.

Eugen Pauliny:

Nesúhlasím s názorom s. Schneka v otázke kodifikácie. Kodifikácia sa vyznačuje práve tým, že vystihuje systém živého jazyka. Aj výber prvkov pre kodifikáciu musí byť uvážený. Keby nezapadli do systému jazyka, samy by sa vylúčili, neboli by životné. Termín arbitrérnosť, ktorý použil s. Schnek, by mohol mýliť, nie je dosť vhodný.

Štefan Peciar:

V diskusii sa vyskytol názor, že kodifikácia normy je v podstate „arbitrérna". Kodifikácia normy nemôže byť arbitrérna čiže ľubovoľná. Môže však byť dobrá alebo zlá, lepšia alebo horšia. Kodifikácia normy je iba vtedy správna, keď správne vystihuje súčasný stav jazyka. To vylučuje ľubovoľnosť kodifikácie. Kodifikátor sa nemôže ľubovoľne rozhodnúť pre jednu alebo druhú kodifikáciu. Napríklad pôvodná štúrovská kodifikácia sa neujala, bolo ju treba upraviť, lebo v jednotlivostiach nevyhovovala. Kodifikátor musí vystihnúť práve to, čo je v jazyku živé, a z tohto hľadiska hodnotiť, čo je správne a čo nesprávne.

Jozef Ružička:

Prof. Pauliny vidí rozdiel medzi systémom a normou v tom, že systém a norma sa prekrývajú, ale nekryjú. Pri takomto chápaní by však vypadla z jazyka slovná zásoba. Preto slovu systém treba dať inú náplň a pre normu ponechať definíciu, že je súhrnom odkrytých zákonitostí. Záväzné písomné zachytenie týchto zákonitostí pre potreby spoločnosti, by sa malo volať kodifikáciou. Z toho tiež vyplýva, že sú potrebné tri pojmy: systém, norma, kodifikácia. Potom by sme však podľa tohto nemali hovoriť v nárečí o norme, lež o systéme.

Šimon Ondruš:

O norme sa hovorí iba pri spoločenských javoch. Spisovný jazyk i nárečie sú spoločenské javy. Všetky sociálne javy majú normatívnu povahu. To je všeobecne známe. Spisovný jazyk i nárečie má teda svoju normu. Normou v jazyku rozumiem zákonitosti, vlastné danému spisovnému jazyku alebo náreciu a záväzné pre nositeľov daného jazyka. Norma v jazyku je teda záväznosť jazykového systému pre jeho používateľov. Keby sme normu chápali iba ako sústavu zákonitostí jazyka, sústavu jeho pravidiel, ako to navrhuje docent Ružička, v takom prípade by bol termín norma vlastne zbytočný, pretože by bol synonymný s termínom systém, sústava jazyka.

Za špecifický rozdiel medzi pojmami norma jazyka a systém jazyka pokladám práve moment záväznosti. Pri pojme norma ide o zdôraznenie záväznosti jazykového systému pre nositeľov daného jazyka, kým pri pojme systém jazyka ide o súhrn jeho zákonitostí a ich konkrétneho prejavu bez ohľadu na záväznosť alebo nezáväznosť vo vzťahu k nositeľom jazyka.

Rozdiel medzi normou nárečia a normou spisovného jazyka je v rozdielnej povahe ich záväznosti. Záväznosť nárečia čiže nárečová norma je pre príslušníkov nositeľov nárečia daná živelne, prirodzene, „sama od seba". Preto i vývoj nárečovej normy je živelný, prirodzený, neusmerňovaný vonkajšími zásahmi. Naproti tomu záväznosť

spisovného jazyka, norma spisovného jazyka pre príslušníkov národa je daná oficiálne, spoločensky kanonizovane. Vývin normy spisovného jazyka nie je živelný, „prirodzený", ale je zámerne, oficiálne usmerňovaný, upravovaný. Toto zámerné kanonizovanie a vývinové usmernenie normy spisovného jazyka je kodifikáciou spisovnej normy.

Názor, že norma jazyka a poznanie sústavy jazyka je jedno a to isté, má nedostatky z hľadiska gnozeológie. Sústava jazyka je objektívne existujúcou skutočnosťou, poznanie tejto sústavy je subjektívnym odrazom tejto objektívnej skutočnosti. Poznanie sústavy jazyka, poznanie normy spisovného jazyka alebo nárečia sa môže aproximatívne približovať objektívne existujúcemu systému jazyka, norme jazyka, ale nemusí sa s ňou zhodovať. To záleží na stupni a dokonalosti vedeckého poznania.

Spájanie poznania a normy, ktoré zdôrazňuje akademik Trávníček, je však veľmi dôležité z hľadiska metodického. Ide o to, aby normovanie spisovného jazyka, kodifikácia normy spisovného jazyka vychádzala vždy z dokonalého poznania sústavy jazyka, aby sa o toto dokonalé poznanie opierala.

Ľubomír Ďurovič:

Súhlasím s Ondrušom v tom, že nárečia i spis. jazyk sú spoločenské javy, ale treba rozlišovať (v nárečiach, v jazykoch nespisovných) tlak, ktorý je živelný, a normovanosť, záväznosť spisovného jazyka, ktorá vychádza z nejakej autority. Treba zdôrazniť, že poznávanie systému nie je normovanie. Preto hovoríme o uvádzaní normy do života, lebo ju musíme nejako uzákoniť. Prvé je teda vedecké poznanie jazyka, ktoré ešte neznamená normovanie. Normovanie nasleduje až po ňom.

Záver Jána Horeckého:

Súdr. Peciar nepresne zhrnul môj názor, akoby som normu stotožňoval so spisovným jazykom. Zdôraznil som len to, že jazyková norma v poňatí akad. Havránka je vlastne to isté čo spisovný jazyk. Súhlasiť možno s definíciou s. Doležela, že norma je súhrn objektívne jestvujúcich synchrónnych zákonitostí. Je to v podstate to isté, čo som zdôraznil ja, keď som povedal, že norma je všeobecné pravidlo, podľa ktorého sa správa každý, kto chce správne používať spisovný jazyk.

Nesúhlasím so s. Ružičkom, keď hovorí, že norma je súhrn pravidiel, ktoré jazykovedec formuluje na základe odkrývania zákonitostí. To by znamenalo, že norma nejestvuje v takých jazykoch, príp. i nárečiach, ktoré ešte jazykovedci neštudovali. Tak isto sa nedá súhlasiť s mienkou s. Ďuroviča, že norma sa do spisovného jazyka vnáša. Vnáša sa iba kodifikácia.

S poznámkami s. Paulinyho súhlasím. Rozširujú, resp. doplňujú môj referát. Za správne pokladám i poznámky s. Doležela o vývoji normy.

EUGEN JÓNA

NORMA SPISOVNÉHO JAZYKA A ĽUDOVÉ NÁREČIA

I.

Keď chceme skúmať pomer spisovného jazyka a ľudových nárečí na slovenskom materiáli, na prípade slovenčiny, musíme rozlišovať dobu konštituovania spisovného jazyka, obdobia ďalšieho jeho vývinu a jeho rozvoj v súčasnej dobe. V každom z týchto období pomer spisovnej slovenčiny k ľudovým nárečiam je iný. Treba ďalej rozlišovať jednotlivé štýly jazyka, pretože hovorový štýl a ostatné, písané štýly spisovného jazyka sú vždy inakším spôsobom závislé od

ľudových nárečí. Konečne iný je pomer spisovného jazyka a nárečí v zvukovom pláne, iný v gramatickej stavbe a iný v slovnej zásobe. Spisovný jazyk a ľudové nárečia sú v zložitých vzájomných vzťahoch, ktoré sú podmienené na jednej strane hospodársko-politickými a kultúrnymi pomermi príslušníkov národa, nositeľov spisovného jazyka a nositeľov nárečí, a na druhej strane štruktúrou samého jazyka, jednotlivých jeho plánov a štýlov. Štúdium pomeru normy spisovného jazyka a ľudových nárečí u nás nešlo doteraz ani do hĺbky, ani do šírky. V odbornej literatúre slovenskej i českej existujú práce, ktoré si všímajú pomer štúrovskej slovenčiny k stredoslovenským nárečiam, napr. k liptovskému[1] alebo zvolenskému[2]. V súborných prácach určoval sa nárečový základ[3] spisovnej slovenčiny. Aj o využití nárečia v umeleckej literatúre je niekoľko prác v českej[4] a slovenskej[5] odbornej literatúre. Teoreticky zaujímavá a významná je otázka, ako sa nárečový základ vyberá a prispôsobuje pri zakladaní a ustaľovaní spisovného jazyka. Pre kultúru jazyka je dôležité riešiť pomer nárečí a normy spisovného jazyka v ďalšom jeho rozvoji, ale najmä v prítomnosti. Ide o možnosti obohacovania spisovného jazyka nárečovými prostriedkami, o správnu mieru a o cesty tohto obohacovania. Význam nárečí pre ďalšie formovanie spisovného jazyka u niektorých lingvistov a literátov, ba aj v širšej verejnosti sa totiž niekedy preceňuje, niekedy podceňuje.

Staršia jazykoveda nevedela dobre rozlíšiť pojem jazyka a nárečia, pretože jazyk nehodnotila z hľadiska jeho úloh v spoločnosti. Známe je skeptické stanovisko J. Zubatého v tejto veci, keď mal odpovedať na otázku, aký je pomer medzi češtinou a slovenčinou.[6] Marxistická jazykoveda po uverejnení príspevkov J. V. Stalina o jazykovede[7] má tu jasné stanovisko: jazyk slúži vždy celej spoločnosti (rodu, kmeňu, národnosti, národu), nárečie len časti spoločnosti. Protiklad *jazyk — dialekt* (nárečie) v pravom zmysle slova vznikol až vtedy, keď po rozklade rodovej sústavy vznikli sväzy kmeňov. V tom období vznikli spoločné jazyky sväzov príbuzných kmeňov; ich nárečové členenie odrážalo staré člene-

---

[1] Ján Stanislav, *Poznámky o pomere jazyka Štúrovej „Náuky reči slovenskej" a liptovského nárečia.* Slovenská miscellanea. Bratislava, 1931. Autor tu cituje mienku J. Palkoviča, J. Kollára, S. Chalupku, J. Vlčka a i. o liptovskom charaktere Štúrovej kodifikácie spis. slovenčiny a uvádza ich na pravú mieru.

[2] Václav Vondrák, *Vývoj současného spisovného českého jazyka.* Brno 1926, str. 73: „Martin Hattala uvedl pak do literatury nářečí nové (ve své „Grammatica linguae slovenicae" 1850 a v „Krátké mluvnici slovenské" 1852), totiž zvolenské od té doby je „zvolenština" základem spisovné slovenštiny". V. Vondrák túto svoju mienku nijako neodôvodnil.

[3] Václav Vážný, *Spisovný jazyk slovenský.* Československá vlastivěda. Řada II. Spisovný jazyk český a slovenský. Praha 1936. Str. 145—215. Kapitolka „Dialektický základ spisovné slovenštiny" je na str. 207—8.

[4] Naostatok o veci píše J. Bělič, *K otázce používání nářečí v literatuře.* Studie a práce linguistické I. Praha 1954, str. 510—528. Uvádza tam staršiu i novšiu literatúru predmetu, najmä práce B. Havránka.

[5] Eugen Pauliny, *Dve kapitoly o spisovnom jazyku a nárečí.* Bratislava 1946. Porov. i články uvádzané ďalej pri jednotlivých spisovateľoch (tu str. 229).

[6] J. Zubatý, *Slovenčina a čeština.* Sborník Matice slovenskej I, 1922—1923, 34—39.

[7] J. V. Stalin, *Marksizm i voprosy jazykoznanija.* Moskva 1950. — O nárečiach porov. mnohé práce R. I. Avanesova (napr. Izvestija AN SSSR, 1950, zv. IX, zošit 3, str. 161 n.).

nie sväzov na kmene. V dobe rozkladu rodového zriadenia a prechodu k triednej spoločnosti spolu s príchodom majetkovej nerovnosti kmeňové delenie sa nahrádza delením teritoriálnym. Tieto zmeny súvisia, pravdaže, s pevnejším usadením obyvateľstva. Tak i kmeňové dialekty nahrádzajú sa teritoriálnymi dialektmi. Zo sväzov príbuzných kmeňov zjednotením niekoľkých takých sväzov tvorili sa národnosti a z ich jazykov spoločné jazyky národností. Národnosťou sa tu rozumie historická kategória z konca obdobia otrokárskeho a z epochy feudalizmu. Jednotlivé znaky, ktoré podľa J. V. Stalina vyznačujú národ v období kapitalizmu, sú tu ešte menej výrazné, spoločenstvo je voľnejšie.

Epocha feudalizmu, ako je známe, vyznačuje sa utváraním feudálnych krajín a panstiev. V primitívnom hospodárstve a za nepatrnej výroby tovarov jednotlivé krajiny alebo panstvá sa vyvíjajú rozdielne. Spojenia medzi nimi obyčajne boli slabé a náhodné, nebolo zjednocovacích tendencií. Takto vznikla nárečová rozdrobenosť na jednej strane a unifikácia rozličných dialektov v rámci jedného panstva alebo krajiny na druhej strane. Na území dnešného Slovenska vznikli tri veľké nárečové skupiny: západná, stredná a východná. Ale pri všetkej nárečovej rozdrobenosti existovalo vedomie jazykového spoločenstva danej národnosti, založené na zdedenej spoločnej gramatickej stavbe a základnom slovnom fonde, kým zvuková stránka a ostatná slovná zásoba sa líšili.

Keď sa v ďalšom vývine utvárajú ríše s centrálnou vládou, keď rastú mestá, posilňuje sa obchod a utvára sa spoločný trh, aj úloha jazyka stáva sa zložitejšou: tvorí sa administratívny jazyk, vzniká literatúra a s ňou spisovný jazyk. Za nepriaznivých hospodárskych a politických podmienok vo feudálnom Uhorsku spisovným jazykom vznikajúcej slovenskej národnosti stala sa kultivovaná čeština. Tak vzniká protiklad medzi spisovným jazykom, zväčša písaným, a hovoreným jazykom používaným v ústnych prejavoch (zriedka zachyteným i písomne vo výpovediach svedkov ap.). Až s rozvojom kapitalizmu aj u nás slovenská národnosť sa upevňuje v slovenský národ. Spolu s týmto vývinom dejú sa pokusy o utvorenie osobitného spisovného jazyka slovenského na východe (u slovenských kalvínov) i na západe (Bernolák a jeho predchodcovia), až v polovici 19. storočia ustálil sa celonárodný spisovný jazyk slovenský na základe stredoslovenských nárečí.

Ľudové nárečia môžu sa teda stať základom národných jazykov, ako sa to aj u nás stalo. Keď sa niektoré z nárečí stane základom celonárodného jazyka, ostatné nárečia príslušného celku strácajú postupne svoju svojbytnosť, vlievajú sa do tohto jazyka a miznú v ňom. Tento proces sa u nás dial veľmi pomaly, len po prvej svetovej vojne sa zrýchlil a dnes sa ešte väčšmi zrýchľuje. Norma spisovného jazyka, t. j. sústava prostriedkov, ktoré sa v danej dobe obvykle a záväzne používajú, tvorí sa a ustaľuje na základe normy ľudových nárečí. Kým nárečia celkom nezaniknú, ustavične obohacujú spisovný jazyk, ale i narúšajú platnú normu, takže ich vplyv vedie k zmene parciálnych noriem a tým i celkovej normy.

II.

Ako iné spoločenské javy i normu spisovného jazyka treba chápať a hodnotiť historicky. Pri vzniku spisovnej slovenčiny jej norma sa utvárala inak u Bernoláka (a pred ním u J. I. Bajzu), inak u Štúra. Anton Bernolák vzal za základ spisovnej normy jazykový úzus trnavských vzdelancov hovorenej i písanej reči s niektorými prvkami stredoslovenskými. Svojím dielom len zavŕšil dlhý

jazykový vývin v západoslovenskom kultúrnom prostredí." Presne rozlišoval, najmä z formálnej stránky, prostriedky nárečové (ľudové)[9] a spisovné. Ako sa v spisovnej praxi bernolákovcov dodržiavali Bernolákom formulované pravidlá, treba ešte skúmať. Skutočnosť, že sa bernoláčtina nestala celonárodným jazykom Slovákov, vysvetľoval J. Stanislav[10] predovšetkým tým, že Bernolák uzákonil za spisovný jazyk okrajové nárečie, ktoré sa nepociťovalo ako „čírv" dialekt. Čírym dialektom treba rozumieť čisté a pekné nárečie, za aké sa po M. Bélovi pokladala stredná slovenčina.[11] Dôležitejšia bola akiste príčina, ktorú J. Stanislav uvádza na druhom mieste, že Trnava nebola alebo prestala byť mocným kultúrnym strediskom. Na rozhraní XVIII. a XIX. storočia neboli u nás ešte hospodárske, politické a kultúrne podmienky na to, aby sa bernoláčtina stala celonárodným spisovným jazykom. Takéto podmienky boli priaznivejšie v polovici XIX. storočia, keď štúrovci na uskutočňovanie svojho nového národného programu potrebovali ako účinný prostriedok nový spisovný jazyk (v novinách a časopisoch, v krásnej literatúre, v spolkoch atď.).

Ľ. Štúr so svojimi spolupracovníkmi nepovýšil na spisovný jazyk konkrétne stredoslovenské nárečie hornotrenčianske alebo liptovské ap., ale stredoslovenský dialekt bez zvláštností čisto miestnych. Tento dialekt používali aj do tých čias vzdelanci v živote „obecnom", v živote domácom, teraz išlo o to „hovoriť k ludu nášmu ... aj v pospolitom a viššom živoťe nárečím naším, milou našou Slovenčinou."[12] Štúr bol presvedčený, že „na celom Slovensku je len jedno skutočnuo nárečja, lež po rozličních krajach rozličňe popremjeňanuo a pozohibuvanuo ... jednota tohoto nárečja dobre sa viďí i z najvjacej forjem Slovenčiňe vlastních, od inších susedních Slovanskích nárečí odchodních, i zo slov ktorje všetkje rozličnorečja prebehujú a všetkje v jedno klbko, v Slovenčinu, sa spletajú."[13] Ľ. Štúr kodifikoval takto vo svojej *Nauke reči slovenskej* (1846) stredoslovenský interdialekt, teda predovšetkým hovorovú reč ľudí stredného Slovenska, ktorí vo svojich písomných a vôbec verejných prejavoch dovtedy používali spisovnú češtinu. Nakoľko sa už pri prvej kodifikácii štúrovskej slovenčiny uplatnila reč ústnej ľudovej slovesnosti, zachytená v obrodenských vydaniach národných piesní (Kollárových a i.) a v rukopisných zbierkach ľudových rozprávok, bude treba ešte skúmať. Celkove gramatická i lexikálna norma spisovnej slovenčiny v Štúrovej dobe formovala sa i v spisovateľskej praxi zo zdrojov stredoslovenských nárečí u spisovateľov, ako bol S. Chalupka, A. Sládkovič, Janko Kráľ, J. Kalinčiak a i. U M. M. Hodžu pri formovaní normy spisovnej slovenčiny pôsobila okrem jeho rodného turčianskeho nárečia (napr. dlhé monoftongické *é* v prípadoch *té pekné ženy* ...) tradícia spisovnej češtiny, u M. Hattalu v niektorých prvkoch tradícia bernoláčtiny. Kodifikácia normy v rokoch šty-

[8] Porov. Ján Stanislav, *K jazykovednému dielu Antona Bernoláka.* Bratislava 1941.

[9] Porov. Anton Bernolák, *Slovár slovenski česko-laťinsko-ňemecko-uherski* I. Budín 1825, str. XV: „vulgare, i. e. culinare et barbarum vocabulum".

[10] C. d. str. 9.

[11] Vyskytol sa, pravda, aj iný náhľad, napr. u J. Palkoviča, ktorý z hľadiska stúpenca spis. češtiny za vzorné nárečie pokladal skalické na západnom Slovensku (porov. J. Vlček, Dejiny literatúry slovenskej. III. vyd. 1933, 119—120).

[12] Porov. Ľ. Štúr, *Nárečja Slovenskuo alebo potreba písaňja v tomto náreči,* 1846, str. 6 a *Nauka reči slovenskej,* 1846, str. VII.

[13] Ľ. Štúr, *Nauka reči slovenskej,* 1846, str. IX.

ridsiatych a päťdesiatych podliehala rozličným vplyvom kultúrno-politickým. Jednotlivé nárečia pri ďalšom formovaní gramatickej normy nemali značnejšiu úlohu. Naopak, spisovná slovenčina reformou hodžovsko-hattalovskou dostala niektoré črty, ktoré ju odlíšili od jednotlivých stredoslovenských nárečí. — Pravda, v oblasti lexikálnej, frazeologickej a čiastočne i syntaktickej spisovatelia obohacovali spisovný jazyk prvkami vlastného nárečia. Pri ustaľovaní normy spisovného jazyka slovenského za základ nevzalo sa priamo nárečie nielen u Bernoláka, ktorý sa oprel o spisovný úzus trnavský, ale ani u Štúra, ktorý sa opieral o stredoslovenskú hovorovú reč, ktorá existovala popri spisovnej češtine.

III.

Pomer normy spisovného jazyka a nárečí osobitným spôsobom chápal a vykladal na začiatku XX. storočia Samo C z a m b e l. Vo svojich normatívnych príručkách a štúdiách[14] spisovný jazyk slovenský kodifikoval podľa skutočného úzu slovenských spisovateľov, zdôrazňoval spisovné tvary proti nárečovým, hoci pri rozhodovaní o niektorých väzbách a slovách oporou mu bola od začiatku ľudová reč. V iných svojich prácach, najmä v knihe *Slováci a ich reč* (1903)[15], hlásal potrebu dôkladného preskúmania ľudovej reči. Takým skúmaním sa malo dokázať, že slovenčina patrila pôvodne k juhoslovanským jazykom, že sa slovenčina za 500 rokov, v ktorých spisovným jazykom Slovákov bola čeština, ustavične počešťovala, že Slováci sú samostatným etnickým celkom. Preskúmaním ľudovej reči odkryli by sa jej lexikálne i gramatické „svojstvá, a spisovná reč Slovákov, zreformovaná na ich základe, vrátená by bola svojmu určeniu". To je známa juhoslovanská teória Czamblova o pôvode slovenčiny, ktorá v slavistickej kritike neobstála. Czambel za svoju najdôležitejšiu životnú úlohu pokladal preštudovať slovenské nárečia. Podarilo sa mu to len čiastočne: preštudoval východoslovenské nárečia;[16] nárečové texty z iných oblastí ostali v rukopise. Spisovný jazyk zamýšľaným spôsobom nereformoval, pretože by taká radikálna zmena spisovného jazyka ani nebola dobre možná. Akiste tu na Czambla pôsobil príklad obnovy spisovného jazyka u Maďarov (nyelvújítás). Dedičmi Czamblových teórií a snáh boli v tridsiatych rokoch tohto storočia puristi.

Na spisovnú prax Czamblove teórie nemali priamy vplyv. Slovenskí realistickí spisovatelia koncom XIX. a začiatkom XX. storočia hojne načierajú do slovnej zásoby, frazeológie a skladby ľudovej reči (Hviezdoslav, Kukučín, Tajovský a i.), takže sa do spisovnej slovenčiny touto cestou dostávajú i nárečové prvky, ale skôr živelne ako programove. Len výnimočne niektorí spisovatelia používajú nárečové hlásky a tvary v priamych rečiach hrdinov z ľudu, napr. z No-ohradu E. M. Šoltésová[17] a Timrava[18] v prvých svojich prácach. Po prvej svetovej vojne

---

[14] *Slovenský pravopis,* Budapešť 1890; *Rukoväť spisovnej reči slovenskej,* Martin 1902 a i.

[15] Dr. Samo C z a m b e l, *Slováci a ich reč,* Budapešť 1903. Hlavné tézy sú na str. 236. Porov. i brožúru *A cseh-tót nemzetegység multja, jelene és jövője,* 1902.

[16] Porov. jeho knihu *Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov.* Martin 1906.

[17] Porov. poviedku *V čiernickej škole* v „Sobraných spisoch Eleny Maróthy Šoltésovej" I, 2. vyd. 1927, 5 n. Na str. 16 má túto správnu poznámku pod čiarou o hláskoslovných javoch novohradského nárečia: „Novohradský vrchovský ľud v svojej mluve

využíva Zuzka Zgurišk a tvrdé nárečie myjavské na charakteristiku hrdinov, najmä ich rázovitého humoru.[19]

Naša jazykoveda po r. 1918 na jednej strane študovala slovenské nárečia presnou jazykovozemepisnou metódou,[20] ale bez zreteľa na celonárodný jazyk, na druhej strane normatívne práce o spisovnej slovenčine nevšímali si spočiatku pomer spisovnej slovenčiny k stredoslovenským nárečiam (J. Damborský vo svojich školských gramatikách), neskoršie slovenskí puristi, združení po r. 1933 okolo časopisu *Slovenská* reč, podľa príkladu Czamblovho chceli ustavične opravovať, reformovať spisovnú slovenčinu na základe ľudových nárečí. Kritériom správnosti slov spisovného jazyka často bol ich výskyt v slovenských nárečiach. Pritom niektorí preceňovali svoje rodné nárečia (A. Jánošík bánovské, J. Mihál ľupčianske), iní slovenské nárečia slabo poznali (H. Bartek). Ale i tu sa ukázalo, že spisovný jazyk umelými zásahmi nemožno od základu meniť, i keď sa podarilo udomácniť v spisovnom jazyku niektoré ľudové termíny slovenské proti slovám prevzatým z češtiny alebo prostredníctvom češtiny (napr. *preteky — závody, žreb — lós* ap.). Inak zásahy puristov neboli podstatné: upozorňovali pri synonymných výrazoch na výrazy slovenskejšie s tendenciou po diferenciácii slovenčiny a češtiny zo strachu o budúcnosť slovenčiny. Mali isté úspechy v jazykovej výchove: prebudili u spisovateľov, učiteľov a vôbec u časti slovenskej inteligencie záujem o rečové otázky. Puristi mali značný vplyv na tvorenie odbornej terminológie, kde presadzovali slovenské termíny proti českým (napr. u J. Ledényiho v anatómii, u O. Ferianca v zoológii a u A. Zátureckého a i. v právnej terminológii atď.).

IV.

Funkcia spisovného jazyka v dnešnej ľudovodemokratickej spoločnosti je iná, ako bola za kapitalizmu: v nebývalej miere stal sa majetkom najširších vrstiev ľudu. S demokratizáciou kultúry spisovný jazyk vždy viac a viac nastupuje na miesto nárečí. Stav na slovenských dedinách je dnes taký, že ťažko možno nájsť ľudí, ktorí by v rozhovore s cudzím človekom zachovávali pôvodnú podobu nárečia. I v rozhovore medzi sebou, najmä keď ide o nové pojmy, nový spôsob práce, obyvatelia dediny používajú zväčša prostriedky celonárodného spisovného jazyka.

Do tzv. hovorového štýlu dostávajú sa prvky nárečí vo výslovnosti *(l* za *ľ, e* za *ě, é* za *ie, iá* za *ia, f* za *v (ų)* atď., v tvaroch napr. koncovky *-ámi, -iami* za *-ami* v prípadoch „so ženámi", „s mestámi", „uliciami", „poliami" atď., tvary „otcová" „Štúrová" ulica atď.), v skladbe (spojky a spojovacie výrazy *že, čo,* poriadok slov *„sa mi vidí"* ap.), ale najmä v slovníku. Do normy spisovného jazyka ustavične prechodia nové lexikálne prostriedky z ľudových nárečí najmä

---

veľmi správne užíva y; lenže vyslovuje ho, kde je ono dlhé, ako ej, kde je krátke, ako e, keď je na konci slova..." Aj inak pomerne správne zachytila charakteristické znaky nárečia Ľuboreči a okolia v západnom Novohrade (inf. na *-ti, nak* — nech, *kod* — keď ap.).

[18] Porov. môj článok *Timravina reč* v Slovenskej reči XVII, 1951—1952, 129—138.

[19] Kritickým štúdiom sa zistilo, že Z. Zguriška nezachytila myjavské nárečie vždy verne. Porov. Michal Gálik, *Dialekt Zuzky Zgurišky,* SR VII, 1938—39, 108—114.

[20] Porov. E. Pauliny, *Prehľad prác o slovenských nárečiach za uplynulých dvacať rokov.* Praha 1940.

prostredníctvom hovorového štýlu, prostredníctvom beletrie, menej cez odbornú terminológiu.[21]

V súčasnej slovenskej beletrii, pôvodnej i preloženej, pokiaľ zobrazuje dedinské prostredie, využíva sa nárečie štylisticky na charakteristiku prostredia a osôb, ale podobne ako v starších obdobiach len výnimočne v hláskosloví a tvarosloví. Popredný súčasný prozaik František Hečko v hojnej miere používa nárečové výrazové prostriedky pri zobrazovaní dedinského prostredia. V románe *Červené víno* (1948), okrem menej známych výrazov cudzieho pôvodu vo „vysvetlivkách" na konci knihy (str. 341 a 342) vykladá i nárečové slová západoslovenské *gaba* — kopa, *gáň* — suchý koreň viniča, *gombovica* — červená ďatelina, *mitrha* — strhaný kôň, *spružlík* — priečka na rebríku, *vŕšie* — viničové letorasty prečnievajúce nad kolík a i.). V románe *Drevená dedina* (1951) použil oravizmy vo väčšej miere, ako ich do literatúry uvádzali starší spisovatelia (Kukučín, Hviezdoslav, Jégé a i.), hoci nejde o prvky jeho rodného nárečia (takto možno vysvetliť i niektoré nepresnosti, na ktoré poukázal A. Habovštiak[22]). Pritom Fr. Hečko nedopustil sa chyby rečového naturalizmu, prostého reprodukovania ľudovej reči, ale nárečové prvky využil štylisticky na dokreslenie postáv i prostredia. Takáto reč zvyšuje umeleckú pravdivosť diela a tým i jeho účinnosť.

Autorka úspešného románu *Osie hniezdo* (Bratislava 1953) Katarína Lazarová našla zväčša správnu cestu na umelecké využitie nárečia kraja, kde sa odohráva dej románu (horná Nitra). Sú to zväčša pomenovania konkrétnych predmetov, pre ktoré skoro v každom kraji máme iný názov (napr. *penka* — klát, *nátoň* — dreváreň, *grabica* — vahan ap.). Zdá sa, že v niektorých prípadoch bude tu potrebný normatívny zásah jazykovedcov, ako je to v odborných terminológiách. Bude treba aspoň upozorňovať na také slová spomedzi synoným, ktoré majú predpoklady stať sa celonárodnými.[23]

Podobný zjav máme u Miloša Krnu, ktorý v románe *Dve cesty* (Bratislava 1953) uvádza ľudové názvy garbiarske a iné z Liptova *(gerpfasy, humná s cilohami* a *zaverblami* atď.). Inak ľudovosť hovorovej reči len naznačuje tvarmi adjektív stredného rodu na *-ô (hlavnô, onô . . .)*.

V pôvodnej súčasnej próze priďaleko zašiel v použití nárečia v priamych rečiach postáv z ľudu Vladimír Mináč v románe *Modré vlny* (Bratislava 1951). Hoci dej románu odohráva sa na Považí, osoby z ľudu hovoria nárečím z Gemera — Malohontu (záporová častica *ni,* koncovka 1. osoby množného čísla *-mo — porozprávamo sa,* tvary adjektív *-yho, -ymu:* lačnymu sa o chlebe sníva atď.).

O používaní nárečových výrazov pri prekladaní rozvinula sa v našich časopisoch diskusia v súvislosti s kritikou prekladu Šolochovovho *Tichého*

---

[21] Porov F. Buffa, *Ľudové prvky v terminológii,* Slovenské odborné názvoslovie I, 1953, 65—67.

[22] Anton Habovštiak, *Prvky ľudovej reči v Hečkovom románe Drevená dedina,* SR XVII, 1951—1952, 192—201. Fr. Hečko reagoval na tento článok v Kultúrnom živote 1952, č. 37, pod nadpisom *Opálka, palesák a osmičkár.* Habovštiakova *Odpoveď súdruhovi Hečkovi* vyšla v SR XVIII, 1952—1953, 124—126.

[23] Pri nových vydaniach by sa malo uvážiť, či v románe *Osie hniezdo* možno ponechať cudziu interjekciu „ny" v prípadoch, ako je: *Ny, čo je na nej napísané* (62). *Ny! ani ma len nevidí!* (377). Podľa mojej mienky treba ju nahradiť domácimi výrazmi *(hľa, ľa, aha . . .)*.

Donu od Zory J e s e n s k e j.[24] Výsledok diskusie nie je taký jednoznačný, ako sa zdalo na začiatku. Zdôraznila sa správna zásada, že sa v prekladoch majú používať predovšetkým slová celonárodné, ale pripustilo sa napokon, že sa ani prekladateľ nemôže obmedzovať vo využívaní aspoň z kontextu zrozumiteľných nárečových slov na pretlmočenie citove alebo štylisticky zafarbených slov cudzieho jazyka. Všeobecne tu možno vysloviť zásadu, že pri prekladaní diela z cudzieho jazyka dialektizmy pôvodiny treba prekladať takými synonymami jazyka prekladu, ktoré sú bližšie ľudovej reči.

Používaním v beletrii nárečové slová stávajú sa známymi príslušníkom spisovného jazyka z mnohých krajov. V prípadoch, kde niet ustálených výrazov spisovných, čitatelia si osvojujú také nárečové pomenovania, ktoré sú schopné stať sa celonárodnými. Takto nárečia prostredníctvom umeleckej literatúry prispievajú k obohateniu spisovnej normy predovšetkým v oblasti lexikálnej. Umelecký štýl spisovného jazyka, ako i hovorový štýl sú mostom, ktorým prechodia nárečové výrazové prostriedky do iných štýlov spisovného jazyka.

V.

Spisovný jazyk a nárečia tvoria vyššiu jednotu — národný jazyk. V našej dobe nárečia sú zanikajúcou kategóriou, pretože zmizli spoločenské podmienky, v ktorých nárečia vznikali. Na úkor nárečí sa rozvíja a obohacuje celonárodný spisovný jazyk štylisticky diferencovaný. Dôležitú funkciu pri tomto procese majú spisovatelia — majstri slova. Podľa slov M. Gorkého spisovný jazyk je reč ľudu vypestovaná majstrami slova.[25] No spisovný jazyk nemožno merať rovnakou mierou ako nárečia. Spisovný jazyk má svoju osobitnú normu, ktorej prvky sa utvárajú v súvislosti s jej funkciou: 1. výberom najvýraznejších, najživotnejších a najtypickejších prostriedkov z ľudovej reči a 2. ich obohatením a rozvitím u majstrov slova.

ALOIS JEDLIČKA

SPISOVNÝ JAZYK A NÁŘEČÍ

Otázka poměru spisovného jazyka a nářečí, normy spisovné a nářeční není otázka nová. Řešili ji a vyslovovali se o ní jazykovědci čeští i slovenští v minulosti i nedávné (v Čechách na př. Ertl, Havránek, Trávníček, na Slovensku Pauliny[1] a jiní). Řešili ji vždy vzhledem ke konkretní jazykové situaci, závislé na podmínkách společenského vývoje, a s jistých názorových posic, s uplatněním jistých theoretických principů. Zamýšlíme-li se dnes znovu nad touto otázkou a věnuje-li

[24] V Kultúrnom živote 1951 (v 5. č. a n.) a v Slovenskej reči (XVII, 1951—1952, 238 n.) zúčastnili sa v diskusii okrem Zory J e s e n s k e j, Ján F e r e n č í k, Soňa Č e c h o v á, Viktória L a p á r o v á, Vlado U h l á r a i.

[25] Porov. A. J. J e f i m o v, *Istorija russkogo literaturnogo jazyka* 1954, str. 3 n.

[1] E. P a u l i n y, *Dve kapitoly o spisovnom jazyku a nárečí*, Bratislava 1946, zvl. str. 19 n.

jí i vaše konference samostatnou pozornost, je to proto, že je její řešení aktuální s hlediska současné jazykové kultury. Tato aktuálnost je dána jednak změnami konkretní jazykové situace, v níž se plně odrážejí současné poměry v životě hospodářském, politickém i kulturním, jednak nutností revidovat její řešení při plném uplatnění theoretických principů jazykovědy marxistické.

Podněty k řešení této otázky přicházely často zvenčí, vyžadovaly si je potřeby jazykové praxe. Poměr spisovné normy slovenské k jednotlivým slovenským nářečím, resp. k lidovým nářečím vůbec nastínil v historické perspektivě s vytčením několika etap referát doc. dr. E. Jóny. Ve svém příspěvku chtěl bych jej doplnit některými obecnějšími závěry, které vyplývají z pozorování jazykového vývoje českého od doby obrozenské i ze zásahů význačných theoretiků do tohoto vývoje.

Připomeneme-li si některé hlasy a projevy k této otázce, zjistíme, že je jim společné zdůrazňování spisovnosti jazyka (jako opaku, protikladu nářečovosti), t. j. těch vlastností a znaků, které jsou vlastní spisovnému jazyku, které tvoří jeho specifiku, vyplývající z jeho podstaty a funkce. Těmito obecně uznávanými vlastnostmi spisovného jazyka jsou jeho jednotnost, společnost pro všechny příslušníky národního jazyka bez zřetele na jejich nářeční původ nebo příslušnost, jeho kolektivnost a tradičnost, t. j. ta skutečnost, že spisovný jazyk není snad dílem jednotlivce, nýbrž je vytvářen celým národním kolektivem po celou dobu své existence a zvláště společnou tvůrčí prací vynikajících mistrů slova, závazná normovanost jeho prostředků, jakož i jejich funkčnost. A právě v těchto vlastnostech byla zdůrazňována odlišnost, specifičnost, svébytnost a svéprávnost spisovného jazyka v poměru k nářečím, tedy k těm útvarům národního jazyka, které mají zeměpisné i funkční omezení.

Bylo ovšem toto zdůrazňování odlišnosti, specifičnosti a svéprávnosti spisovného jazyka podmíněno v konkretních případech protichůdnými snahami nebo pokusy porušit vnášením nářečních prvků jeho jednotnost, jeho tradiční ustálenost, pominout jeho zvláštní funkční určení. Připomenu zde jen pro ilustraci vystoupení J. Jungmanna a zvláště Fr. Palackého[2] v třicátých letech minulého století (1832) proti pokusům vnést do spisovné češtiny ve větší míře hláskové a tvarové prostředky moravské, proti těm tendencím individualisujícím, které se projevily ve snahách Trnkových. Obě polemické stati, Jungmannova O různění českého písemního jazyka (1832) i Palackého O českém jazyku spisovném (1832), vyslovují mnoho myšlenek společných s dnešním naším pojetím spisovnosti a odmítají na př. poukazy na libozvučnost, starobylost nářečních tvarů a pod.

Z doby novější mohu zde připomenout hlas V. Ertla,[3] když odmítá pokusy pokládat ve spisovném jazyce místní jména typu *Olomouc, Dobříš* za maskulina proto, že v místním, nářečním usu takto žijí. Nejde tu tedy o rušivý zásah většího rozsahu, ale i k němu zaujímá Ertl vyhraněné stanovisko, argumentuje právě odlišností, specifičností spisovného jazyka: „Spisovný jazyk to není řeč, kterou mluvíme u nás ve středních Čechách, není to ani řeč jihočeská, ani západomoravská, ani východomoravská, nýbrž je to koiné, společná řeč celého českého národa, vytvořená společnou prací vynikajících spisovatelů celého národa. Je nade

[2] Srov. Al. Jedlička, *Josef Jungmann a obrozenská terminologie literárně vědná a linguistická,* Praha 1947, str. 12, 22 a j. — J. Bělič, *Zásady Palackého v otázkách jazykové kultury,* sb. Tři studie o Palackém, Olomouc 1949, str. 176 n.

[3] V. Ertl, *Časové úvahy o naší mateřštině,* Praha 1929, str. 23 n.

všemi zvyklostmi a zvláštnostmi krajovými a místními, právě proto, že o ní pracovali příslušníci všech krajů, přizpůsobujíce se podle svého významu (ne podle krajové příslušnosti) jedni druhým."[4]

Stejný ráz má i známé vystoupení profesora Trávníčka v osobité polemice s básníkem Petrem Bezručem, zastáncem starobylých a libozvučných — v básníkově chápání a cítění — tvarů moravských.[5] Trávníčkovy názory jsou zobecněny zvláště ve studii o jazykové správnosti[6] ve sborníku Čtení o jazyce a poesii a v Úvodě do českého jazyka. Navíc se tu objevuje zvýšený zřetel k výrazovým potřebám jazykového společenství, jež spisovného jazyka užívá, ale též ještě podtrhuje odlišnost spisovného jazyka.

Poněkud jiný charakter má vystoupení Pražského linguistického kroužku (PLK) zaostřené proti brusičství, které tkvělo svými kořeny v 70. až 90. letech minulého století. U brusičů a v brusičství byla otázka poměru spisovného jazyka a nářečí těsně spjata s otázkou jazykové správnosti. Jedním z kriterií jazykové správnosti byla shoda prostředků spisovných s prostředky lidovými, nářečními. S nářečovostí, lidovostí prostředků se spojovala jejich původnost, starobylost, ryzost, kdežto prostředky jen spisovné vyvolávaly v období prudkého rozvoje a rozmachu spisovného jazyka podezření cizího vlivu, zbytečného novátorství a pod. Zatlačovaly tedy tyto zřetele k původnosti, starobylosti a pod. vlastní charakteristické znaky spisovného jazyka, jeho specifičnost jindy zdůrazňovanou. V této polemicky vyostřené situaci propracoval PLK svou theorii spisovné normy, založenou na vytčení jejích specifických znaků, její odlišné povahy, vyplývající ze specifické funkce spisovného jazyka. Neméně polemicky bylo toto zdůrazňování spisovného jazyka namířeno proti mladogramatickému názoru, který považoval spisovný jazyk jen za jazyk knižní, neživý. Poněkud jednostranné zaměření na výraznou odlišnost spisovné normy, snadno pochopitelné v polemickém vystoupení proti nerozlišování obou norem, proti jejich zaměňování, ba proti nadřazování normy nářeční nad spisovnou, nechávalo poněkud stranou otázku souvislosti spisovného jazyka s lidovými nářečími a mohlo vést a také vedlo k podceňování této zjevné souvislosti.

(Dovolím si v této souvislosti malou připomínku, která souvisí s naší otázkou jen nepřímo, ale pomůže osvětlit ten fakt, jak nepřihlížení k polemickému kontextu, v němž byl určitý názor vysloven, může vést k mechanicky přímočarému uplatňování vyslovené zásady; týká se totiž poměru spisovného jazyka a nářečí v uměleckém stylu. Jedním z důsledků aplikace názorů vyslovených ve Stalinových statích o marxismu v jazykovědě na jazyk a styl uměleckých děl bylo kritické stanovisko k využívání nářečních prvků v jazyce uměleckých děl. V konkretních hodnoceních nebo kritikách jazyka uměleckých děl bylo toto stanovisko leckdy uplatňováno mechanicky a přímočaře, takže mohlo vést k jisté nivelisaci jazykové a stylové.)

Všechny uvedené hlasy je třeba vážit a hodnotit vzhledem k situaci, za níž byly vysloveny. Podávají však i při tomto omezení svědectví o tom, že kdykoli byl učiněn pokus porušit spisovnou normu nebo do ní zasáhnout více méně individuálním zásahem, který by byl v rozporu s její tradiční spisovností, vždy byl

---

[4] Tamtéž, str. 23.

[5] *Jistebský či jistebnický?* Disput mezi F. T. a mezi P. B., Brno 1936.

[6] Fr. Trávníček, *O jazykové správnosti*, sb. Čtení o jazyce a poesii, Praha 1940, str. 105—228. — Týž, *Úvod do českého jazyka*, Praha 1952.

tento pokus odmítnut. Má tedy toto zdůrazňování spisovnosti, jasné a často bojovné vytčení odlišnosti a specifičnosti spisovné normy v poměru k normě nářeční v české jazykové kultuře již dlouhou tradici a má také význam jazykově výchovný.

Je nyní otázka, má-li takovéto vyhraněné zdůrazňování spisovnosti jazyka své oprávnění i dnes, je-li to v souhlase s marxistickým chápáním poměru spisovného jazyka a nářečí a je-li to nutné a naléhavé v dnešní jazykové situaci, za dnešních podmínek společenských. Domnívám se, že i dnešní podmínky vyžadují, abychom v jazykové kultuře a výchově zdůrazňovali vlastnosti vyznačující spisovný jazyk, abychom vedli uživatele k správnému chápání jednotnosti spisovného jazyka, jeho tradiční ustálenosti i k jeho závazné normovanosti. Je to také v souhlase s marxistickým pojetím spisovného jazyka.

Vytčení a zdůraznění spisovnosti, t. j. specifičnosti a svébytnosti spisovného jazyka v poměru k nářečím, neznamená však a nemůže znamenat popření jeho souvislosti s lidovými nářečími, s nimiž vytváří spisovný jazyk vyšší jednotu národního jazyka. Během vývoje českého národního jazyka v posledním století se tento vztah vytvářel a chápal ne vždy stejně, ale přece jen tu postihujeme jednu společnou tendenci: větší nebo menší příklon k lidovým nářečím, k lidovým základům a kořenům spisovného jazyka není v rozporu se spisovností jazyka, protože se klade důraz nikoli na znaky nářeční diferencovanosti, nýbrž na znaky lidovým nářečím společné, tedy nadnářeční. V české jazykovědě pracuje se s pojmem obecné češtiny, s pojmem ovšem ne zcela jednotně chápaným a obecně přijímaným.[7] A právě prostředky obecné češtiny, tedy prostředky povahy nadnářeční, nejsnáze pronikají do normy spisovného jazyka. V takových obdobích, kdy byl kladen důraz na lidovost a lidový podklad spisovného jazyka, nejlepší jazykoví tvůrci neviděli lidovost ve znacích formálních, t. j. v hláskách a tvarech, v nichž se právě nejvýrazněji projevuje nářečovost, nářeční diferencovanost, nýbrž ve slovníku, ve frazeologii a syntaxi. Lidový slovník, lidová frazeologie a lidová syntax — to jsou právě oblasti, z nichž se spisovný jazyk často obohacuje.

Mám konkretně na mysli český spisovný jazyk a tendence vývoje jeho normy v třicátých až padesátých letech minulého století, jak se obrážejí v literárním tvoření představovaném jmény a díly J. K. Tyla, B. Němcové a K. Havlíčka Borovského. V normě spisovné češtiny té doby zjišťujeme jistý pohyb, který můžeme určit jako tendenci k zlidovění, k demokratisaci. Tyto demokratisační tendence v normě spisovné mají svůj původ v měnící se situaci společenské a kulturní v českém národním životě. Spisovná čeština stává se v té době výrazným nástrojem boje za novou společnost, pomáhá tuto vznikající národní společnost vytvářet a toto její nové určení, stejně jako zvětšený okruh jejích aktivních uživatelů odrážejí se zpětně v její normě, v pohybu této normy. Na jazykové projevy klade se požadavek široké srozumitelnosti, přístupnosti širším vrstvám národní české společnosti a ten podmiňuje uvedené tendence v soudobé normě.[8] Tento proces, podmíněný společensky, znamená sice jisté pozdržení na cestě k ustalování hlás-

[7] Srov. J. Bělič, *K otázce češtiny jako národního jazyka,* Slovo a slovesnost 13, 1951, 85 n. — B. Havránek, *Stalinovy práce o jazyce a jazyk literárního díla a překladu,* 1951, str. 45 n.

[8] Srov. Al. Jedlička, *K otázce jazykové kultury v třicátých a čtyřicátých letech 19. stol.,* sb. Studie a práce linguistické I, Praha 1954, str. 459 n.

kové a tvarové stavby spisovné češtiny, jak jej podporovala kodifikace Dobrovského, nikoli však záměrné zdůrazňování hláskových nebo tvarových podob lidových. Konkretně řečeno: v tehdejším jazyce literárním nacházíme na př. stále ještě vedle vyhraněně spisovných podob s *-ý-* (*býva*ti), s *ú-* (na počátku slova; srov. *útočiště*), také podoby s *-ej-, ou-* (*bejval, outočiště*), ale těchto podob se neužívá vědomě a záměrně, nýbrž jsou jen projevem trvající neustálenosti hláskové a tvarové stavby jazyka — jsou s hlediska posuzování demokratisačních tendencí irelevantní —. Vědomé úsilí o širší srozumitelnost vedlo však k uplatňování a pronikání některých lidových prostředků lexikálních, frazeologických a syntaktických.

Chtěl bych však z rozboru tehdejší české jazykové situace vyvodit ještě jeden obecný závěr, mající pro posuzování naší otázky i dnes význam. Pohyb v tehdejší normě, větší uplatnění lidových prvků lexikálně frazeologických a syntaktických neznamená její ochuzení, nevede k nivelisaci jazyka. Naopak: spisovná čeština rozšiřuje v té době i v dalších obdobích svého vývoje okruh svého působení, rozšiřují se oblasti jejího užívání, zvětšuje se její stylové rozpětí. A právě vědomě a záměrně podporovaná lidovost, demokratisační tendence projevující se v jazykové normě jsou v souladu s tímto vývojem, umožňují reálně právě ono rozšiřování stylového rozpětí jazyka.

Jsou ovšem období, v kterých se tyto tendence po zlidovění jazyka dostávají na scestí, protože se dostávají do rozporu s tím kladným řešením, k němuž dospělo — nikoli tak zásluhou jazykových theoretiků jako zdařilým úsilím jazykových tvůrců — období těchto let padesátých. Jsou to už uvedené zásahy brusičské a brusů na konci minulého století a všechny projevy další, v nichž brusičství doznívá. Zaměření na lidovost jazyka charakterisuje ovšem jen jeden proud brusičství: zdůrazňují se přitom leckdy individuální znaky nářečí, právě i v oblasti lexikální a syntaktické, a jazyk se tím bez zřetele k potřebám stylového rozrůznění ochuzuje a jeho ustálená jednotnost rozkolísává.

To, co jsme zjistili ve vývoji českého jazyka v posledním století a co jsme hodnotili v poměru spisovného jazyka a nářečí jako jevy kladné, ta řešení, jež si vynucovalo respektování reálných podmínek společenských, již uskutečňovali naši vynikající jazykoví tvůrci a nebo již podporovali theoretikové, jsou dnes potvrzována jako správná theoretickým řešením s hlediska marxistické jazykovědy.

Schematicky bylo by možno mluvit o spisovnosti, o nářečovosti (o znacích nářeční diferencovanosti) a o lidovosti. Spisovnost není v rozporu se správně uplatňovanou lidovostí: demokratisační tendence jsou dnes v jazyce živé, a to jako výsledek působění všech činitelů, jež jsou obecně známé. I dnes, ba právě dnes má spisovný jazyk významnou úlohu v boji za novou společnost a je tedy na něj kladen požadavek široké srozumitelnosti, přístupnosti a v souvislosti s tím se uplatňují demokratisační tendence. Exklusivní ráz nemá dnes ovšem ani druhá tendence určující složení a povahu spisovné normy; mám tu na mysli zvláštní potřeby abstraktního vyjadřování, potřeby vyjadřování složitých závislostí a vztahů. Víme, že dnešní společenské zřízení socialistické uplatňuje v plné míře vědecké methody a řízení práce, podporuje a rozvíjí intensivní činnost vzdělávací a popularisační, a to má a bude mít jistě svůj odraz i v požadavcích na normu i v jejím utváření. Tyto skutečnosti vedou k tomu, že se do jisté míry stírá a vyrovnává vyhraněná dvojpólovost spisovného jazyka.

Závěrem: Domnívám se, že je třeba plně respektovat a zdůrazňovat specifičnost spisovného jazyka, tedy ty vlastnosti, jejichž souhrn jsem nazval spi-

sovností, jež jsou dány historicky a historickým vývojem potvrzeny, že je třeba zdůrazňovat tuto spisovnost i pedagogicky, v různých formách obecné jazykové výchovy. Na druhé straně je dnes stejně důležité vidět a zdůrazňovat lidové kořeny spisovného jazyka i úlohu, již správně chápaná lidovost ve vývoji spisovného jazyka hrála i v dnešním jeho rozvoji hraje.

Nakonec ještě samostatnou diskusní poznámku: Srovnáváme-li oba naše jazyky, češtinu a slovenštinu, s hlediska poměru spisovného jazyka a nářečí, můžeme konstatovat — a je to dáno historicky, historickými podmínkami vzniku a vytváření obou spisovných jazyků —, že norma spisovné češtiny je vyhraněnější, vědomí její spisovnosti pevnější než u spisovné slovenštiny. Je to dáno tím, že spisovná čeština má delší samostatný vývoj — nezávislý v podstatě na nářečích — než spisovná slovenština. Rozdíl spisovného jazyka a lidových nářečí je tedy u spisovné češtiny vyhraněnější. Na druhé straně působení spisovné češtiny na nářečí, stírání nářečních rozdílů, rozplývání nářečí je na českém jazykovém území rychlejší než na území slovenském. Tyto rozdíly v poměru obou útvarů, a jiný charakter spisovné normy v poměru k nářečím v obou jazycích bude třeba brát v úvahu při překladech literárních děl z češtiny do slovenštiny a naopak, bude třeba k nim přihlížet při řešení této nové překladatelské problematiky. Bude úkolem českých a slovenských jazykozpytců, aby při rostoucím počtu překladů z češtiny do slovenštiny a naopak posoudili jejich úroveň a aby zhodnotili, jak se právě rozdíly v poměru spisovného jazyka a nářečí v obou jazycích respektují při překládání a jak se překladatelé s touto otázkou v konkretních případech vyrovnávají.

Z DISKUSIE

Eugen Pauliny:

Spisovná slovenčina má k nárečiam oveľa bližšie ako napr. spisovná čeština. Je to preto, lebo spisovná slovenčina je mladým spisovným jazykom a pri jej formovaní a ďalšom kultivovaní sa bral neustále ohľad na stredoslovenské nárečia. Do r. 1918, ba aj ešte neskoršie (asi do tridsiatych rokov), bol u nás kultúrnym centrom Martin. Utvoril sa tzv. „martinský" a „matičný" úzus, v ktorom sa spisovná norma kontrolovala nárečovou normou. Ba aj teória o kultivovaní spisovného jazyka vychádzala dlho z predpokladu, že norma spisovného jazyka sa má overovať na nárečiach. Preto názor, že spisovná slovenčina sa už sto rokov vyvíja bez ohľadu na nárečia, nebezpečne skresľuje skutočnosť a nesprávne odtrhuje spisovnú slovenčinu od celonárodného slovenského jazyka. Je jasné, že je tu aj súvislosť spisovnej slovenčiny s češtinou. Táto súvislosť siaha do veľkej hĺbky, je — možno povedať — až 600-ročná. Ak po roku 1918 sa táto súvislosť pociťuje živšie, je to záležitosť iba kvantitatívna.

Akademik František Trávníček:

Otázku vplyvu češtiny na slovenčinu, ako sa vyskytla v diskusii, neslobodno chápať izolovane: je to len jedna z ciest, ktorou si spisovná slovenčina tvorí svoju sústavu. Táto sústava musí byť bohatšia ako nárečová. Inými cestami sú: preberanie z dialektov, tvorenie nových prostriedkov lexikálnych alebo gramatických.

Samozrejme, jestvuje aj vplyv slovenčiny na češtinu. Možno v tomto smere spomenúť Kollára, Šafárika a Němcovú. Napr. aj slová *železničář, zaostalý* sú v novšej dobe prebraté zo slovenčiny.

Tieto vzájomné vplyvy, to je v spisovnom jazyku prirodzený postup čerpania z najbližších prameňov. Neslobodno sa tu pozerať na veci ako na samoúčelné.

Ján Horecký:

Vzťah nárečí k spisovnému jazyku v oblasti terminológie sa prejavuje najmä v slovníku. Ale ani tu nemožno preberať všetky, akékoľvek slová, napr. názvy rastlín, ktoré sú v každom kraji iné. Dôležitá je tu otázka spisovnosti, spisovného charakteru daných slov, ako to formuloval prof. Jedlička. Ak jestvuje niekoľko slov, dáme prednosť tomu, ktoré lepšie zapadá jednak do systému slovnej zásoby spisovnej slovenčiny, jednak do systému názvov daného odboru.

Pre abstraktné názvy nie sú nárečia tak jednoznačnou oporou. Tu sa veľmi často uplatňuje vplyv češtiny, ktorý, ako ukázali viacerí diskutujúci, prejavoval sa v slovenčine oddávna. Aj tu platí zásada spisovnosti. Pritom je pozoruhodné, že táto zásada spisovnosti sa dnes prejavuje oveľa viac než koncom minulého storočia. Vidieť to napr. na vymiznutí typu *náhončí*, ktorý bol v minulom storočí celkom bežný.

Katarína Habovštiaková:

Doc. E. Jóna vo svojom referáte vyslovil tézu, že podobne ako iné spoločenské javy i normu spisovného jazyka treba chápať a hodnotiť historicky. Pritom poukázal na to, ako sa utvárala spisovná norma u Bernoláka a ako sa utvárala u Štúra.

V tomto diskusnom príspevku chcela by som povedať niekoľko poznámok o tom, ako pri kodifikovaní slovenského spisovného jazyka Ľudovít Štúr vychádzal zo stredoslovenských nárečí.

Ľudovít Štúr mal z trojice jazykovedcov, ktorí sa zúčastnili na kodifikácii slovenského spisovného jazyka, najdôkladnejšie filologické vzdelanie. Patril u nás medzi prvých stúpencov indoeurópskej porovnávacej jazykovedy, no pri ustaľovaní slovenského spisovného jazyka badať u Štúra snahu zbaviť sa historizmu a uplatňovať synchronické kritérium.

Ľ. Štúr volil toto synchronické kritérium napr. aj pri budovaní pravopisného systému, ktorý postavil na bernolákovskom fonetickom, presnejšie fonologickom princípe. Svoj postoj k pravopisu odôvodňuje takto: „Pravopis ňič je ňje inšje ako ustálenuo alebo z prjebehu časovjeho do prjestoru preňesenuo visloveňja, t. j. pravopis má ťjež visloviť reč ale ňje v čase lež v prjestore. Podla tohoto pravďivjeho pochopu pravopisu on na žjadnom inšom základe stáť ňemuože, len na základe visloveňja. Pravopisi zo starích časou pochádzajúce, pravopisi tak rečenje etimologickje, ňemajú ťjež žjaden inší základ ako visloveňja... Pre tú pričinu teda že pravopis na ničom inšom ako na vislovuvaní sa ňezakládá, i mi pravopis náš na tomto základe vistavíme" (Nauka reči slovenskej, 105). Štúr teda zdôrazňuje ako základ pravopisu súčasnú výslovnosť.

Aj pri kodifikovaní normy spisovného jazyka sa Štúr opieral o vtedajší živý slovenský jazyk, predovšetkým o stredoslovenské nárečia. Štúr zastával názor, že spisovná slovenčina sa má vybudovať na základe stredoslovenských nárečí a pri kodifikovaní jej normy vychádzal z týchto nárečí. V tomto sa rozchádzal s Hodžom, ktorý v spisovnom jazyku odobroval pestrosť v tvaroch podľa nárečovej príslušnosti hovoriaceho, lebo „čo má obstáť, to sä zo všetkých nárečí vziať a cez riečicu slaviančiny precúďenuo prijať musí" (Větín o slovenčině, 71).

Štúr sa usiloval čo najlepšie poznať slovenské nárečia. Pri odôvodňovaní svojej kodifikácie argumentoval obyčajne stavom v slovenských nárečiach. Napr. o *y* píše: „V našej reči ňjet žjadneho ‚y'. Tam kďe Slováci s Poljakmi hraňičja na pr. v zadňej Orave počuť ešťe visloveňja ‚y', ale u inších Slovákou sa vonkoncom vjacej ňeslícha" (Nauka reči slovenskej, 13). Ako vidno z uvedeného citátu, Štúr správne poznal, že v slovenských nárečiach *y* sa už nevyslovuje a že sa vyslovuje len v goralských nárečiach na severnej Orave.

No v niektorých prípadoch nepoznal Štúr dôkladne stav v slovenských nárečiach. Napr. o hláske *ľ* hovorí: „Mekkuo ‚l' len u daktorích a málo Slovákou je v obličaji a už aj tam pomalí zakapáva, odkjal ako aj preto že je zvuk pre svoju velkú rozťeklosť ňepríjemní a ďeťinskí v čistej Slovenčiňe lepšje keď sa viňehá" (Nauka reči slovenskej, 101—102). Pre neprijatie hlásky *ľ* do kodifikácie slovenského spisovného jazyka Štúr mal teda dôvody jednak jazykové (nepoznal geografické rozšírenie výslovnosti mäkké-

ho *ľ* na oblasti slovenského jazyka), jednak estetické („zvuk pre svoju rozťeklosť ňepríjemní a deťinskí"). Podobné námietky mal Štúr aj pri zamietnutí hlásky ä: „Mjesti síce počuť ešte ‚ä', ale je to len na málo mjestach a aj tam kďe je, pomalí kape. Uši Slovenskje na čistozvučnosť naučenje ňelúba zvukou ňečistích, a preto sa aňi v čistej Slovenčiňe tento zvuk ňemá vislovuvať" (Nauka reči slovenskej, 101).

Hlásku *ľ* a *ä* mnohí jazykovedci v minulosti pokladali za charakteristickú osobitnosť slovenčiny. Podobne sa k nim stavajú mnohí aj dnes. Hoci obe hlásky sú pre stredoslovenské nárečia charakteristické, *ľ* na väčšej oblasti, *ä* na menšej oblasti, predsa ich Štúr do svojej kodifikácie neprijal, a to predovšetkým z dôvodov estetických, presnejšie subjektívno-estetických. I keď v prípade hlások *ľ* a *ä* Štúr nekodifikoval ten stav, ktorý sa pokladá pre slovenčinu a pre stredoslovenské nárečia za typický, predsa pri kodifikovaní slovenského spisovného jazyka Štúr vychádzal predovšetkým zo stavu v stredoslovenských nárečiach.

V tvarosloví sa Štúr opieral o stav v stredoslovenských nárečiach, keď uzákonil v inštr. pl. podst. mien príponu *-mí, -amí* s kvantitou, a nie starší tvar s príponou *-y* (fonet. *-i*). Štúr proti Hattalovi zdôrazňoval, že je zbytočné uvádzať do skloňovania tvary vokatívu, lebo vokatív sa v stredoslovenských nárečiach používa len výnimočne (napr. *Bože, človeče*). Podobne podľa stavu v stredoslovenských nárečiach ustaľuje aj flexiu prídavných mien (tvary *dobruo, dobrieho, dobriemu* a pod.).

V otázke slovníka slovenského spisovného jazyka Ľudovít Štúr vychádzal predovšetkým zo slovnej zásoby slovenských nárečí. No v oblasti slovníka pripúšťa preberať slová aj z iných slovenských nárečí, nielen z nárečí stredoslovenských, pravda, ak je to potrebné pre obohatenie slovníka spisovného slovenského jazyka. Vo svojej práci Nárečja slovenskuo alebo potreba písaňja v tomto nárečí upozorňuje na charakteristické slovenské nárečové slová ako napr.: *baláchať, boženík, chabina, chmatnúť, chrumkať, kabáč, kaľavný, kosier, kosodrevina, kresačka, krosná, kundoliť, mrholiť, ponášať sa, prekárať, potvárať, pavúz, smäd, svorka, šuhaj* a i. Ba ďalej dokonca poukazuje aj na typické slovenské frazeologické spojenia a porovnáva ich s českými.

No Ľ. Štúr nebol proti českým slovám, ako by sa na prvý pohľad zdalo. Naopak z vtedajšej spisovnej češtiny preberal do slovníka utvárajúcej sa spisovnej slovenčiny celý rad slov, predovšetkým odborné názvoslovie. Boli to také termíny, ktoré v slovenských nárečiach neboli a ktoré sa u slovenskej inteligencie zaužívali. Z tohto obdobia má spisovná slovenčina z češtiny také slová, ako *poznatok, predstava, pojem, zástava, veda, predmet, rozbor, úvaha, nárečie, samohláska, podmet, názor, jednotlivec, obsah, hmota* a i. Pri utváraní slovenskej odbornej terminológie nebol Štúr za novotvary, za tvary tvorené umele, ako Hodža, ale za preberanie z češtiny alebo aj z iných slovanských jazykov.

Len niekoľkými poznámkami a príkladmi chceli sme podčiarknuť, že Štúr pri kodifikácii slovenského spisovného jazyka vychádzal predovšetkým zo základne stredoslovenských nárečí. V hláskosloví a tvarosloví boli to hlavne stredoslovenské nárečia, v slovníku aj ostatné slovenské nárečia.

V úsilí budovať slovenský spisovný jazyk podľa systému slovenských nárečí, predovšetkým stredoslovenských nárečí, nadväzovali na Štúra aj nasledujúce generácie jazykových a kultúrnych pracovníkov.

Anton Habovštiak:

O využívaní slovies s predponami v spisovnom jazyku. — Hovorilo sa v diskusii o obohacovaní spisovného jazyka z nárečí. Chcel by som poukázať na istú oblasť, ktorú spisovná slovenčina v porovnaní s nárečiami nie dosť využíva.

Tvorenie slovies pomocou dvoch, niekedy i troch predpôn je v slovenských nárečiach častejšie ako v spisovnom jazyku, hoci takéto tvorenie pokladá sa aj v spisovnom jazyku za správne. Svoje tvrdenie opierame o skutočnosť, že napr. v materiáli vyexcerpovanom pre Slovník spisovného jazyka nachádzame pomerne málo prípadov slovies

s dvoma predponami. Kto však najviac využíva slovesá s dvoma predponami, to sú naši najlepší spisovatelia. Uvedieme príklady: *Veď sme boli vybratí pomáhať vám, ale žandári nás na ceste p o n a v r a c a l i.* (Fr. Kráľ) — *Nebola by sa p o n a z d a l a, že ona bude ľútiť za ním.* (Timrava) — *... p o p r e o b i e k a l sa a znechajúc tak dom ujcov odišiel.* (Kalinčiak) — *... pomohol p o p r e n á š a ť sa pohorelcom.* (Hečko) — *... a kým p r í d u, choďte: poprezerajte a poprehŕňajte všetko.* (Kukučín)

V našich gramatikách sa tradične uvádza, že v slovenčine je možné tvorenie slovies pomocou jednej, dvoch, ba i troch predpôn. Príklady sú však už zriedkavejšie. Štúdie, ktoré by sa zaoberali týmto javom, úplne chýbajú a tak jeden z prostriedkov, ktorými možno obohacovať spisovný jazyk, ostáva nepreštudovaný a súčasne nie dosť využitý.

Podobne sa nám zdá, že v spisovnom jazyku sa nedostatočne využíva slovesný vid. V ľudovej reči používanie slovesného vidu na dosiahnutie väčšej výrazovej presnosti je veľmi časté. Dobrí spisovatelia vedia o tomto výrazovom prostriedku a využívajú ho. Tak napr. Fr. Hečko používaním slovesného vidu dosahuje veľmi jemné významové odtienky a obohacuje tak svoj štýl. Môžeme to zistiť aj na príkladoch vyexcerpovaných z románu Drevená dedina: *Sediac p r e h r a b ú v a s i prstami vlasy ... vzdychá; ... medzitým Janko z h ľ a d ú v a nad chlievcami všetky možné kolieska ...; ... toho, ktorého v í d a v a každý deň na stráži ...; ... ten čo v starého otcovej drevenici č í t a v a peniaze ...; Marka už p o p l a k á v a a Jurko má srdce stisnuté v akejsi hrsti ...*

Využívanie slovies tvorených pomocou viacerých predpôn a hojnejšie využívanie vidu *poukazuje* skôr na ľudovú reč. Ako však vidieť z príkladov, dobrí spisovatelia preberajú i tieto výrazové prostriedky na obohatenie svojho štýlu. Predimenzovať tieto výrazové možnosti v spisovnom jazyku by nebolo správne. Ale nie je správne ani zanedbávať také prostriedky, ktoré sú pre spisovný jazyk potrebné.

Ján H o r e c k ý:

Materiál vyexcerpovaný pre Slovník spisovného jazyka nemôže byť v otázke využitia slovies s viacerými predponami spoľahlivým meradlom, lebo ak sú takéto slovesá nie v materiáli, môže to byť aj chybou excerpcie.

Alois J e d l i č k a:

Diskuse ukázala, že je třeba zdůrazňovat kriterion spisovnosti, specifičnosti spisovného jazyka, jak jsem si vytkl ve svém koreferátě. Jazykové prostředky nářeční mohou být pramenem obohacování spisovného jazyka, ale jen jsou-li v souhlase, ve shodě s vytčenými zásadami spisovnosti. Mluvilo se zde na př. o prostředcích vidových. V češtině jsou některá slovesa v nářečích jiného vidu než ve spisovném jazyce. Bylo by nesprávné v takýchto případech přenášet nářeční stav vidů do spisovného jazyka.

Také pokud jde o přejímání nářečních prostředků (slov) jako termínů v jednotlivých oborech, je třeba posuzovat je se stejných hledisk. K základním kriteriím, aby totiž nebyly v rozporu se zákonitostmi spisovného jazyka, přistupují zde ještě speciální zřetele terminologické. Nerozhoduje tedy nářeční původ prostředků, nýbrž to, jak se zařazují do soustavy prostředků spisovného jazyka a jak plní specifické funkce terminologické.

I vliv češtiny na slovenštinu a naopak slovenštiny na češtinu je třeba posuzovat s hlediska správného chápání podstaty spisovné normy. Chtěl bych připomenout, že i slovenština má značný vliv na češtinu. V přejímání *slovenských slov* a prostředků do češtiny možno schematicky rozlišit tři období. Už v době obrozenské byla slovenština (v tehdejším chápání slovenský dialekt) jedním z pramenů programového obohacování spisovné češtiny. Mnoho přejatých slov zjišťujeme také koncem minulého (19.) století. Čeština přejala tehdy ze slovenštiny slova jako *zapříčinit, zaostávat, nárokovat* a j. Motivy tohoto přejímání ani jeho rozsah nejsou ještě prozkoumány. Také v současné době, po r. 1945, je vzájemné působení obou jazyků silné a v češtině se objevují mnohá slova slovenského původu, na př. *výdobytek* a j.

František Váhala:
Z diskusního příspěvku prof. Jedličky by někdo mohl nabýt dojmu, že vliv slovenštiny na češtinu se projevuje jen v oblasti lexikální tím, že čeština přejme ze slovenštiny tu a tam nějaké slovo. Ve skutečnosti je dnes tento vliv daleko větší, zejména ve vazbách. V českém tisku ve zprávách ze Slovenska, jež se vesměs překládají ze slovenštiny, pozorujeme, že na př. u sloves *užívati* (a odvozenin), *dosáhnouti* a j., jež mají v češtině předmět v genitivě, vyskytuje se pravidelně vazba akusativní, jaká je u těchto sloves ve slovenštině. I když víme, že mizení genitivní vazby v těchto případech má své kořeny domácí — je dáno tlakem sloves s vazbou akusativní, jichž je v češtině naprostá většina, přece jen je zcela jasné, že vliv slovenštiny tento proces neobyčejně urychluje.

Záver Eugena Jónu:
Vo svojom referáte o norme spisovného jazyka a o ľudových nárečiach chcel som vyložiť, akými cestami prešli a ustavične prechodia nárečové prvky do slovenského spisovného jazyka: 1. prostredníctvom krásnej literatúry, 2. prostredníctvom hovorového štýlu príslušníkov spisovného jazyka z rozličných krajov Slovenska, 3. zásahmi teoretikov, najmä pri tvorení odbornej terminológie. Zásahom teoretikov venoval som pomerne málo pozornosti. V referáte chýbalo moje stanovisko k predmetu diskusie v Kultúrnom živote (M. Martáková-Rázusová, Št. Peciar, E. Pauliny, J. Horecký). Išlo tam o problém, ako postupovať pri obohacovaní a pestovaní spisovného jazyka v oblasti slovníka. Náznaky boli aj v referáte. Viac o tom bude možné hovoriť pri referáte o zisťovaní a kodifikovaní normy. Okrem iných momentov jadro problému vidím v tom, že v odborných štýloch používané termíny upotrebúvajú sa i v prejavoch (v novinárskych článkoch, nariadeniach a uzneseniach ap.) určených pre ľud aj na označenie takých predmetov a javov, na ktoré nárečia i neodborné štýly spisovného jazyka majú svoje staré a často celonárodné pomenovania (napr. *brezivý dobytok, statok* ako nadradený pojem výrazu *kotný, teľný* ap.).
Pokiaľ ide o pojmy norma, systém jazyka, kodifikácia normy, som presvedčený, že sú v jazykovede potrebné. Je pravda, že možno hovoriť pri spisovnom jazyku o normách, t. j. pravidlách a zákonitostiach. Normou spisovného jazyka treba potom rozumieť súhrn parciálnych noriem. Rozlišovanie normy a systému spisovného jazyka sa u nás ustálilo v období štrukturalizmu, keď sa v jazyku prísne rozlišovali systémové a nesystémové javy, keď systém v jazyku sa videl len v tých plánoch jazyka, v ktorých sa našiel systém protikladov. Pri pojmoch systém spisovného jazyka a norma spisovného jazyka ide v podstate o tie isté javy, na ktoré sa dívame raz z jedného, druhý raz z iného hľadiska. Kodifikáciu normy treba rozlišovať od normy. Pri spisovnom jazyku s dlhšou tradíciou nemožno stotožniť normu a jej kodifikáciu, t. j. jej viac alebo menej presné zachytenie, formulovanie.

ŠTEFAN PECIAR

ZISŤOVANIE A KODIFIKÁCIA NORMY

Spisovný jazyk (mám na mysli národné spisovné jazyky) vzniká ako súčiastka celonárodnej kultúry na určitom stupni vývinu spoločnosti. Je spoločným dorozumievacím nástrojom členov príslušnej spoločnosti vo všetkých oblastiach kultúry. Preto sa spisovný jazyk často označuje aj termínom kultúrny jazyk. Spisovný jazyk je najvyššia forma, najvyšší stupeň vývinu celonárodného jazyka.

Jeho základné vlastnosti sú: štylistická vybrúsenosť (česky vytříbenost), pružná ustálenosť, existencia v písomnej podobe, normovanosť a spoločenská záväznosť v zachovávaní jeho noriem. (Opieram sa tu o práce uverejnené v sborníku Spisovná čeština a jazykova kultura, Praha 1932.)

Vybrúsenosť spisovného jazyka sa prejavuje v jeho schopnosti byť spoľahlivým nástrojom na vyjadrovanie všetkých potrieb všetkých členov spoločnosti v najrozmanitejších oblastiach ich činnosti. Spisovný jazyk dosahuje túto schopnosť najmä štylistickým rozvrstvením (štylistickou diferenciáciou) svojich výrazových prostriedkov.

Ustálenosť spisovného jazyka je nevyhnutným predpokladom jeho existencie ako zložitého, bohato diferencovaného systému. Ustálenosť spisovného jazyka je podmienená aj jeho existenciou v písanej podobe. Ustálenosť spisovného jazyka, pravda, neznamená jeho zmeravenie a nemennosť. I spisovný jazyk sa vyvíja a mení v súhlase s potrebami a rozvojom spoločnosti, lenže sa mení pomalšie ako ľudová reč. Preto hovoríme o pružnej ustálenosti spisovného jazyka. Treba si uvedomiť, že spisovný jazyk sa mení, vyvíja a zdokonaľuje len potiaľ, pokiaľ jestvuje popri písomnej podobe aj v podobe ústnej reči, ktorá je základnou formou existencie každého jazyka. Spisovný jazyk, ktorý prestáva jestvovať v ústnej podobe, stáva sa mŕtvym jazykom.

Spisovný jazyk sa odlišuje od ľudovej reči aj tým, že ľudová reč sa mení a vyvíja živelne, bez teoretických zásahov, kým do vývinu spisovného jazyka môžu zasahovať a zasahujú rozličné teórie a ideológie, a to nielen jazykové a jazykovedné, ale aj iné.[1] Teoretické zásahy do vývinu spisovného jazyka môžu byť jazyku osožné alebo škodlivé, môžu vývin jazyka napomáhať alebo brzdiť. To závisí od toho, či vonkajšie zásahy do vývinu jazyka sú v súlade s vnútornými zákonitosťami príslušného jazyka, alebo sú s nimi v rozpore.

Okrem toho do vývinu spisovného jazyka tvorivo zasahujú jeho majstrovskí znalci, t. j. umelci písaného i hovoreného slova.

Všetky spomenuté zásahy do vývinu spisovného jazyka tvoria súčiastku uvedomelých snáh o jeho zdokonalenie. Súhrn týchto snáh, do ktorých patrí aj aktívne uvedomelé používanie spisovného jazyka, nazývame pestovaním spisovného jazyka čiže jazykovou kultúrou. Výsledkom jazykovej kultúry je kultivovaný, vybrúsený a normovaný jazyk. Normovanosťou spisovného jazyka rozumieme uvedomelé zachovávanie rozmanitých pravidiel, podľa ktorých sa v reči používajú jazykové prostriedky (gramatické, slovotvorné, lexikálne, hláskoslovné i pravopisné). Tieto pravidlá nazývame jazykovými normami alebo častejšie, keď máme na mysli ich súhrn, hovoríme o jazykovej norme. Uvedomelé zachovávanie normy spisovného jazyka stále väčším počtom členov spoločnosti dosahuje časom stupeň všeobecnej záväznosti.

Chápanie pojmu jazykovej normy nie je dosiaľ jednotné. Sovietski bádatelia (napr. Istrinová a i.) obyčajne používajú termín normy (= jazykové pravidlá) v množnom čísle. U nás sa pojmom jazykovej normy zásluhou pražskej jazykovednej školy rozumie obyčajne súhrn jazykových prostriedkov[2], ktoré sa

---

[1] Porov. B. Havránek, *Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura*, sborník Spisovná čeština a jazyková kultura, Praha 1932, str. 35.

[2] Napr. B. Havránek svojho času definoval normu ako „súbor jazykových prostriedkov gramatických i lexikálnych (štrukturálnych i mimoštrukturálnych) pravidelne používaných", c. d. str. 33.

Jeho základné vlastnosti sú: štylistická vybrúsenosť (česky vytříbenost), pružná ustálenosť, existencia v písomnej podobe, normovanosť a spoločenská záväznosť v zachovávaní jeho noriem. (Opieram sa tu o práce uverejnené v sborníku Spisovná čeština a jazykova kultura, Praha 1932.)

Vybrúsenosť spisovného jazyka sa prejavuje v jeho schopnosti byť spoľahlivým nástrojom na vyjadrovanie všetkých potrieb všetkých členov spoločnosti v najrozmanitejších oblastiach ich činnosti. Spisovný jazyk dosahuje túto schopnosť najmä štylistickým rozvrstvením (štylistickou diferenciáciou) svojich výrazových prostriedkov.

Ustálenosť spisovného jazyka je nevyhnutným predpokladom jeho existencie ako zložitého, bohato diferencovaného systému. Ustálenosť spisovného jazyka je podmienená aj jeho existenciou v písanej podobe. Ustálenosť spisovného jazyka, pravda, neznamená jeho zmeravenie a nemennosť. I spisovný jazyk sa vyvíja a mení v súhlase s potrebami a rozvojom spoločnosti, lenže sa mení pomalšie ako ľudová reč. Preto hovoríme o pružnej ustálenosti spisovného jazyka. Treba si uvedomiť, že spisovný jazyk sa mení, vyvíja a zdokonaľuje len potiaľ, pokiaľ jestvuje popri písomnej podobe aj v podobe ústnej reči, ktorá je základnou formou existencie každého jazyka. Spisovný jazyk, ktorý prestáva jestvovať v ústnej podobe, stáva sa mŕtvym jazykom.

Spisovný jazyk sa odlišuje od ľudovej reči aj tým, že ľudová reč sa mení a vyvíja živelne, bez teoretických zásahov, kým do vývinu spisovného jazyka môžu zasahovať a zasahujú rozličné teórie a ideológie, a to nielen jazykové a jazykovedné, ale aj iné.[1] Teoretické zásahy do vývinu spisovného jazyka môžu byť jazyku osožné alebo škodlivé, môžu vývin jazyka napomáhať alebo brzdiť. To závisí od toho, či vonkajšie zásahy do vývinu jazyka sú v súlade s vnútornými zákonitosťami príslušného jazyka, alebo sú s nimi v rozpore.

Okrem toho do vývinu spisovného jazyka tvorivo zasahujú jeho majstrovskí znalci, t. j. umelci písaného i hovoreného slova.

Všetky spomenuté zásahy do vývinu spisovného jazyka tvoria súčiastku uvedomelých snáh o jeho zdokonalenie. Súhrn týchto snáh, do ktorých patrí aj aktívne uvedomelé používanie spisovného jazyka, nazývame pestovaním spisovného jazyka čiže jazykovou kultúrou. Výsledkom jazykovej kultúry je kultivovaný, vybrúsený a normovaný jazyk. Normovanosťou spisovného jazyka rozumieme uvedomelé zachovávanie rozmanitých pravidiel, podľa ktorých sa v reči používajú jazykové prostriedky (gramatické, slovotvorné, lexikálne, hláskoslovné i pravopisné). Tieto pravidlá nazývame jazykovými normami alebo častejšie, keď máme na mysli ich súhrn, hovoríme o jazykovej norme. Uvedomelé zachovávanie normy spisovného jazyka stále väčším počtom členov spoločnosti dosahuje časom stupeň všeobecnej záväznosti.

Chápanie pojmu jazykovej normy nie je dosiaľ jednotné. Sovietski bádatelia (napr. Istrinová a i.) obyčajne používajú termín normy (= jazykové pravidlá) v množnom čísle. U nás sa pojmom jazykovej normy zásluhou pražskej jazykovednej školy rozumie obyčajne súhrn jazykových prostriedkov[2], ktoré sa

---

[1] Porov. B. Havránek, *Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura,* sborník Spisovná čeština a jazyková kultura, Praha 1932, str. 35.

[2] Napr. B. Havránek svojho času definoval normu ako „súbor jazykových prostriedkov gramatických i lexikálnych (štrukturálnych i mimoštrukturálnych) pravidelne používaných", c. d. str. 33.

používajú podľa pravidiel platných v príslušnom jazyku na istom stupni jeho vývinu a odvodených z jeho vnútorných zákonitostí. Ani v prácach sovietskych jazykovedcov nie je takto chápaný pojem jazykovej normy neznámy (napr. u samej Istrinovej). Zdá sa mi, že by bolo najvhodnejšie zahrnovať do pojmu jazykovej normy tak jazykové pravidlá, ako i súhrn jazykových prostriedkov, ktoré sa používajú podľa platných jazykových pravidiel. Jedno bez druhého nemôže totiž jestvovať.

Popri celkovej norme spisovného jazyka často hovoríme i o jeho čiastkových normách podľa jednotlivých zložiek jazyka, napr. o norme gramatickej, hláskoslovnej, pravopisnej atď.

Okrem toho sa termínom norma často označuje aj súhrn poučiek o správnom používaní jazykových pravidiel, resp. jazykových prostriedkov. V terminológii pražskej jazykovednej školy sa v tomto zmysle hovorí o k o d i f i k á c i i normy. Stotožňovanie jazykovej normy s jej kodifikáciou je nesprávne. Vedie k predstave, akoby jazykové normy boli obdobné ako normy z oblasti práva. Tým by sa popieralo objektívne jestvovanie jazykových zákonov. Upozornil už na to vo svojom referáte s. Horecký a osobitne to znovu zdôraznil akademik Trávníček. I z marxistického hľadiska je teda potrebné rozlišovať jazykovú normu a jej kodifikáciu.

Poznanie a podrobné opísanie súčasného stavu spisovného jazyka, jeho normy je nevyhnutným predpokladom jazykovej kultúry a najmä každej teoretickej práce v tejto oblasti. Pramene, z ktorých poznávame normu súčasného spisovného jazyka, sú tieto: 1. priemerná p í s o m n á p r a x súčasného spisovného jazyka vo všetkých jeho štýloch; 2. priemerná ú s t n a p r a x používateľov spisovného jazyka, t. j. všetkých, ktorí uvedomele hovoria spisovným jazykom; 3. živé j a z y k o v é v e d o m i e používateľov spisovného jazyka, najmä majstrov a znalcov jazyka a učiteľov; 4. t e o r e t i c k é p r á c e jazykovedcov i praktické príručky a u č e b n i c e národného jazyka.

Prvé tri pramene sa uvádzajú už vo všeobecných zásadách pre kultúru spisovného jazyka, ktoré vypracoval Pražský lingvistický krúžok.[3] Teoretické práce jazykovedcov ani praktické príručky, ako gramatiky, slovníky a učebnice, sa v tézach Pražského lingvistického krúžku neuvádzajú ako pramene poznania spisovného jazyka, i keď sa na rôznych miestach zdôrazňuje dôležitosť teoretických prác o spisovnom jazyku a potreba praktických príručiek. Táto skutočnosť pravdepodobne súvisí s tým, že v teórii Pražského lingvistického krúžku sa nedoceňoval význam kodifikácie. Podľa tejto teórie norma, ako sme ju definovali vyššie, je v samom jazyku, kým praktické jazykové príručky, ktoré normu viac alebo menej presne opisujú, nepredstavujú normu samu, ale jej lepšiu alebo horšiu kodifikáciu. I keď je to tak, nemožno pochybovať o tom, že každá kodifikácia, ktorou sa norma upevňuje a na istý čas ustaľuje, prispieva zároveň k lepšiemu poznaniu jestvujúcej normy a stáva sa teda prameňom jej poznania, a to tým spoľahlivejším, čím vernejšie kodifikácia vystihuje jestvujúcu normu. Odvodeným prameňom poznania spisovnej normy sú aj školské a iné učebnice spisovného jazyka. Veď základy spisovného jazyka si osvojujeme (a to nielen v školskom veku) práve z učebníc. K lepšiemu poznaniu normy spisovného jazyka prispievajú i teoretické práce jazykovedcov, a to najmä tým, že odhaľujú vývinové zákonitosti spisovného jazyka a tak pomáhajú vnikať do jeho štruktúry.

[3] C. d. str. 246 n.

Prvoradými prameňmi spisovnej normy sú však stále písomná a ústna prax používateľov spisovného jazyka a ich živé jazykové vedomie. O tieto prvoradé pramene sa opierajú i teoretické práce jazykovedcov, i praktické príručky spisovného jazyka ako druhoradé pramene spisovnej normy.

Priemernú písomnú a ústnu prax používateľov spisovného jazyka nazývame v súhlase s názormi pražskej lingvistickej školy spisovným úzom. Niekedy sa úzom rozumie len ústna jazyková prax. Toto chápanie úzu je úzke a menej presné. Spisovný úzus (t. j. písomná i ústna jazyková prax) sa opiera o živé jazykové vedomie používateľov spisovného jazyka, t. j. o ovládanie jeho normy.

Treba zdôrazniť, že pre poznanie normy spisovného jazyka nestačí skúmať iba niektorý štýl spisovného jazyka, napríklad umelecký štýl, ale všetky jeho štýly, teda i štýl vedecký, publicistický a hovorový. Preto hovoríme o priemernej jazykovej praxi, a to písomnej, ak ide o písanú formu spisovného jazyka, a ústnej, ak ide o hovorenú formu spisovného jazyka. Individuálne jazykové prejavy sa v jednotlivostiach vždy odchyľujú od priemerného spisovného úzu. Preto priemerný spisovný úzus zisťujeme skúmaním veľkého počtu individuálnych jazykových prejavov rôznych používateľov spisovného jazyka, t. j. tých, ktorí uvedomele hovoria spisovným jazykom. Dôležité sú pritom najmä jazykové prejavy i jazykové vedomie majstrov a znalcov jazyka, t. j. spisovateľov, umelcov hovoreného slova, jazykovedcov a učiteľov spisovného jazyka.

Z uvedených prameňov nečerpáme rovnako pre poznanie všetkých zložiek spisovného jazyka. Tak z priemernej písomnej praxe poznávame normu pravopisnú a hláskoslovnú, gramatickú, lexikálnu i štylistickú. Z priemernej ústnej praxe používateľov spisovného jazyka poznávame normu spisovnej výslovnosti, spisovného hláskoslovia a tvaroslovia, menej spoľahlivo normu syntaktickú, lexikálnu a štylistickú. Živým jazykovým vedomím si overujeme, čo z individuálnych jazykových prejavov je súčiastkou normy a čo je odchýlkou od nej. Teoretické práce i praktické jazykové príručky môžu byť prameňom poznania normy v ktorejkoľvek oblasti spisovného jazyka podľa svojho zacielenia.

V súvislosti s prvým prameňom spisovnej normy (priemerná písomná prax) vynoruje sa otázka, ako treba časove vymedziť pojem súčasného (dnešného) spisovného jazyka, ako ďaleko do minulosti siaha dnešný spisovný jazyk. Inými slovami: možno za prameň dnešnej spisovnej normy pokladať len súčasnú, dnešnú písomnú prax, alebo i písomnú prax minulých desaťročí? Pri ústnej praxi, pravda, táto otázka neprichádza do úvahy.

Pojem súčasného spisovného jazyka čo do časového vymedzenia nemožno chápať pri všetkých jazykoch rovnako. Mení sa podľa tempa vývinu príslušného jazyka, pričom tempo vývinu jazyka závisí od toho, ako sa rozširujú a diferencujú výrazové potreby danej spoločnosti v súvislosti s jej hmotným a kultúrnym rozvojom. Pri jazykoch s dlhšou literárnou tradíciou siahajú začiatky dnešného spisovného jazyka obyčajne ďalej do minulosti, ako je to pri jazykoch s kratšou literárnou tradíciou. Vo všeobecnosti možno povedať, že začiatky dnešného spisovného jazyka splývajú s obdobím, v ktorom sa spisovný jazyk relatívne ustálil v dnešnej podobe.[4]

Pojem dnešnej spisovnej slovenčiny čo do časového rozsahu nie je dosiaľ vy-

[4] Porov. cit. zborník, str. 245.

pracovaný. Gramatickú stavbu, najmä morfologický systém, ďalej hláskoslovie i pravopisnú sústavu spisovnej slovenčiny v dnešnej podobe ustálila, aspoň v hrubých črtách, štúrovsko-hodžovsko-hattalovská kodifikácia v polovici minulého storočia. Postupné zmeny v jednotlivostiach nenarušili základy tej spisovnej normy, ktorú svojou kodifikáciou ustálili Štúr, Hodža a Hattala.

Temer nezmenený sa zachoval tvaroslovný systém. Niektoré nepravidelné a archaické tvary (ako napr. inštrumentály typu *nohama, rukama, očima, ušima*) sa vyrovnali s pravidelnými tvarmi. Jednotlivé zmeny tu boli skôr rázu hláskoslovného ako tvaroslovného (niekoľkokrát sa menili napríklad tvary niektorých slovesných typov s dvojhláskou *ie*, ako *vidieť, rozumieť, berie, trie*).

Skladba spisovnej slovenčiny sa od poštúrovského obdobia a najmä v posledných rokoch obohatila o niektoré nové typy vedľajších viet a zložitých súvetí v súvislosti s vývinom vedeckého myslenia a s novými vyjadrovacími potrebami. Niektoré archaické väzby sa prestali používať alebo sa používajú v obmedzenom rozsahu (napr. záporový genitív alebo prechodníky na *-vši*), niektoré nové väzby sa stali súčiastkou spisovnej normy (napr. stále pribúda väzby s akuzatívom). Pravda, vývin skladby spisovnej slovenčiny, ba ani jej dnešný stav nie je dostatočne preskúmaný. Ale i na základe doterajšieho slabého výskumu možno konštatovať, že v skladbe sa spisovná slovenčina za posledných sto rokov zmenila pomerne veľmi málo. Vidno to zo spôsobu vydávania našich klasikov i spisovateľov zo štúrovského obdobia. Najarchaickejším prvkom štúrovskej skladby je pre nás azda slovosled, aj to len v jednotlivostiach.

Podobne i hláskoslovný systém dnešnej spisovnej slovenčiny so svojimi charakteristickými črtami (dvojhláskami *ia, ie, iu, ô*, rytmickým zákonom, samohláskou *ä*, mäkkým *ľ* a i.) trvá už vyše sto rokov. Zmenil sa čiastočne iba rozsah používania niektorých prvkov hláskoslovného systému (výnimky z rytmického zákona, obmedzený je výskyt *ä*, zmenila sa kvantita v jednotlivých slovách).

V pravopise sa zachoval základný fonetický princíp s prvkami morfologického a etymologického princípu, hoci sa pravopis niekoľkokrát upravoval. Posledná úprava ešte zvýraznila fonetický princíp nášho pravopisu.

Začiatky normy dnešnej spisovnej slovenčiny v oblasti gramatickej stavby, hláskoslovia a pravopisu možno teda klásť do polovice 19. stor. Písomná prax celého tohto obdobia môže nám slúžiť ako prameň poznávania normy dnešnej spisovnej slovenčiny a jej vývinových tendencií.

Ináč je to v slovnej zásobe spisovnej slovenčiny. Slovná zásoba každého spisovného jazyka sa stále obohacuje o nové slová a termíny, ktorými sa pomenúvajú nové pojmy, nové skutočnosti a vzťahy, vznikajúce s rozvojom výroby, techniky a vedy, so zmenami spoločenského života. Slovná zásoba spisovnej slovenčiny sa mimoriadne obohatila v 20-tych a 30-tych rokoch, keď sa slovenčina po národnom oslobodení r. 1918 dostala do škôl, do úradov a do verejného života, keď postupne prenikala do rozličných vedných oblastí. Prudko vzrástol i počet používateľov spisovnej slovenčiny. Pre tieto nové spoločenské funkcie spisovná slovenčina potrebovala bohatú a diferencovanú slovnú zásobu. Vytvárala si ju rýchle jednak vlastnými slovotvornými prostriedkami zo slov základného slovného fondu, jednak hojným preberaním a prispôsobovaním, prípadne prekladaním slov a výrazov, najmä odborných termínov, z češtiny. Spisovná slovenčina prebrala z češtiny po hláskoslovnej adaptácii temer celú novú odbornú terminológiu.[5] V mnohých od-

[5] Pozri E. Pauliny, *Dejiny spisovnej slovenčiny*, Bratislava 1948, str. 87.

boroch tvoríme a ustaľujeme odbornú terminológiu až dnes. Súčasne sa dnes znovu obohacujú a rozvíjajú aj iné vrstvy slovnej zásoby spisovnej slovenčiny. Pre uvedené príčiny pokladám za odôvodnené klásť časové hranice dnešnej spisovnej slovenčiny v oblasti slovnej zásoby do obdobia po r. 1918. Tým vôbec nepopieram kontinuitu spisovného jazyka. Niet pochybnosti, že stabilizáciu dnešnej spisovnej normy pripravovali už klasikovia našej literatúry v druhej polovici 19. stor. To platí aj o slovnej zásobe, pokiaľ v oblasti slovnej zásoby vôbec možno hovoriť o stabilizácii normy. Celú túto otázku bude treba ešte podrobnejšie preskúmať.

Mohla by azda vzniknúť pochybnosť o tom, či je teoreticky odôvodnené klásť začiatok nového obdobia toho istého spisovného jazyka v rozličných oblastiach do rôznych období. Myslím, že je to odôvodnené nerovnomernosťou vývinu jednotlivých zložiek jazyka. Tým, že sa slovná zásoba vyvíja a mení v porovnaní napríklad s gramatickou stavbou pomerne veľmi rýchle, že je podľa Stalinových slov „v stave temer ustavičných zmien", práve tým je odôvodnené, že sa vo vývine spisovného jazyka začiatok nového obdobia v oblasti slovnej zásoby nemusí kryť so začiatkom nového obdobia v ostatných oblastiach, ale že je posunutý bližšie k prítomnosti. To, pravda, vždy závisí od konkrétnych podmienok vývinu daného spisovného jazyka.[6]

Po osvetlení základných pojmov všimneme si teraz, akými metódami zisťujeme jestvujúcu normu. Metódy zisťovania normy sú rozličné a menia sa podľa prameňov, z ktorých normu zisťujeme.

Najčastejšie zisťujeme normu priamym výskumom. Pri priamom výskume používame metódu excerptov, ak ide o písanú podobu spisovného jazyka. Spravidla neskúmame normu ako celok (takýto široký výskum by sa dal sotva zvládnuť), ale iba niektorý jazykový jav, prípadne niekoľko javov. Metódu excerptov používame pri výskume normy pravopisnej, hláskoslovnej, gramatickej, lexikálnej i štylistickej. Pre podrobnejší výskum normy a jej vzťahov ku kodifikácii je niekedy potrebné konfrontovať excerpty z literatúry (krásnej i odbornej) s excerptami z jazykových príručiek, prípadne z teoretických jazykovedných prác.

Ústny úzus skúmame metódou počúvania. Reč používateľov spisovného jazyka počúvame alebo priamo v rozličných prostrediach, kde zaznieva spisovný jazyk, alebo prostredníctvom nahrávacej aparatúry (najmä v rozhlase). Dôležitou podmienkou pre úspešné používanie sluchovej metódy je nielen dobrý sluch, ale aj odborné fonetické školenie, najmä pri výskume spisovnej výslovnosti.

Často je potrebné, najmä v prípadoch kolísania a nejednotnosti v úze, priamy výskum normy dopĺňať nepriamym výskumom pomocou dotazníkov, ktorými sa obraciame na používateľov spisovného jazyka a tak skúmame ich jazykové vedomie (nie ich vedomosti).

Materiály získané uvedenými metódami sú podkladom nielen pre zistenie a opísanie normy, t. j. pre jej zachytenie v podobe poučiek, ale aj pre teoretické štúdium, ktoré je potrebné pre cieľavedomú normotvornú prácu jazykovedcov.

Normu nie je vždy ľahko určiť. „Norma sa určuje mierou používania v spoľahlivých prameňoch," píše Istrinová.[7] Normou je predovšetkým to, čo sa používa všeobecne, v čom sa zhodujú všetky pramene. Za spisovnú normu treba

[6] S týmto mojím pokusom o vymedzenie pojmu dnešnej spisovnej slovenčiny vyslovil nesúhlas akademik Trávníček. Pozri jeho tézy a diskusiu k nim na str. 221. Pozri i môj záver k diskusii na str. 263 n.

[7] Pozri S. Istrinová, *Normy ruského spisovného jazyka a kultúra reči* (slovenský preklad), SR XV, str. 200.

teda pokladať predovšetkým tie jazykové prostriedky (gramatické, lexikálne, štylistické, hláskoslovné a pravopisné), ktoré používajú alebo sa usilujú používať nositelia spisovného jazyka. To neznamená, že normu zisťujeme štatisticky.

Presné štatistické údaje o jazykových javoch sú vôbec možné len z prameňa obmedzeného rozsahu. Štatistické údaje (napr. i veľký počet dokladov na nejaký chybný tvar alebo chybnú väzbu) môžu byť niekedy celkom neužitočné, ak z nich nevieme vyabstrahovať pravidlá, ktorými sa spravuje používanie príslušných tvarov. Každý, i najspoľahlivejší prameň spisovnej normy treba posudzovať kriticky práve z hľadiska pravidiel, ktoré ovládajú súčasnú normu. Treba v ňom rozlišovať to, čo prijal kolektívny úzus ako súčiastku skutočnej normy, čo ako súčiastku normy uznáva tradícia, prípadne i kodifikácia, od toho, čo sa pokladá za odchýlku od normy, za chybu proti jestvujúcej norme. Odchýlky od normy v jednotlivostiach sa vyskytujú i v najspoľahlivejších prameňoch. To, pravda, neznamená, že by takýto prameň bol nespoľahlivý vo všeobecnosti. Pri zisťovaní normy v jednotlivostiach treba teda prihliadať k rozličným faktorom, najmä k povahe samého jazykového javu, ktorý sa skúma, k prameňu, z ktorého sa skúma, k jazykovému štýlu, do ktorého patrí skúmaný jav, a i.[8]

Ťažšie je zisťovať normu v prípadoch kolísania. Tu je najlepšie konfrontovať všetky pramene spisovnej normy. Tam, kde rozličné pramene potvrdzujú kolísanie, je norma neustálená. V každom spisovnom jazyku jestvuje istý počet neustálených alebo ešte slabo ustálených vyjadrovacích prostriedkov. Existencia takýchto neustálených vyjadrovacích prostriedkov, hoci je v rozpore s vlastnosťami spisovného jazyka, je svedectvom, že sa príslušný spisovný jazyk vyvíja, t. j. že v ňom postupne pribúdajú prvky novej kvality a odumierajú prvky starej kvality. K neustáleným prvkom spisovnej normy musí prihliadať i kodifikácia.

Tým sa dostávame k otázke vzťahu spisovnej normy a jej kodifikácie. Kodifikácia, t. j. súhrn pravidiel o správnom používaní vyjadrovacích prostriedkov spisovného jazyka, je jedným z predpokladov upevnenia a stabilizácie spisovnej normy. Bez kodifikácie býva norma spisovného jazyka rozkolísaná a neustálená. To bolo najmä v starších časoch, keď kodifikáciu niekedy nahrádzala tradícia. Čím je spisovný jazyk vyvinutejší, diferencovanejší, čím rozmanitejšie sú jeho spoločenské funkcie, tým prísnejšiu kodifikáciu potrebuje. Aby kodifikácia spisovnej normy mala väčšiu váhu, dodáva jej autority vrcholná kultúrna alebo vedecká ustanovizeň, niekedy i najvyššie orgány štátnej správy.

Kodifikácia normy nie je vo všetkých oblastiach jazyka rovnako prísna ani spoločensky rovnako záväzná. Najprísnejšia a najzáväznejšia je kodifikácia normy v oblasti pravopisu, kde sa kodifikácia temer kryje s normou (pravda, nie je s ňou vecne totožná). V škole sa požaduje nielen znalosť pravopisnej normy, ale aj znalosť jej kodifikácie, a to tak pravopisnej sústavy, ako aj jej aplikácie na jednotlivé slová. Vo verejnom živote sa vyžaduje prísne dodržiavanie pravopisnej normy. Preto je kodifikácia pravopisnej normy pomerne dobre známa všetkým používateľom spisovného jazyka. Odchýlky od kodifikácie, hoci i v jednotlivostiach, sa pokladajú za chyby proti pravopisnej norme. Pravopisná norma sa mení iba novou kodifikáciou. Aspoň v najnovších časoch je to tak. Živelne sa pravopis vyvíja iba v jednotlivostiach, v ktorých ešte nie je kodifikáciou ustálený. Ale i v jednotlivostiach sa neustálenosť pravopisu pociťuje ako nedostatok alebo aspoň ako nevýhoda.

[8] L. c. str. 201.

Pre uvedené vlastnosti pravopisnej normy a jej kodifikácie môžu jazykovedci zasahovať do vývinu pravopisu v dosť veľkej miere. Keď sa však ustáli nejaká pravopisná sústava, všetky normotvorné zásahy jazykovedcov sa obmedzujú na zdokonaľovanie jestvujúcej pravopisnej sústavy odstraňovaním nedôsledností a pod. Nie je možná ani žiadúca radikálna zmena pravopisnej sústavy, resp. základného princípu, na ktorom je pravopisná sústava vybudovaná.

Pomerne prísna a záväzná je kodifikácia normy aj v hláskoslovnej sústave a v tvarosloví. Čiastočne to súvisí s prísnosťou kodifikácie pravopisu, lebo pravopis (aspoň v slovenčine je to tak) dosť verne zachycuje hláskoslovnú a tvaroslovnú sústavu. Je tu však aj iný dôvod, vyplývajúci z povahy hláskoslovia a tvaroslovia spisovného jazyka v pomere k nárečiam. V hláskosloví i v tvarosloví ľudových nárečí sú pomerne pestré rozdiely. Keby kodifikácia hláskoslovnej a tvaroslovnej normy nebola dosť prísna a spoločensky záväzná, mohla by sa prenikaním nárečových prvkov narušiť stabilita hláskoslovného a tvaroslovného systému spisovného jazyka. Preto sa v školách vyžaduje znalosť a zachovávanie hláskoslovného a tvaroslovného systému spisovného jazyka. Vo verejnom živote sa dosť prísne vyžaduje zachovávať hláskoslovný a tvaroslovný systém spisovného jazyka najmä v jeho písomnej podobe, o niečo menej prísne aj v ústnej reči. Súvisí to s pomerne menšou záväznosťou normy (resp. jej kodifikácie) v oblasti spisovnej výslovnosti.

Kodifikácia hláskoslovnej a tvaroslovnej normy musí vychádzať z dnešného stavu jazyka. Nesmie zavádzať priamočiare pravidlá tam, kde takéto pravidlá nejestvujú (napr. v hláskosloví v oblasti kvantity, v tvarosloví pri niektorých koncovkách). Nesmie ignorovať živé dvojtvary, a to ani také, ktoré nemajú štylistickú hodnotu. Na druhej strane má kodifikácia podporovať vyrovnávanie a pravidelnosť tvarov, a to upozorňovaním na archaizmy, uprednostňovaním novších tvarov, víťaziacich nad staršími, a zdôrazňovaním živých procesov vo vývine spisovného jazyka.

V oblasti skladby je kodifikácia normy pomerne menej prísna a menej záväzná ako v oblasti pravopisu, hláskoslovia a tvaroslovia. Príčinu tohto stavu možno hľadať jednak v nedostatočnom preskúmaní súčasnej syntaktickej normy, jednak v okolnosti, že syntaktické prostriedky popri lexikálnych sa najviac využívajú štylisticky, takže sú tu potrebné bohaté synonymické prostriedky. Kodifikácia normy v oblasti skladby nesmie túto synonymiku syntaktických prostriedkov odstraňovať, ale naopak ju musí podporovať. Pritom však treba upozorňovať aj na archaické a zastaralé väzby ako menej vhodné pre súčasnú normu.

V oblasti slovnej zásoby je kodifikácia normy ešte menej prísna a ešte menej záväzná ako v syntaxi. Príčiny sú rovnaké. Preto jazykovedná teória zasahuje do vývinu, resp. do ustálenia slovnej zásoby len veľmi málo. Iba v odbornej terminológii môže jazykoveda účinne napomáhať ustaľovanie nových termínov tým, že dbá o ich vhodnosť tak z hľadiska celej lexikálnej sústavy, ako i z hľadiska príslušného terminologického systému. Kodifikácia slovnej zásoby je vlastne iba opis jej súčasného stavu (vo forme slovníka). Pri tomto opise, ako i pri teoretických prácach z oblasti lexikológie treba pamätať (podobne ako v skladbe) na zachytenie synonymických lexikálnych prostriedkov. Tým sa napomáha štylistická diferenciácia a vybrúsenosť spisovného jazyka.

Najmenej ustálené sú normy štylistické. Ich kodifikácia v spisovnej slovenčine dosiaľ nejestvuje. Vytvárajú sa najmä tradíciou. Jazykovedná teória tu môže účinne prispievať k funkčnému rozlíšeniu jazykových prostriedov najmä tým, že

skúma využitie rozličných jazykových prostriedkov v rozličných štýloch spisovného jazyka, upozorňuje na možnosti funkčného rozlíšenia a využitia jazykových prostriedkov a teoreticky skúma a spracúva rozličné jazykové štýly.[9]

Vzťahy spisovnej normy a jej kodifikácie sa vo vývine spisovného jazyka menia. Obyčajne vývin normy predbieha jej kodifikáciu, ale niekedy môže kodifikácia (aspoň v jednotlivostiach) predbiehať jestvujúcu normu (to platí v istom stupni o každej novej kodifikácii).[10]

Záverom možno o kodifikácii spisovnej normy povedať, že je tým dokonalejšia, čím vernejšie vystihuje stav a živé vývinové procesy súčasnej normy. Základným predpokladom pritom je odhalenie pravidiel, ktoré ovládajú súčasnú normu, a to najmä tých pravidiel, ktoré pôsobia na ďalší vývin súčasnej normy.[11] Takúto kodifikáciu potrebuje i spisovná slovenčina na dnešnom stupni svojho vývinu, keď sa stala dorozumievacím prostriedkom všetkých príslušníkov nášho národa pri budovaní socializmu.

Aký je stav normy dnešnej spisovnej slovenčiny a aké sú najbližšie úlohy jej kodifikácie v jednotlivých oblastiach spisovného jazyka?

Slovenský pravopis je už ustálený tak vo svojich princípoch a v celej sústave, ako i v aplikácii pravopisnej sústavy na jednotlivé slová a tvary. Posledná úprava nášho pravopisu nijako nenarušila jeho ustálenosť, ale naopak, skôr ju upevnila. Pravopisné zmeny sa rýchle vžili.[12] V niektorých prípadoch nie je však aplikácia

---

[9] Pozri v cit. zborníku str. 257.

[10] S touto tézou polemizoval akademik Trávníček, ktorý nesúhlasí s tvrdením, že by kodifikácia mohla predbiehať (v pôvodnom znení tejto mojej tézy bol výraz „predchádzať") jestvujúcu normu. Možno, že som nevolil najvhodnejší spôsob vyjadrenia pre tú skutočnosť, o ktorú mi ide. Ako vidno z poznámky v zátvorke, mám na mysli predovšetkým také prípady, ako bolo napríklad utvorenie bernolákovskej alebo štúrovskej normy zásahom kodifikátorov. Je známe, že pred týmto zásahom nejestvovala norma slovenského spisovného jazyka, lebo nejestvovala sama spisovná slovenčina. Ďalej mám na mysli také prípady, v ktorých sa zásahom kodifikátora neustálená a rozkolísaná norma stabilizuje. Napríklad v niektorých tvaroch podstatných mien typu *tunel, integrál* bola pred r. 1954 v spisovnej slovenčine taká pestrosť, že to nebolo možno nazvať normou. A predsa nové Pravidlá slovenského pravopisu presne kodifikovali príslušné tvary (bez dvojtvarov). Podľa tejto kodifikácie začína sa teraz ustaľovať spisovná norma a niet pochybnosti, že sa v krátkom čase celkom ustáli, lebo kodifikácia, i keď tu predbehla vývin normy, správne vystihla, akým smerom sa norma bude vyvíjať. Netreba vari ani spomínať, že v kodifikácii pravopisnej normy sú podobné prípady veľmi časté, že sú takrečeno pravidlom.

Toto moje stanovisko neslobodno však stotožňovať s názorom, že kodifikácia môže byť ľubovoľná (pozri môj diskusný príspevok na str. 223).

Iná moja téza, s ktorou polemizuje akademik Trávníček, bola skutočne chybná. Ide o formuláciu, že „kodifikácia je nevyhnutným predpokladom jestvovania normy". Pomýlené je tu slovo „jestvovania". Celú túto chybnú formuláciu som však vo svojom referáte sám zmenil a nahradil inou formuláciou, ktorá je v podstate totožná s tým, čo o kodifikácii hovorí akademik Trávníček. V referáte už netvrdím, že kodifikácia normy je „nevyhnutným predpokladom jestvovania normy", ako som to nesprávne formuloval v konferenčných tézach, ale hovorím, že kodifikácia „je jedným z predpokladov upevnenia a stabilizácie spisovnej normy".

[11] Porov. M. Dokulil, *K otázce normy spisovného jazyka a její kodifikace,* Slovo a slovesnost XIII, 1952, str. 136.

[12] V súvislosti s poslednou pravopisnou úpravou sme často hovorili o demokratizácii pravopisu. Obyčajne sa tým rozumie priblíženie pravopisu k výslovnosti čiže zdô-

cia pravopisných zásad dosiaľ prepracovaná celkom do detailov. Je to napríklad písanie niektorých príslovkových výrazov (spolu či oddelene), ako sú *oddávna* proti *za dávna, dopodrobna, dotuha* proti *do tla, navrch* i *navrchu* proti *na spodok*, ale *naspodku, zďaleka* (Pravidlá neuvádzajú, či sa má *písať zďaleka* ako jedno slovo vo všetkých významových odtienkoch), ale *do ďaleka* proti *doširoka, zoširoka;* nie je odôvodnené písanie *v ústrety* (oddelene); Pravidlá nezaznamenávajú výrazy *do videnia, do počutia* (v praxi sa píšu i spolu) atď. Inou skupinou slov, v ktorej sú v praxi veľké pravopisné ťažkosti, sú zložené prídavné mená. Tu je nedoriešená otázka, ktoré zložené prídavné mená písať bez spojovníka a ktoré so spojovníkom. Ďalšia nedoriešená a pritom ťažká otázka nášho pravopisu je písanie čiarky (napr. nie je presne stanovené, *kedy písať čiarku pred* spojkou *alebo;* komplikované je pravidlo o rozlišovaní tesného a voľného prívlastku). Všetky uvedené prípady treba študovať na bohatom materiáli, monograficky ich spracovať a napokon zachytiť do jasných a presných pravidiel.

V hláskosloví spisovnej slovenčiny niet osobitných problémov, pokiaľ ide o hláskoslovnú sústavu. Mnoho nevyriešených a komplikovaných problémov poskytuje však slovenská spisovná výslovnosť. Ide tu nielen o drobné otázky, ako sú niektoré výnimky z rytmického zákona alebo kvantita v niektorých slovách, ale o otázky zásadného významu. Niet napríklad jednotného názoru ani v otázke kritérií správnej výslovnosti. Niektorí slovenskí jazykovedci hľadajú ešte dnes hlavné, ba jediné kritérium správnej výslovnosti v stave stredoslovenských nárečí. S tým nemožno súhlasiť. Na druhej strane treba konštatovať, že pri pomerne malej ustálenosti spisovnej výslovnosti a hojných krajových *rozdieloch* (napr. vo výslovnosti *ľ, ä,* zdvojených spoluhlások, spoluhlásky *v,* v kvantite a i.) nemáme zatiaľ pevné kritériá správnej výslovnosti.

Kodifikácia dnešnej slovenskej spisovnej výslovnosti je medzerovitá a v jednotlivostiach ju nemožno pokladať za definitívnu. Ja osobne pokladám za nesprávne ignorovať fakt, že výslovnosť skupín *le, li* so stredným *l* je u používateľov spisovného jazyka prinajmenej taká bežná ako výslovnosť s mäkkým *ľ*. Obidva tieto typy výslovnosti by sa mali uznať aj oficiálne za spisovné, práve tak ako sa uznáva za spisovnú výslovnosť obyčajného e popri širokom ä.

Stanovenie spoľahlivých kritérií spisovnej výslovnosti, podrobné preskúmanie jej súčasného stavu, odhalenie jej vývinových zákonitostí patrí medzi naliehavé úlohy slovenskej jazykovedy.

Pokiaľ ide o poznanie a kodifikáciu gramatickej stavby dnešnej spisovnej slovenčiny, tu je podstatne iná situácia v tvarosloví ako v skladbe.

So stavom výskumu tvaroslovia spisovnej slovenčiny môžeme byť vcelku spokojní. Poznáme dobre pravidelné i nepravidelné typy skloňovania i časovania,

---

raznenie fonetického princípu. Presnejšie možno demokratizáciou pravopisu nazývať takú úpravu, ktorou sa zvýrazňuje základný princíp príslušného pravopisu. (Napr. zavedenie fonetického princípu do ruského pravopisu by nebolo jeho demokratizáciou, pretože jeho základný princíp je morfologický.) Je nepochybné, že pravopis je tým menej demokratický, čím viac sa spôsob písania slov rozchádza s ich výslovnosťou a s ich morfologickou stavbou. Vzťah pravopisu a výslovnosti je obojstranný. Vplýva i výslovnosť na pravopis, i spôsob písania slov na výslovnosť. Najsilnejšie sa môže vzájomný vplyv pravopisu a výslovnosti uplatniť pri pravopisnom systéme vybudovanom na fonetickom princípe. Tieto vzájomné vzťahy pravopisu a výslovnosti nie sú u nás ešte dostatočne preskúmané. Obyčajne sa obmedzujeme na to, že záporne hodnotíme vplyv pravopisu na výslovnosť.

vieme, v čom je súčasná norma neustálená, kde je kolísanie, kde sa vyskytujú dvojtvary. Z jednotlivých slovných druhov sú dosiaľ najmenej preskúmané číslovky, príslovky a častice. Pri tvorení prísloviek nie je v jednotlivostiach celkom výstižná dnešná kodifikácia (napr. pri príslovkách na *-ite)*.

Hlavnou úlohou v tejto oblasti je sústavne skúmať neustálené tvary, dvojtvary a trojtvary, odhaľovať ich vývinové zákonitosti, hľadať pravidelnosti v ich výskyte a stále zlepšovať kodifikáciu normy. O zlepšenie kodifikácie normy sa treba usilovať nielen presným opisom jej súčasného stavu, ale aj podporovaním živých vývinových tendencií, ako je postupné vyrovnávanie neproduktívnych tvaroslovných typov (napr. typu *gazdiná*) s typmi produktívnymi.

Kým tvaroslovie spisovnej slovenčiny je pomerne dobre známe, opísané a ustálené kodifikáciou, zatiaľ syntax je preskúmaná a opísaná nedostatočne a len v jednotlivých oblastiach (ako sú napr. väzby mnohých slovies) je ustálená kodifikáciou. Preto sústavné teoretické skúmanie skladby spisovnej slovenčiny, zisťovanie a opisovanie jej stavu patrí medzi prvoradé úlohy slovenských jazykovedcov. S tým, čo sa v tejto oblasti dosiaľ vykonalo, nemôžeme byť ani zďaleka spokojní. Je správne, že sa v poslednom čase pri výskume spisovného jazyka venuje hlavná pozornosť práve syntaxi.

V oblasti slovníka je našou hlavnou úlohou podrobne zachytiť dnešný stav slovnej zásoby spisovnej slovenčiny v normatívnom slovníku a tým slovnú zásobu kodifikovať. Pred touto naliehavou úlohou ustupujú dočasne do úzadia všetky ostatné, hoci tiež dôležité úlohy slovenskej lexikológie, ako je sústavný výskum spôsobov tvorenia slov, potrebný najmä pre odbornú terminológiu, a výskum vývinu slovnej zásoby spisovnej slovenčiny. Z hľadiska jazykovej kultúry je nevyhnutné zaoberať sa teoreticky otázkami jazykovej správnosti, najmä vypracovať adekvátne kritériá pre posudzovanie jazykovej správnosti v oblasti lexikálnej a pričiniť sa o prekonanie takých subjektívnych kritérií, ako sú ľubozvučnosť alebo krása slov a výrazov. Ani dovolávanie sa logiky nie je na mieste pri hodnotení slov z hľadiska jazykovej správnosti.

Aktuálna a citlivá je i u nás otázka preberania cudzích slov, najmä z príbuzných jazykov, konkrétne z češtiny a z ruštiny. Pri riešení tejto otázky neslobodno zabúdať, že v období budovania socializmu za aktívnej pomoci Sovietskeho sväzu a českej robotníckej triedy, v období mohutného rozvoja všetkých tvorivých síl nášho ľudu sú úlohy a potreby spisovného jazyka neporovnateľne väčšie a rozmanitejšie ako za vlády buržoázie. Preto nám nijako nemôžu vyhovovať tie zásady o preberaní slov z príbuzných jazykov, s ktorými pracovali buržoázni jazykovedci. Treba z marxistického hľadiska vypracovať nové zásady, platné pre dnešné obdobie spisovnej slovenčiny. Bude treba ďalej rozvíjať diskusiu, ktorá sa začala r. 1954 v Kultúrnom živote a v ktorej sa ukázali veľké rozdiely v názoroch na túto otázku.

Napokon sa aspoň zmienim o štylistike. Táto oblasť je u nás dosiaľ natoľko zanedbaná, že si dnes nemôžeme klásť inú požiadavku ako tú, aby sa aj v oblasti štylistiky začalo sústavne pracovať. Posledné diskusie o otázkach štylistiky v Sovietskom sväze i u nás priniesli mnoho podnetov a ich výsledky môžu byť dobrým východiskom pre sústavnú prácu.

Také sú zhruba najnaliehavejšie úlohy slovenskej jazykovedy v oblasti výskumu dnešného spisovného jazyka a jeho normy. Vo svojom referáte som mnohé otázky naznačil, pravdaže, iba rámcove. Budem povďačný, keď sa v diskusii jednotlivé problémy rozvedú podrobnejšie.

JANA ŠVEHLOVÁ

ZJIŠŤOVÁNÍ A KODIFIKACE NORMY

Zjišťování soudobé mluvnické normy spisovného jazyka provádí se u nás od roku 1949. Materiál získaný za dobu šesti let speciální gramatickou excerpcí tvoří dnes asi 100.000 lístků, na nichž je zaznamenáno ovšem o mnoho více dokladů. Nevypisují se jen odchylky od kodifikace. U většiny jevů vypisují se vedle odchylek i tvary kodifikaci odpovídající, aby bylo možno na tomto pozadí tvary odchylné správně hodnotit. Původní počet systematicky sledovaných čtyřiceti souborných jevů (výběr z nich uvádí prof. Jedlička v článku o zjišťování normy v Naší řeči, roč. 34, 1950) vzrostl již na šedesát pět. Vedle toho se v určitých textech excerpují i některé jednotlivé jevy jiné.

V loňském roce přistoupilo k zjišťování normy spisovného jazyka excerpcí i zjišťování dotazníkem. Byl vypracován dotazník o spisovné mluvnické normě, kterým se obracíme na kulturní pracovníky, především ovšem na tvůrčí uživatele jazyka — na spisovatele odborné i beletristy. O důležitosti tohto výzkumu praví se v úvodu k dotazníku: „Jedním z prostředků, jednou z cest poznání současné normy je důkladná excerpce mluvnických jevů z širokého okruhu textů psaných spisovným jazykem, literatury věcné i krásné, denního tisku atd. Ovšem taková excerpce, sebe širší, nám ukáže teprve konečnou fázi cesty, jíž se dostává slovo z hlavy píšícího k čtenářům, postihne nám slovo, jak bylo vytištěno a jak také působí, neobráží však vždy též spolehlivě skutečné jazykové povědomí pisatele. Je to nejen důsledek toho, že píšící se často ukázněně podřizuje platné kodifikaci i tam, kde je v rozporu s jeho vlastním jazykovým cítěním, ale i toho, že tištěné slovo je někdy jen výrazem různých vnějších zásahů do textu, redakčních, korektorských a pod., autorem často ani dodatečně neschválených. Je proto nezbytné doplnit onen obraz, který nám poskytuje excerpce textů, i pohledem s hlediska vlastního j a z y k o v é h o p o v ě d o m í pisatele." Dotazník obsahuje dvaapadesát mluvnických jevů. Jsou jen zčásti totožné s jevy vybranými pro excerpci; jsou to hlavně jevy morfologické; syntaktické jevy nemohly být do dotazníku zahrnuty, protože by se tím stal příliš rozsáhlý. Dotazník začínáme rozesílat v letošním roce. Jeho výsledky spolu s výsledky excerpce budou v nejbližší etapě podkladem pro řešení normativních mluvnických údajů v připravovaném středním slovníku spisovné češtiny.

To je tedy rámcově nastíněný stav zjišťování mluvnické normy. Orthoepickými problémy se u nás zabývá orthoepická komise našeho ústavu, výsledky její práce jsou připraveny k publikování.

Nyní několik diskusních poznámek k některým jednotlivým otázkám týkajícím se excerpce, a to k výběru textů, k výběru jevů a k zpracování excerpce.

Při výběru textů řídíme se základní směrnicí soustředit se na zjišťování normy běžné spisovné češtiny. Necháváme tedy prozatím stranou díla vědecká, jejichž znakem je vypjatá intelektualisace jazykových prostředků. Excerpujeme odborné časopisy se zaměřením popularisačním, a to časopisy nejrůznějších oborů. Jen pro informaci uvádím názvy některých časopisů excerpovaných v minulém roce: *Hudební rozhledy, Vesmír, Zdravotnická pracovnice, Zlepšovatel, Bezpečnost a hygiena práce, Výživa lidu, Veterinářství, Doprava, Lidová tvořivost,* výběr ze zemědělských časopisů.

Od počátku excerpce jsme se zaměřovali též na průběžné sledování denního

tisku. Je to na př. Rudé právo, Mladá fronta, Lidová demokracie, Svobodné slovo, Práce a týdeníky jako Literární noviny a pod. Přestože starší i současný novinářský jazyk má nesporně řadu vad, přece jen správně a pozorně zhodnocený materiál z této oblasti doplní obraz normy současného spisovného jazyka. V poslední době zaměřujeme pozornost též na excerpci krajinského tisku, zejména se soustředíme na výběr autorů moravských a také na excerpci moravského tisku.

Z děl umělecké literatury volíme pro excerpci díla autorů současných ze současné doby nebo z doby nedávné, později budeme postupovat dále do minulosti. Z autorů excerpovaných v poslední době jsou to na př. A. Bernášková, P. Bojar, A. Branald, J. Drda, V. Káňa, M. V. Kratochvíl, M. Majerová, J. Marek, J. Mařánek, Z. Pluhář, M. Pujmanová, V. Řezáč, dále též I. Olbracht, J. Fučík, K. Čapek, z autorů odborných studií na př. Z. Nejedlý, A. Zápotocký, J. Mukařovský, V. Kopecký, L. Štoll, V. Mathesius, V. Husa, F. Herčík a j.

Při excerpci děl umělecké literatury je třeba míti na zřeteli to, že autoři v nich často užívají prostředků hovorového a lidového jazyka se stylistickým záměrem. Tato zvláštní okolnost se obráží jednak ve volbě jevů, jednak ve volbě dobrých a zkušených excerptorů. Dbáme také na to, aby byly pečlivě označovány doklady z řeči přímé a polopřímé. Pomýšleli jsme také na to, abychom u významných autorů pořídili vedle normální excerpce i excerpci duplicitní, která by se nerozřadila podle jednotlivých jevů, nýbrž byla by ponechána jako celek. Tato excerpce by nám ukázala jazykový usus jednotlivých autorů. Zatím se ještě tento záměr neuskutečnil.

K výběru jevů jen několik poznámek. Podrobně uvádět výčet jednotlivých jevů znamenalo by zacházet do přílišných podrobností. Jako podklad pro úpravu pravopisnou byly excerpovány i některé jevy pravopisné. Ty se však nyní již neexcerpují. Z jevů, které průběžně excerpujeme, tvoří větší část jevy tvaroslovné, menší část zatím jevy syntaktické, hodláme však jejich počet rozšířit. Zcela omezeně byly sledovány jevy povahy slovotvorné.

K soustavnému průběžnému zpracování excerpce se zatím nepřistoupilo, a to také již proto, že materiál získaný excerpcí přes poměrnou rozsáhlost není ještě dostatek průkazný, aby mohl ukázat jasně zákonitosti v kolísání a směr dalšího vývoje. Šíře shromážděného materiálu má také tu výhodu, že bude poskytovat zpracovateli dostatek materiálu i z jiných oblastí kolísání. Zpracovatel nebude tak svádět řešit otázku jen v úzkém okruhu některého jevu. Při zpracování materiálu bude ovšem třeba si připomínat, že zpracovatel se nesmí dát svést jen k pouhému zpracování statistickému. Nejde jen o zjištění určitého stavu na základě materiálu, ale je třeba vyhmátnout zákonitosti, které se ve vývoji jazyka projevují, a zjistit tendence, které určují směr dalšího vývoje.

Doufáme, že výsledky ankety, která bude zjišťovat mluvnickou normu, tak jak se utváří v povědomí uživatelů jazyka, nám přispějí v mnohém také k dalšímu usměrňování excerpce.

Tolik do diskuse o našem archivu mluvnické excerpce, který má být protějškem archivu lexikálního.

Rádi bychom se poučili ze zkušeností Ústavu slovenského jazyka, především by nás zajímaly zkušenosti s průběžným zpracováním materiálu, o něž bychom se chtěli v další práci opřít.

Z DISKUSIE

František Miko:

K otázke štylistickej normy. — Po kodifikovaní základných plánov spisovnej normy čaká na podobný zásah i štylistická stránka spisovného jazyka. Táto stránka žije doteraz živelným osudom. Vyslovuje sa pochybnosť o existencii štylistickej normy v spisovnej praxi, a teda i o možnosti kodifikovať ju.

V jednom z diskusných príspevkov na tejto konferencii bola zmienka o tom, že pre štylistické hodnoty jazyka nie sú nijaké hotové recepty a že štýl, ktorý je tvorivým využitím jazyka, je vždy prispôsobenie jazyka konkrétnemu cieľu jazykového prejavu. Dôsledne domyslené by to znamenalo, že každá štylistická hodnota je záležitosťou osoby a okamihu a že v jazyku by nejestvovali nejaké trvalé štylistické hodnoty, ale iba možnosti štylistického využitia jazyka. Toto stanovisko pregnantne vyjadril J. S. Sorokin v sovietskej diskusii o otázkach štylistiky.[1]

A predsa existencia štylistickej normy predpokladá jestvovanie ustálených štylistických hodnôt. Ak aj uznávame štylistickú determinovanosť prejavov ich konkrétnymi cieľmi, musíme predpokladať, že v množstve týchto cieľov sú si mnohé podobné a že teda jazykové prostriedky použité v štylistickej funkcii pre skupinu podobných cieľov sa opakovaním ustaľujú a že takto vznikajú v jazyku ustálené štylistické hodnoty a jazykové prostriedky. Domnievame sa, že sa tu často nerozlišujú individuálne štylistické hodnoty (ktoré majú veľký význam pre umenie) od hodnôt, ktoré sa stali spoločenskými. A ďalej, ani individuálnym štylistickým hodnotám vyjadrovania nechýba spoločenský zreteľ. Ak autor použil istý jazykový prostriedok v istej štylistickej platnosti, ak toto použitie zodpovedá i povahe cieľa prejavu, i povahe jazykového prostriedku, má toto použitie spoločenskú povahu (ináč by bolo nezrozumiteľné), i keď sa nestáva vždy hneď spoločenským aktuálne-praktickým použitím. Pri kodifikovaní štylistickej normy zostane však problémom, ktoré z takýchto hodnôt bude možno za normu pokladať.

Lubomír Doležel:

Referár dr. Peciara přispěl k zpřesnění pojmu spisovné normy tim, že poukázal na různou povahu normy v různých oblastech jazykové stavby. V oblasti pravopisu se podle Peciarova názoru „norma téměř kryje s kodifikací". Já se domnívám, že v oblasti pravopisu nelze dost dobře mluvit o pravopisné normě a pravopisné kodifikaci v tom smyslu, jak jsem tyto pojmy definoval v koreferátě. Je pravda, že pravopis je v těsných vztazích k jazykovému systému, zvláště k systému fonologickému, morfologickému, ale i k syntaktickému. Avšak pravopis sám netvoří složku jazykového systému, neodpovídá mu žádná objektivní jazyková skutečnost. Pokus o rozlišení psaného a mluveného „jazyka" jako dvou samostatných struktur byl jasně ovlivněn strukturalistickým pojetím jazyka.

Pravopis je jistě soustava pravidel (norem, předpisů), ale soustava, která má konvenčně společenskou povahu, která se neopírá přímo o objektivní jazykové zákonitosti, nýbrž jen o vztahy mezi mluvenou a psanou formou jazyka. Nejmarkantněji se konvenční povaha pravopisu projevuje tam, kde vývoj jazykového systému zrušil rozlišení, které se dále udržuje v pravopise.

Z uvedené konvenční povahy pravopisných pravidel vyplývá možnost pravopisných reforem, možnost vystřídání různých pravopisných soustav ve vývoji jednoho spisovného jazyka i změny pravopisu v jednotlivostech. Tak na př. některá cizí slova vystřídala v českém pravopise za několik desítiletí dvě nebo tři psané podoby, při čemž se tu nelze odvolat ani na nějakou objektivní vývojovou jazykovou zákonitost, ani nelze zjistit žádnou zákonitost v samotném vývoji pravopisném. Pravopisná konvence tu byla vytvářena jen rozhodnutím kodifikátorů pod vlivem jejich třídních a ideologických posic.

---

[1] J. S. Sorokin, *K voprosu ob osnovnych poňatijach stilistiki, Voprosy jazykoznanija 1954*, str. 77—78.

Z toho vyplývají dva praktické důsledky: Předně nutnost neustále zlepšovat, zdokonalovat, zjednodušovat pravopis. Za druhé, nutnost odlišit závaznou příručku pravopisnou od jiných příruček, které zachycují normu spisovného jazyka. To právě provedl návrh nových Pravidel českého pravopisu. S tohoto hlediska, jak již uvedl ve své recensi Š. Peciar, nelze považovat strukturu nových Pravidel slovenského pravopisu za definitivní.

Anton Habovštiak:

O vzťahu medzi spisovným jazykom a nárečiami vo výslovnosti. — Odumieranie nárečí patrí k najvýraznejším črtám vývoja národného jazyka v prítomnosti. Aj v slovenských nárečiach prebieha proces odumierania, nivelizácie, ale o zániku slovenských nárečí nemôže byť zatiaľ ani reči. Nárečia majú ešte veľmi silný vplyv na rozmanité stránky nášho spisovného jazyka. Badať to najmä vo výslovnosti, ktorá zatiaľ v hovorovej reči nie je dostatočne ustálená, ako to vo svojom referáte spomenul aj dr. Š. Peciar.

Nemožno však súhlasiť, ak s. Peciar predpokladá, že rovnako nie je ustálená norma, t. j. Pravidlami kodifikovaná spisovná výslovnosť záväzná pre všetkých príslušníkov nášho národa. Nesprávne sa nám zdá aj tvrdenie, že v porovnaní s inými oblasťami jazyka je dosiaľ výslovnosť preskúmaná najmenej. Podľa nášho názoru nemôžeme hovoriť o nepreskúmanosti výslovnosti v spisovnom jazyku, keď máme už pomerne slušný počet nielen väčších a menších príspevkov, ale aj niekoľko samostatných publikácií, ktoré sa pomerne podrobne zaoberajú otázkami výslovnosti (Hála, Bartek, Stanislav, Záborský). Ak chceme hovoriť o nepreskúmanosti spisovnej výslovnosti, môžeme hádam hovoriť o nepreskúmanosti niektorých parciálnych otázok, ako je napr. otázka výslovnosti spoluhláskových skupín, otázka prízvuku, melódie ap.

Vcelku však možno tvrdiť, že podstatné otázky slovenskej výslovnosti sú preskúmané. Pomerne jednotné stanovisko sa zastáva nielen v publikáciách a príspevkoch, ale i v kapitolách o správnej výslovnosti v našich gramatikách; a vcelku vidieť zhodu aj so zásadami kodifikovanými v Pravidlách slovenského pravopisu vydaných roku 1953. Z toho vyplýva, že zásady platné pre súčasný spisovný jazyk nemôžu sa v bližšej budúcnosti ani meniť, ani podstatnejšie narúšať.

Dr. Š. Peciar v referáte medziiným spomenul, že niektorí z jazykovedcov za kritérium správnej výslovnosti pokladajú nárečia. K tomu poznamenávame, že rozhodne nesprávne stanovisko by bolo, ak by sme za jediné kritérium správnej výslovnosti pokladali iba nárečia, ale tak isto nie je správne, ak sa pri ustaľovaní spisovnej výslovnosti vôbec neberie ohľad na nárečia. Za správny pokladáme napr. postup, ktorý sa praktizoval pri ustaľovaní výslovnosti dvojakého *l* v spisovnom jazyku. Uvažovalo sa nielen o stave v spisovnom jazyku, ale aj v nárečiach. Pritom sa poukázalo napr. na geografické rozšírenie mäkkej výslovnosti v skupinách *le, li* a na tendenciu rozlišovať dvojaké *l* nielen v stredoslovenských, ale aj v západoslovenských a východoslovenských nárečiach. Na základe tohto konštatovania sa potom pristúpilo k ustáleniu jednotnej výslovnosti aj v skupinách *le, li*. Tento postup pokladáme z našej stránky za správny už aj preto, že sa tu postupovalo nielen s ohľadom na nárečia, ale aj na historické súvislosti.

Záverom konštatujeme, že nárečie síce nemožno pokladať za jediné a hlavné kritérium správnej výslovnosti, ale nemožno ho ani obchádzať. Tak napr. v hláskoslovných otázkach nemožno obchádzať stredoslovenské nárečia, ktoré iste ešte veľmi dlho budú východiskom pri ustaľovaní sporných hláskoslovných otázok, najmä v obdobiach prípadnej rozkolísanosti. Svoje tvrdenie opierame o analogický prípad, ktorý sa vyskytol v histórii ruského jazyka. Podľa S. Ožegova „koncom dvadsiatych a začiatkom tridsiatych rokov, keď sa kultúrna úloha novej inteligencie vymedzila naprosto jasne, rovnako jasne vynikla rozkolísanosť starej moskovskej normy výslovnosti. Bolo to obdobie prudkých výkyvov a ostré hľadanie normy. Prirodzený bol návrat k pevnej starej norme." (Pozri S. Ožegov, *O vývoji ruského jazyka v sovětském období*, Sovětská věda — jazykověda 1951, č. 3—4, str. 86).

Jozef Štolc:

Na našej konferencii sme počuli mnoho bohatých a vzácnych myšlienok. Vysoko treba oceniť najmä slová akad. Trávníčka, ktorý ujasnil niektoré základné veci o poznaní normy, o jej zachytení, upevnení a kodifikácii. I prof. Jedlička v svojom príspevku poukázal na to, aký dôležitý je vzťah medzi spisovným jazykom a nárečiami, ako sú tieto dve zložky národného jazyka navzájom viazané a ako túto viazanosť nemožno pri úvahách o spisovnom jazyku obchádzať.

U nás boli i sú ešte vždy tendencie klásť medzi spisovný jazyk a nárečia presnú hranicu, ako by spisovný jazyk s nárečiami po svojom uplatnení a rozvinutí už nesúvisel a mal akýsi celkom samostatný život. Táto téza má nedostatok, že stavia spisovný jazyk ako akýsi absolútny jazykový útvar. Skúsenosť však učí, že nikde na svete niet spisovného jazyka, ktorý by existoval bez nárečí, a to ani v jazykoch s veľmi starou spisovnou tradíciou. I v týchto jazykoch existujú nárečia ako ustavičný prameň ich životnosti. Pripomeňme si len ruštinu, nemčinu, angličtinu, všetky tri jazyky so starobylou a vyspelou spisovnou kultúrou, a predsa ustavične čerpajúce z fondov nárečových. Mne sa zdá, že uplatnenie spisovného jazyka v širokých masách v dohľadnom čase nepovedie nevyhnutne k úplnej likvidácii nárečí. Pestrá a nevystihnuteľná potreba aktualizácie si vynúti vždy diferenciáciu jazykových prostriedkov, či už bude čerpať z nárečí územných, či z nárečí sociálnych.

Jazykovú skutočnosť nemôžeme chápať povrchne. Priveľké a jednostranné vynášanie spisovnej formy národného jazyka by mohlo vyústiť v stotožnení spisovnej formy jazyka s pojmom jazyka národného, čiže v jeho izolácii od ostatných foriem a útvarov, ktoré prosto nemožno z pojmu národného jazyka vynechať. Ak máme akúsi tendenciu do popredia tisnúť iba spisovný jazyk, a to odtrhnuto od základu, z ktorého vyrástol, tak by sme logicky museli dospieť raz aj k popreniu historickej súvislosti medzi spisovným jazykom a nárečiami.

Spisovný jazyk sa nepochybne zakladá na niektorom nárečí jednoducho preto, že sa neutvára, nekonštituuje ako nový systém, ale sa len odvodzuje od systému už existujúceho a rozvíja ho ďalej. Nemožno preto nikdy hovoriť, že sa spisovný jazyk po svojom ustanovení a rozvití osamostatňuje natoľko, že by už vôbec nebol viazaný ohľadom na svoj základ. Myslím, že toto osamostatnenie nie je a nemôže byť absolútne, ale je vždy len relatívne. Keby bolo absolútne, mohol by sa spisovný jazyk odtrhnúť celkom od spoločnosti, mohol by sa stať exkluzívnym a mohol by popretŕhať práve tie dialektické zväzky s jazykom širokých más, ktoré my teraz tak zdôrazňujeme ako problém demokratizácie spisovného jazyka. Ani spisovný jazyk nie je teda vo svojej spisovnosti absolútny. Spisovnosť je pojem daný rozmanitými okolnosťami a jednou z nich je, že spisovný jazyk je historicky spätý s jazykovými formami predspisovnými, nárečovými.

Takéto snahy v našom prostredí robia dojem, ako by sme príliv nárečových prvkov do spisovného jazyka pokladali za újmu na jeho kultúrnosti. Myslím, že opierať sa pri zveľaďovaní spisovného jazyka o fondy nárečové, jednoducho o všetky fondy a formy národného jazyka je nielen prirodzené, ale že je to logická a historická nevyhnutnosť. Ak tieto fondy nevyužívame, tak či tak sa spúšťame viery v kultúrnu nosnosť vlastného jazyka a v jeho tvorivé schopnosti a možnosti, ktoré sú v našom jazyku práve také ako v každom jazyku vôbec. Od používateľov spisovného jazyka závisí, ako sa tieto možnosti využijú, ako sa rozvijú, rozmnožia, a nie od jazyka samého. Preto treba jazyk hlboko preniknúť, treba ho hlboko poznať, treba sa v ňom vzdelať, osvojiť si ho čo najdokonalejšie v celej jeho sústave, lebo len tak možno konať tvorivo. Vyžaduje sa aj od nás, aby sme na oltár budúcnosti ľudstva priniesli to najlepšie, čo v nás je a čo vieme z vlastnej podstaty vytvoriť. O to sa musíme úprimne snažiť, aby sme budovali z tehál vyrobených vlastnými rukami. Keby sme si tehly vždy napr. len požičiavali, nerozmnožovali by sme fakticky nič a ťažko by nás bolo možno označiť za aktívnych a plodných budovateľov zajtrajška.

Dr. Peciar hovoril o ústnej existencii spisovného jazyka, ktorú, zdá sa, stotožnil s ľudovou rečou. Použil pritom nový termín ľudová reč v dosť nejasnej súvislosti.

Myslia sa tým nárečia, či čosi iné? Či je to azda nejaký spojovací článok medzi spisovným jazykom a nárečiami? Myslím, že v našich pomeroch takýto spojovací článok reálne neexistuje, lebo špecifikou hovorového štýlu, teda spisovného jazyka v ústnej bežnej forme je práve prestúpenosť nárečovými prvkami. Súvis hovorového štýlu spisovného jazyka a územných nárečí je u nás bezprostredný. Niet medzičlánku. Tieto vzťahy by hádam nebolo treba podávať takto komplikovane.

Dr. Peciar povedal, že kodifikácia môže niekedy predbiehať normu. Nech mi prepáči, keď s týmto výrokom vyslovím zásadný nesúhlas. Ak takéto prípady existujú vôbec, tak sú to prípady nenormálne. Ako možno kodifikovať niečo bez poznania veci, normy? Je celkom jasné, ako to akad. Trávníček jednoznačne formuloval, že najprv musí byť objektívne mimo mňa ako kodifikátora vec, zákonitosť, norma. Túto vec treba poznať, odkryť jej zákonitosti, sústavu a len potom možno to všetko spísať a — kodifikovať. To, čo hlása dr. Peciar, je dedukcia, apriorizmus bez analýzy skutočnosti, Takýto postoj je veľmi nebezpečný a mohol by viesť k celkom umelým a falošným formuláciám. Takýto kódex by mohol byť aj celkom svojvoľný, ničím objektívne neviazaný a individualistický. Otázka tohto postupu je veľmi vážna a siaha priam na korene základnej koncepcie a vedeckosti kodifikačnej činnosti v spisovnom jazyku. Keby sa takáto prax pripustila, mohlo by to viesť k úplnej dezorganizácii jazykovej sústavy. Stopy takéhoto chápania postupu pri kodifikačnej činnosti badať u nás na niekoľkých miestach.

Vieme napr., že náš spisovný jazyk je založený na stredoslovenských nárečiach, v ktorých existuje *ä,* predopodnebné *ľ* i v slabikách *ľe, ľi.* Proti týmto dvom stredoslovenským zjavom sa ozvalo niekoľko hlasov už dávnejšie. Prečo sa výslovnosť samohlásky *ä* a skupín *ľe, ľi* stala problematickou? Myslím, že z nedostatočného uvedomenia súvislosti medzi fonologickou sústavou a výslovnostnými zákonitosťami, ktoré zo sústavy vyplývajú. Vo výslovnosti môžu platiť iba tie zákonitosti, ktoré vyplývajú z fonologickej sústavy. Keby sme to popierali, celá zvuková stránka nášho jazyka by sa nám rozpadla na dve autonómne a vzájomne nezávislé oblasti, a to na fonologickú sústavu samú osebe ako langue a na praktickú výslovnosť tiež samú osebe ako parole. Toto by bolo celkom neprijateľné. Sústava je predsa na to, aby sa prakticky prejavovala za účelom dorozumenia. Keby sa fonologická sústava vo výslovnosti neuplatňovala čo priam i len v kombinatorike, dorozumenie by nastať nemohlo, alebo by bolo nedokonalé a neisté.

Hovorí sa o type *gazdiná* ako o type neproduktívnom. Pri kodifikácii treba preto vraj podporovať zánik tohto typu a pričleniť ho k typu produktívnemu. Tento typ feminín je skutočne chudobný, ale je to typ charakterizovaný nielen nom. sg. na *-á,* ale aj gen., dat. a lok. sg. na *-ej,* ak. sg. *-ú* a nom. pl. na *-é.* Všetky tieto útvary sú ako celok pre túto skupinu slov typické. Neviem a nemôžem zaujať kladný postoj ku kodifikácii nom. sg. *gazdina.* Lebo veď tak či tak celý tento typ zostáva i naďalej osobitným typom, charakterizovaným tvarom gen., dat. a lok. *gazdinej,* ak. *gazdinú* a nom. pl. *gazdiné.* Tieto tvary sa nevyhnutne museli ponechať ako tvary živé. Takáto „pomoc" sa v jazykovej praxi prejaví potom nepochybne ako dezorientácia a chaos.

Pri kodifikácii mnohých zjavov v najnovších Pravidlách bolo počuť odvolávať sa na úzus, na časté porušovanie doterajšej normy. Tým sa chcelo dokázať, že norma už nevyhovuje, že vývin dospel tak ďaleko, že treba kodifikovať nový tvar. Keďže vývin treba podporovať, zaviedlo sa množstvo dvojtvarov a iné drobné zmeny. Kritériom bol teda úzus a kvantum. Zabudlo sa ísť do hĺbky, nezisťovalo sa a nezistilo, aký je to úzus, u koho, kde, ako, kedy, prečo je rozkolísanosť. Nevzalo sa do úvahy, že takáto rozkolísanosť môže byť dôsledkom aj jednoduchej neznalosti normy, jazykovej nevzdelanosti alebo len čiastočnej nedokonalej vzdelanosti. Všetky tieto okolnosti nemusia byť ešte nevyhnutným prejavom vývinových tendencií v spisovnom jazyku. Keby sme pripustili, že kodifikátor sa má poddávať takýmto ohľadom, nevyhnutne a logicky by sme museli pripustiť zásadu živelnosti v rozvoji spisovného jazyka a sám spisovný jazyk by sme deklasovali na úroveň nárečia.

Zistil som celkom nepochybne, že ohniskom inštr. tvaru *dvomi, tromi* je prostredie bratislavskej univerzity, a to prostredie tzv. slovenčinárov, ktorí sa v prednáškach z historickej gramatiky poučili, že duál zanikol. Preto nahrádzali tvary *očima, ušima* tvarmi *očami, ušami* a podľa toho utvorili sa aj tvary *dvomi, tromi* namiesto náležitého a historicky odôvodneného tvaru *dvoma, troma.* Tvar *dvomi, tromi* nikde na Slovensku ináč neexistuje. Jeho propagátormi sú poväčšine bratislavskí učitelia. Najnovšie sa kodifikoval dvojtvar *troma/tromi,* ba v novinovom vydaní návrhu Pravidiel sa uvádzal aj dvojtvar *dvoma/dvomi,* ktorý sa v definitívnom vydaní neuplatnil. Takéto polovičaté riešenia nezdajú sa mi vhodné pri kodifikovaní spisovnej normy, pretože môžu úzus rozkolísať ešte viac, ako ho rozkolíše život sám. Namiesto pripustenia nenáležitého tvaru *tromi* bolo by bývalo omnoho jednoduchšie zachovať ustálený už stav predchádzajúci a bratislavských učiteľov radšej dobre nahlas poučiť, ktorý tvar je organický a správny. Namiesto poučenia, prehĺbenia znalosti sa porušila ustálenosť normy, ako by pochybný úzus bol najrozhodujúcejším činiteľom pri kodifikácii normy. O norme nemôže rozhodovať iba frekvencia istého tvaru v istom prostredí, ale len to, čo je historicky, územne i v dobrom literárnom úze bežné a čo je a čo sa pokladá za normálne. V Bratislave je napr. veľmi frekventovaný lok. pl. *na schodách.* Možno tento tvar pripustiť do spisovnej normy? Nemožno, lebo v literatúre i vo všetkých nárečiach je normálny a historicky odôvodnený len tvar *na schodoch.* Kvantitatívne hľadisko pri zisťovaní normy nemôže byť teda rozhodujúce, ani jediné. Je v ňom živelnosť. A to sa zásadne protiví pojmu spisovnosti.

Je teda otázka, ktorá zásada pri kodifikovaní spisovnej normy platí ako základná a prvoradá. Zisťujem totiž v doterajšej praxi zásadný rozpor medzi odvodzovaním normy zo živelne sa šíriacich rozkolísaností v jednotlivostiach a medzi zásadou, ktorú vyslovil dr. Peciar, že kodifikácia môže predchádzať normu vôbec, čiže medzi stanoviskom, ktoré zásadne pripúšťa nebrať do ohľadu ani len úzus. Ktoré z týchto dvoch celkom protichodných stanovísk je teda správne, vedecké a historicky prezieravé?

Doc. Blanár povedal, že vývin ide cez dvojtvary. Povedzme, že je to tak. Ale je to otázka značne zložitá, zložitejšia, ako sa zdá, a v žiadnom prípade nie lineárna. Kodifikátor zisťuje v istom prípade, že dvojtvary reálne existujú. Musí ich hodnotiť predovšetkým lingvisticky, musí ich vyložiť, odôvodniť a pochopiť vedecky. V jednom však nenadobudne vedeckú istotu, a to v tom, ktorý z dvojtvarov zvíťazí, pretože nemá možnosti podchytiť nevypočitateľné popudy a podnety, ktoré pri tom hrajú závažnú úlohu, a najmä nemá možnosti podstatne ovplyvniť ich smer. Dvojtvar gen. pl. *čerešieň* i *čerešní* je živý, je správny a prijateľný a možno ho využívať v rýmoch a inakšie. Kolísanie vyplýva z historického preskupenia pôvodného kmeňového skloňovania na skloňovanie podľa rodov obdobne ako pri *čias — časov, hostí — hostov* atď. Ale nemožno na tú istú rovinu položiť dvojtvary typu *čísel — čísiel,* pretože tvary typu *čísiel* sú historicky vôbec nie fundované, ale naopak historicky sú práve nemožné, lebo porušujú v živom jazyku doteraz platný rytmický zákon a okrem toho ešte nekorešpondujú s jedine existujúcimi deminutívnymi podobami typu *číselko.* Tvar typu *čísiel* sa javí teda ako formalistický balast a dá sa rovnako povedať, že sa vyskytuje u ľudí s nedostatočným, ba podpriemerným jazykovým vzdelaním, ktorí si neosvojili vedomosť o platnosti rytmického zákona.

Takýmto ustupovaním takémuto „úzu" kodifikáciou prakticky uvoľňujeme prísnosť normy aj tam, kde sa to nevyhnutne nevyžaduje. Odvolávame sa na to, že podporujeme vývin, že sledujeme živé tendencie v jazyku, že spisovný jazyk demokratizujeme a približujeme masám atď. Mne sa však zdá, že takýmto činom hovieme jazykovej ľahostajnosti, pohodlnosti, nedbanlivosti, rozmarnosti, neznalosti, že takýmto činom rozhodne nie sme podporovateľmi jazykového vývinu. Takýmto spôsobom sa jazyková norma naskrze nepopularizuje.

Demokratizácia spisovnej normy je r o z h o d n e n i e o t á z k a k o d i f i k á c i e, ale je to p r o c e s, v ý c h o v n ý, v z d e l á v a c í p r o c e s. Normu propagujeme, popularizujeme, v praktickom živote upevňujeme v ý c h o v o u, nie kodifikáciou

dvojtvarov. Pripomeňme si len, ako prísne, opatrne a pomaly sa postupuje pri vydávaní pravopisných pravidiel českých.

Veľmi sa tu zdôrazňovalo, že rozvoj jazyka treba podporovať a napomáhať. To hej. Ale tak, že zdokonalíme jazykovú výchovu na celej čiare, že zasvätíme široké masy do gramatiky, najmä do skladby, do ortoepie, že ich naučíme štylizovať, hodnotiť jazykové prostriedky, že vytríbime ich jazykový vkus, že prehĺbime znalosť jazyka všeobecne. Tak sa spisovný jazyk spopularizuje a stane sa skutočným majetkom más. Vieme, že u nás jazyková výchova bola vždy slabšia, ba až slabá. Nie div, že v takýchto pomeroch sa nám spisovný jazyk a jeho norma nie že rozkolísala, ale možno povedať, že nikdy vlastne ešte ani nejako zvlášť pevná nebola. Ďalšie uvoľňovanie normy môže viesť iba k ďalšiemu uvoľneniu jazykovej disciplíny, k presvedčeniu, že záväznosť spisovnej normy nie je tak veľmi potrebná a účelná.

Radi hovoríme o budúcnosti nášho jazyka. Niekedy tento zreteľ na budúcnosť tak veľmi zdôrazňujeme, že sa až zdá, ako by sme za svoju prvú povinnosť pokladali pripravovať jazyk iba pre budúce generácie. Nemyslím, že by to bolo správne. My predsa nemôžeme robiť spisovný jazyk budúcnosti. Našou povinnosťou je robiť si ho pre seba, lebo my sme jeho nositeľmi i tvorcami. Budúce generácie si spravia jazyk podľa svojich vlastných potrieb, o ktorých my dnes ešte nevieme nič. Starajme sa my preto o jazyk pre seba, pre súčasnosť. Starajme sa o solídnu jazykovú výchovu v školách i vo verejnosti, dajme jej pevné základy. To bude najlepšia práca pre nás i pre budúcnosť. Darmo sa my usilujeme odhadnúť, ktorý z dvojtvarov zvíťazí. Budúcnosť nás nemusí poslúchnuť. Za nesprávne pokladáme preto nastoľovať úlohy a problémy, ktoré riešiť neprichodí našej generácii. Norma sa kodifikuje pre potreby súčasného života a najbližšej, tak vraviac, dnešnej budúcnosti.

Ešte niekoľko slov o purizme. Zdá sa mi, že purizmus, hoci tak vehementne sa proti nemu vyjadrujeme, sme doteraz neodstránili. Puristická psychóza je ešte stále živá. Problém purizmu nevidím len v tom, že niektoré slovo vyhodíme zo slovníka v Pravidlách, iné prijmeme, že niektoré uvedieme s hviezdičkou a niektoré bez nej. To je len vonkajšia a nepodstatná stránka veci.

Za pozostatok purizmu pokladám napr. to, že pri vydaní Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1953 sa v zásade zostalo pri úzkej koncepcii slovenskej jazykovej kultúry. Celkový ráz koncepcie je rovnako schematický, chudobný, komplexný a nerozdiferencovaný. I najnovšie pravopisné pravidlá chcú byť akousi encyklopédiou tzv. „správnej" slovenčiny bez vyšších cieľov a bez vyššej teórie jazykovej kultúry. Treba sa nám už raz vymaniť z tradičného prízemného pravopisárčenia. Treba nevyhnutne presne vymedziť kompetenciu pravopisu čiže pravopisných pravidiel, ortoepie, gramatiky i slovníka a vydať systematické, spoľahlivé, vyčerpávajúce a solídne štylizované osobitné príručky, prístupné čo najširším masám používateľov spisovného jazyka. Nemôžeme v pravopisných pravidlách vidieť do nekonečna celý náš jazyk. Mimoriadne veľký význam bude mať najmä slovník s primeranou štylistickou klasifikáciou slov a frazeológie. Naša verejnosť pri nedostatku takejto príručky nemá dodnes ani predstavy o bohatosti a pestrej diferencovanosti slovnej zásoby slovenského jazyka. Aj dnes sa prejavujú názory, že to, čo nie je v pravopisnom slovníku, je všetko zlé a nesprávne. Nedostatok poznania je teda prameňom nedôvery vo vlastný jazyk, neúcty k nemu a ustrašenosti pri jeho používaní, nerozhodnosti, tápania a ľahkovernosti, neschopnosti vlastného úsudku a tvorivosti.

Ďalším nedostatkom je, že sa otázka jazykovej správnosti a čistoty chápe ešte vždy príliš lineárne, primitívne. Pýtame sa obyčajne len, či je niečo správne, či nesprávne. Zabúda sa celkom na hodnotenie štylistické. Nevieme často posúdiť, či je niečo v istej situácii vhodné, či je nevhodné. A toto je vec nadmieru dôležitá. Čo všetko by prestalo byť problémom jazykovej správnosti, keby sme vedeli triediť štylisticky. Keby sme štylistický zreteľ dôsledne uplatňovali v jazykovej výchove i v hodnotení jazykových prejavov najrozmanitejšieho druhu, museli by sme dospieť k vypestovaniu štylistického vkusu a k pociťovaniu estetickej zodpovednosti. Nemožno povedať, že by sa

u nás takáto koncepcia pri pestovaní jazykovej kultúry výrazne uplatňovala. Ba práve naopak. Otázka jazykovej správnosti a čistoty sa nám javí ešte vždy iba v protiklade „správne — nesprávne". Je prirodzené, že to vedie nevyhnutne k štylistickej nivelizácii a k akejsi ustrnutosti. A to je príznak úpadku jazykovej kultúry, jazykového citeria. Straší nás akási vydestilovaná jazyková správnosť, akýsi chemicky čistý jazyk. Všetko, čo nezodpovedá tejto chudobnej schéme, na jednej strane vyhadzujeme, alebo naopak na druhej strane nekriticky a bez odôvodnenia tolerujeme alebo priam diktátorsky a umele všeličo do normy jazyka vnášame bez objektívnej potreby a bez ohľadu na všetky zložky národného jazyka.

Dnes nechceme a nemôžeme byť puristami ani brusičmi a to práve v záujme slovenského jazyka. Ale na druhej strane dbať o jazykovú čistotu, o ucelenosť jazykového systému, o gramatickú správnosť, o primerané štylistické využívanie jazykových prostriedkov je naša najprvšia povinnosť. Za to sme historicky zodpovední. Treba presne rozlišovať purizmus a brusičstvo od snahy o jazykovú čistotu, ktorú máme na mysli my. To sú dve zásadne protikladné veci. Uvedomovať si dialektickú viazanosť jazykovej minulosti a prítomnosti, jazyka ľudu a spisovného jazyka, snažiť sa distingvovať medzi zmenami, ktoré organicky vyrastajú zo skutočnosti, a medzi tými, ktoré sa rodia v prostredí jazykove exkluzívnom, rozmanitým spôsobom porušenom, to nie je purizmus. A len takýto postoj k jazykovým faktom a takáto prax pri kodifikovaní normy spisovného jazyka môže zbaviť naše prostredie strachu pred spisovným jazykom, úzkostlivosti a bezradnosti, ktorá vyplýva z nadmiernej odkázanosti na príručky, čiže z dezorientácie a z pocitu menejcennosti.

Dr. Miko z Prešova spomínal tu, že sa miestami pociťuje akási exkluzivita spisovného jazyka v pomere k niektorým nárečiam. Malo by sa pri kodifikácii preto pamätať aj na nárečové oblasti. Dobre, že to dr. Miko pripomenul. Súhlasím s ním, že spisovný jazyk musí byť celonárodný nielen v dekrétoch, ale že sa v celom národe musí ako celonárodný pociťovať. To je správna požiadavka. No ak o tejto veci rozmýšľame, musíme si uvedomiť mnoho vecí, ktoré s tým súvisia. Napr. otázka uplatňovania a prenikania prvkov istého nárečia do spisovného jazyka nezávisí od kodifikácie. Jazyk sa totiž neuplatňuje iba ako jazyk, ale predovšetkým ako kultúrny prostriedok. Preto je napr. otázka prílivu nárečových prvkov do spisovného jazyka predovšetkým otázkou aktívnej účasti príslušníkov istého nárečia na zveľaďovaní celonárodnej kultúry. Nárečové prvky sa môžu uplatniť v umelecky silných slovesných dielach. Je to teda otázka tvorivého procesu. To je tá vždy otvorená brána rozvoja spisovného jazyka z nárečových fondov. Touto cestou treba ísť. Každá iná cesta by mohla vyústiť tam, kde vyústili snahy časopisu Svojina. Len malý príklad. V časopise *Svojina* redaktor uplatňoval napr. dôsledne písanie zámenných tvarov *jich, jim* namiesto spis. *ich, im*. Čo je na týchto tvaroch typicky východoslovenské? A čo by získal spisovný jazyk, keby sa tieto tvary kodifikovali? To typické a vzácne sa mohlo hľadať inde, najmä v slovníku, vo frazeológii, a nie v takom hláskoslovnom zjave, ktorý sa protiví sústave slovenského jazyka ako celku. Kukučínov jazyk je napr. oravský, ale aj v pravom slova zmysle spisovný. Nárečovosť u Kukučína akosi mizne, neuvedomuje sa ako dominantný prvok. A v tom je Kukučínovo spisovateľské majstrovstvo i jazyková tvorivosť. Ak sa napr. na východnom Slovensku zrodia Kukučínovia, zaiste prinesú do spisovného jazyka nové bohatstvo z nárečových fondov východoslovenských. Spisovatelia z východného Slovenska sú tiež slovenskí spisovatelia a majú plné právo zúčastniť sa na rozvoji spisovného jazyka vysoko hodnotnou umeleckou tvorivosťou.

Pavol Ondrus:

V súvislosti s otázkou zisťovania a kodifikácie spisovnej normy chcem sa zmieniť o písaní prísloviek, utvorených od predložkových tvarov menných prídavných mien.

Písanie týchto prísloviek dovedna alebo oddelene je viac otázkou lexikálnou ako pravopisnou. Veď tu ide o zmenu predložkovej pádovej formy menných prídavných

mien na slová celkom nové, kde aj predložka, aj prídavné meno stratili svoj pôvodný význam: z nich sa postupne utvorila nová lexikálno-gramatická jednotka, ktorá vystupuje ako nedeliteľný celok.

Počet prísloviek v našom jazyku sa zväčšoval na úkor odumierajúcich krátkych foriem prídavných mien. Formy krátkych prídavných mien v spojení s predložkami *od, do, na, za, z, s, v(o), po* stratili svoj pôvodný význam a stali sa príslovkami.

Premena pôvodných predložkových foriem menných prídavných mien má sa odrážať aj v ich písaní. Tieto príslovky by sa mali písať dovedna. No dnešný stav je taký, že príslovky, ktoré označujú farby, píšu sa oddelene, napr. *na bielo, na červeno, do biela, do červena.* Tak isto sa píšu okrem iných — aj príslovkové výrazy *za slobodna, za horúca* a pod.

Faktom je, že písomné zachytenie v týchto prípadoch zaostáva za vývinom nášho jazyka. Toto zaostávanie je zapríčinené zaiste aj neúplným poznaním zákonov nášho jazyka.

Czambel písal takéto výrazy oddelene, pravda, okrem prísloviek, ktoré mali pôvodnú predložku *v*: táto predložka sa podľa Czambla vždy písala dovedna s formou menných prídavných mien. Zaostávanie grafického obrazu za vývinom jazyka je aj u Damborského, ktorý pri písaní takýchto prísloviek zostal na polceste. Predpokladal totiž, že niektoré z menných prídavných mien majú ešte svoj pôvodný význam.

Dnes sme v mnohých prípadoch odstránili zaostávanie pravopisu za vývinom v jazyku, i keď sa predložky v príslovkách *na bielo, na červeno, na tmavoružovo, do biela, do červena, za slobodna, za horúca, za čerstva, od mala, od mlada* ešte vždy píšu oddelene.

Tvrdý vo svojom frazeologickom slovníku píše príslovku *nabielo* dovedna. Vývin v jazyku mal by viesť k požiadavke písať predložku s mennou formou prídavných mien ako jedno slovo. No pôvodný význam menných foriem často nám bráni meniť ustálený pravopis: príkladom na to je *za slobodna, od mala, od mlada.* Ostatné spomenuté príslovky by sa mohli v kontexte písať viac-menej vždy dovedna, teda „nabielo, načerveno, dobiela, dočervena, zahorúca, začerstva". Problematické by zostalo písanie príslovky typu „na tmavoružovo".

Vincent Blanár:

Chcel by som pripojiť niekoľko poznámok k referátu dr. Štefana Peciara a k niektorým nadhodeným otázkam.

Keď Š. Peciar rozvádzal úlohy dnešnej kodifikácie v gramatike, osobitne charakterizoval úlohy v tvarosloví a osobitne v skladbe. Pri takomto postoji môže uniknúť rozdiel v úlohách pri kodifikácii morfologických prostriedkov, ktoré sa používajú na vyjadrenie syntaktických vzťahov (skloňovanie, časovanie) a iných gramatických prostriedkov, ktoré priamo vyjadrujú rozličné myšlienkové vzťahy. V prvom prípade nová kodifikácia napomáha ustálenie v súhlase s vývinovými tendenciami. Vítaná je jednoduchosť. V druhom prípade kodifikácia vychádza z poznaných gramatických vzťahov a smeruje k rozvíjaniu a obohacovaniu gramatických prostriedkov. To sa týka aj prostriedkov lexikálnych. O tom bola reč podrobnejšie v mojom príspevku. Celkove by som ešte pripomenul, že úlohy vedecky zodpovednej kodifikácie musíme vidieť so zreteľom na funkcie spisovného jazyka a na jeho vývin. Z hodnotenia neustáleného úzu vyplývajú ďalšie problémy dnešnej kodifikácie. Hovoriac o tejto veci, v koreferáte som sa vlastne dotkol prameňov spisovnej normy. Priebeh diskusie ukazuje, že svoje myšlienky musím zhrnúť ešte raz.

V koreferáte som pripomenul, že miesto foném *ľ* a *ä* v spisovnej slovenčine a ich ďalší vývin ovplyvňuje stav v nárečiach. Vyslovil som súhlas s poslednou kodifikáciou výslovnosti *ľ* preto, lebo neustálený spisovný úzus v spojeniach *l* + *e, i* môže ťažiť z prevažujúcej palatálnej nárečovej výslovnosti. Pri kodifikácii spisovnej slovenčiny nemožno neprizerať na situáciu v nárečiach, najmä stredoslovenských. Zdôrazňujem však, že tam, kde sa vývin spisovnej slovenčiny odlišuje a bude odlišovať vzhľadom

na osobitné úlohy spisovného jazyka od vývinu stredoslovenských nárečí, kodifikácia sa musí opierať o systém spisovného jazyka. Inými slovami: problémy sa začínajú tam, kde sa vývin javu v spisovnom jazyku a v stredoslovenských nárečiach nezhoduje. V tomto zmysle treba chápať moju formuláciu v článku *Buržoázny nacionalizmus v jazykovej kultúre po r. 1918* v zborníku Proti prežitkom ľudáctva (Bratislava 1954, 185—194): „Spisovná norma predpokladá vnútornú jednotu mnohotvárnosti, vzťah medzi spisovným jazykom a nárečím je tu, pravda, dôležitým činiteľom. Ale pri každom teoretickom zásahu do spisovnej normy sa musíme opierať o vnútorné zákonitosti samotného spisovného jazyka."

Doc. dr. Jozef Štolc v prednesenom diskusnom príspevku príliš vyhrotil dvojaké náhľady na vzťah spisovného jazyka a nárečí. Odôvodnene odmietal pokusy „absolútne osamostatniť" spisovný jazyk a jeho nárečia. Lenže — nakoľko viem — takéto stanovisko nik z našich lingvistov nezastáva. Je správne, keď upozornil od preceňovania úlohy nárečí pri normovaní nášho spisovného jazyka. Trochu zjednodušujúco bol vyložil povýšenie stredoslovenských nárečí na „reprezentatívny národný jazyk" v článku *O prameňoch spisovnej normy* (Kultúrny život 1952, č. 51—52, 17).

Ľubomír Ďurovič:

Okrem znakov spisovného jazyka, ktoré uviedol s. dr. Š. Peciar, chcem poukázať ešte na jeden charakteristický znak moderných spisovných jazykov, a to ich v ý l u č n o s ť. Nepoznáme dnes spoločnosť, ktorá by okrem vlastného spisovného jazyka pripúšťala vo verejných prejavoch ešte nejaký iný jazyk. Táto skutočnosť veľmi zreteľne vynikne na pozadí pomerov ešte v XVII., XVIII. storočí v ktorejkoľvek európskej krajine. Napríklad u nás existovali popri sebe, so známou diferenciáciou podľa účelu použitia, latinčina, čeština i slovenské dialekty. V Rusku sa používali vedľa seba staroslovienčina ruskej redakcie i domáci ruský jazyk. Podobne bolo aj v iných krajinách. Avšak približne od počiatku XIX. storočia sa tento stav postupne odstránil a spisovné jazyky sa stávajú čím ďalej tým výlučnejšími, zasahujú ďalšie a ďalšie oblasti nielen verejného, ale i súkromného života. Miznutie miestnych nárečí súvisí tiež s touto vlastnosťou moderných spisovných jazykov.

Alois J e d l i č k a:

1. S. Peciar uvedl ve svém referátě, že se význam k o d i f i k a c e v PLK podceňoval. Rozumíme-li kodifikaci odhalení, vystižení a popsání jazykové normy, nelze s tímto tvrzením souhlasit. Naopak PLK přímo programově kladl požadavek vypracování kodifikace mluvnické a slovníkové (srov. V. Mathesius, Spisovná čeština a jazyková kultura, Praha 1932, str. 29) a řešil otázku zasahování jazykovědců do vývoje normy. Stavěl se ovšem ostře proti špatné kodifikaci, proti nedostatkům v dosavadní kodifikaci spisovné češtiny, vyplývajícím z nedostatečného poznání normy a současného spisovného jazyka, proti nesprávnému theoretickému chápání normy. Polemický tón, polemické vyhrocení proti nedostatkům v dosavadní kodifikaci mohlo ovšem někdy svádět a také leckdy v pozdějších aplikacích svádělo k jistému liberalistickému, ba až nihilistickému postoji ke kodifikaci vůbec, jak se to projevilo v řešení některých otázek jazykové správnosti.

2. V referátech i koreferátech byla znovu dotčena otázka k o d i f i k a c e d v o j t v a r ů. Myslím, že stanovisko většiny uživatelů jazyka k dvojtvarům je negativní, kdežto theoretikové se stavějí spíše za kodifikování oprávněných dvojtvarů. Je tu jistě třeba náležité jazykové výchovy, aby byla úloha dvojtvarů správně chápána. Kodifikace se může stavět k dvojtvarům existujícím ve spisovné normě dvojím způsobem: a) buď vyjít ze zjištění skutečného stavu v jazyce a kodifikovat dvojtvary, b) kodifikovat jednu z variant, ale to znamená dobře znát a odhalovat tendence jazykového vývoje. Ovšem vývoj normy vede v takovýchto případech jen někdy k zániku jedné z variant, ale častěji spíše k stylistickému, nebo někdy i významovému rozlišení variant. Jednostranná kodifikace může jazyk ochudit, nivelisovat. Je třeba ovšem

přihlížet také k tomu, zda jde o varianty hláskoslovné, tvaroslovné, vazebné nebo syntaktické.

František Váhala:

S. Peciar položil diskusní otázku, zda je pro zjišťování spisovné normy vhodné excerpovat slovenské klasiky z matičních vydání.

Táto otázka sama napovídá, že jsou to vydání upravovaná, že nesou patrné stopy zásahu vydavatelů. — Odpověď na tuto otázku není snadná, protože předpokládá podrobné znalosti o tom, jaká byla míra těchto zásahů a jakým směrem se nesly. A ovšem také o tom, jaké byly jejich další osudy. Je možné, že aspoň některé z těchto úprav byly šťastné, spisovný jazyk je přijal a dodnes žijí ve spisovné slovenštině. Ale možná také, že někdy to byly zásahy zcela diletantské, bez znalosti systému spisovné slovenštiny nebo bez náležitého porozumění dílu onoho klasika a jazykovou strukturu díla porušily; a spisovný jazyk je odmítl.

Při hledání odpovědi na tuto otázku, nebo ještě spíše při rozhodování, zda taková upravovaná díla excerpovat nebo ne, by vám mohly být ku prospěchu naše zkušenosti s excerpcí českých klasiků. Dnes, když máme k disposici kritická vydání jejich spisů, se nám ukazuje, že mnohá excerpovaná vydání, kdysi pokládaná za spolehlivá, byla nevhodně upravována, a že tedy materiál, s nímž se pracovalo na Příručním slovníku, nebyl vždy dost spolehlivý. Proto dnes celou excerpci klasiků revidujeme, i když je to práce obtížná. Podnikáme ji však přece, poněvadž tím vyloučíme z jazyka klasiků všechny prvky neorganické a získáme spolehlivý materiál pro další lexikografickou práci.

Záver Štefana Peciara:

Predovšetkým k otázke pravopisnej normy. — Nezdá sa mi odôvodnený názor, že v oblasti pravopisu netreba hovoriť o norme, ale iba o kodifikácii. Bolo by iste nesprávne stotožňovať pravopis s jazykom, ale sotva možno pochybovať o tom, že aj pravopis tvorí sústavu, že má svoje zákonitosti, ktoré spoločnosť žiada zachovávať obdobne ako jazykové normy. Zdá sa mi, že sám pojem kodifikácie predpokladá pojem normy. Ak teda pravopis kodifikujeme, ide o kodifikáciu pravopisných noriem, ktoré sa, pravda, stávajú spoločenskými normami až po kodifikácii. Preto som v referáte hovoril o tom, že kodifikácia môže normu predbiehať.

Prof. Jedlička vyslovil v diskusii námietku proti môjmu názoru, že sa v teórii PLK podceňovala kodifikácia. Podceňovanie kodifikácie vidím v prílišnom zdôrazňovaní úzu a v jednostranne zápornom postoji k vtedajšej kodifikácii spisovnej češtiny. Pravda, iná je otázka, čím bol tento záporný postoj motivovaný a ako ho možno z hľadiska vývinu hodnotiť.

Dr. Habovštiak zrejme stotožňuje normu s kodifikáciou, ak sa domnieva, že norma je ustálená, keď je kodifikovaná úradnými Pravidlami. Pravda, dobrá kodifikácia prispieva k ustaľovaniu normy. Ale treba zdôrazniť, že zlá kodifikácia normu rozkolísava. O slovenskej spisovnej výslovnosti s. Habovštiak jednak tvrdí, že je ustálená Pravidlami, jednak pripúšťa v zhode so mnou, že nie je dostatočne ustálená. Odporuje teda sám sebe. Jeho tvrdenie, že norma v oblasti spisovnej výslovnosti je ustálená, okrem toho odporuje skutočnosti. Nemožno napríklad popierať, že používatelia spisovného jazyka, a to i jednotlivci s vysokou jazykovou kultúrou, nevyslovujú dôsledne skupiny *ľe, ľi,* ale často vyslovujú *le, li.* Napr. s. Horák, ktorý sa veľmi usiluje vyslovovať *ľe, ľi,* nezriedka vyslovuje popri *ľe, ľi* aj *le, li.* Toto kolísanie som si uňho všimol aj pri prednese jeho referátu na našej konferencii. Upadali by sme do subjektívneho idealizmu, keby sme tieto fakty ignorovali a tvárili sa, že na ustálenie výslovnosti stačí taká kodifikácia normy, akú by sme si želali jazykovú prax.

Trvám na svojom stanovisku, že slovenská spisovná výslovnosť nie je dostatočne preskúmaná. Kto tvrdí opak, zrejme o problémoch spisovnej výslovnosti nemá už čo povedať.

Ďalej mám poznámku metodologického rázu. Dr. Habovštiak priveľmi zdôrazňuje súhlas rozličných autorov v niektorých otázkach slovenskej spisovnej výslovnosti. Primárna však musí byť požiadavka poznať dnešný stav spisovnej výslovnosti. Až potom sa možno odvolávať na históriu otázky. Základ spisovnej výslovnosti je prirodzene v ľudovej reči, ale pri vedeckom štúdiu tejto otázky treba dobre rozlišovať: 1. celonárodné tendencie od krajových alebo oblastných zvláštností, 2. to, čo je vo vývine nové, od toho, čo je na ústupe.

Veľmi ťažko je zaujať stanovisko k diskusnému príspevku doc. Štolca. Jeho narábanie s pojmami a termínmi bolo totiž také voľné, že často nevedno, o čo doc. Štolcovi išlo. Aspoň jeden príklad. Doc. Štolc vo svojom príspevku tvrdí, že tvary typu *čísiel* „sú historicky nemožné". Ale tieto tvary tu sú. Vyskytujú sa už od konca minulého storočia a postupne víťazia nad staršími tvarmi. Sú teda historicky doložené. Nevedno, aký obsah doc. Štolc vkladá do termínu „historicky".

V diskusii sa ďaleko nedostaneme, ak si budeme cudzie výroky prispôsobovať a potom s nimi polemizovať. Doc. Štolc napríklad tvrdí, že som hovoril o akejsi „ústnej existencii spisovného jazyka", ktorú vraj som stotožnil s ľudovou rečou. Termín ľudová reč som vraj použil „v dosť nejasnej súvislosti". Pripúšťam, že niektoré veci z môjho referátu neboli doc. Štolcovi jasné, ale ohradzujem sa proti tomu, keď sa mi pripisujú popletené výroky, ktoré som nepovedal. Nech doc. Štolc cituje a vecne rozoberie miesta z môjho referátu, ktoré kritizuje. Ak má byť diskusia plodná, musíme si všetci najprv ujasniť pojmy, s ktorými narábame. Ja som v referáte hovoril o tom, že základnou formou existencie jazyka je hovorená reč, kým písaná podoba jazyka je odvodená. Pojmy hovorového štýlu (hovorovej reči) a ľudovej reči som vôbec nevymedzoval, pretože to nebola moja úloha. Zdá sa, že doc. Štolcovi splývajú pojmy hovorenej reči a hovorovej reči (hovorového štýlu). V jazykovednej teórii sa však tieto pojmy presne rozlišujú. Čo sa týka vzťahov spisovného jazyka a nárečí, tu možno s doc. Štolcom súhlasiť v tom, že oba tieto jazykové útvary neslobodno od seba odtrhávať. Ale pripisovať dnes niekomu opačnú mienku by bolo prinajmenej nedorozumením.

Pracovné metódy doc. Štolca ilustruje príklad *dvoma — dvomi*. Tvrdí, že „nepochybne" zistil pôvod tvaru *dvomi* na bratislavskej univerzite u slovenčinárov, ktorí sa poučili o zániku duálu. Serióznejším pozorovaním možno sa však ľahko presvedčiť, že tvar *dvomi* dnes používa väčšina matematikov, ktorí o zániku duálu vôbec nie sú poučení, tvar *dvomi* úplne prevláda u žiakov bratislavských škôl (stav v iných mestách som nemal možnosť zistiť) a napokon je tento tvar popri tvare *dvoma* bežný napr. v nárečiach Ponitria (pravdepodobne aj inde), a to i u ľudí, ktorí nemajú nielen univerzitu, ale ani strednú školu.

V diskusii som už vysvetlil, ako chápem svoju tézu, že kodifikácia môže normu predbiehať. Niektorí diskutujúci so mnou súhlasili, iní nie. Nesúhlasí ani doc. Štolc. Bolo by však potrebné dokázať nesprávnosť tejto tézy inými argumentmi a faktami ako tvrdením, že je to „veľmi nebezpečný postoj", „dedukcia, apriorizmus bez analýzy skutočnosti".

Doc. Štolc je zrejme nepriateľom vedeckého predvídania, keď tvrdí: „Darmo sa my usilujeme odhadnúť, ktorý z dvojtvarov zvíťazí." Keby tu mal pravdu, boli by zbytočné a vlastne nemožné akékoľvek normatívne snahy jazykovedcov. Z tvrdenia doc. Štolca by vyplývalo, že v spisovnom jazyku máme nechať voľne žiť všetky dvojtvary. Ale doc. Štolc je proti niektorým dvojtvarom. Ako dať do súladu tieto dva protichodné postoje? Normovanie (čiže kodifikácia normy) je činnosť z oblasti nadstavby, kým jazyk do nadstavby nepatrí. U Stalina sa možno poučiť o tom, že nadstavba môže byť mohutnou aktívnou silou, ktorá spätne pôsobí nielen na upevňovanie a vývin základne, ale aj na vývin takých spoločenských javov, akým je jazyk.

Diskusia sa nevrátila k môjmu pokusu o vymedzenie pojmu dnešnej spisovnej slovenčiny, s ktorým polemizoval akademik Trávníček. Sčasti tu išlo o nedorozumenie. Akademik Trávníček sa vyslovil, že po r. 1918 sa začalo nové obdobie vo vývine spisovnej slovenčiny. Mne išlo v podstate o to isté, len som chcel zdôrazniť, že sa toto nové

obdobie prejavilo najmä v obohatení slovnej zásoby spisovnej slovenčiny. Komplikácia je tu v tom, že sa u nás bežne používa termín „dnešná spisovná slovenčina" na označenie celého obdobia od Štúra v protiklade k bernolákovskej spisovnej slovenčine. Preto som bol ochotný klásť začiatky „dnešnej spisovnej slovenčiny" v oblasti gramatiky do štúrovského obdobia. Tým som, pravda, vôbec netvrdil, že slovná zásoba spisovnej slovenčiny sa začala utvárať až po r. 1918. Celú túto otázku nepokladám však ešte za vyriešenú. Súvisí ona s komplexom problémov periodizácie dejín slovenčiny. Nateraz je žiadúce nájsť si dočasné riešenie pre pracovné potreby (normatívny slovník a gramatika). A tu postačí konštatovanie, že obdobie po r. 1918 je novým obdobím vo vývine „dnešnej" spisovnej slovenčiny.

GEJZA HORÁK

UVÁDZANIE JAZYKOVEJ NORMY DO PRAXE

I. Ak uvažujeme o uvádzaní jazykovej normy do života, nezaobídeme sa bez pojmu jazykovej výchovy. Jazykovou výchovou rozumieme systematické, dôsledné a cieľavedomé usilovanie jazykovedcov a ostatných jazykovo výchovných činiteľov o to, aby používatelia jazyka vedome zachovávali normu jeho spisovnej podoby. Cieľom práce jazykovo výchovných činiteľov, ako to vychodí z našej definície jazykovej výchovy, je vedomé zachovávanie normy spisovného jazyka — čiže jazyková kultúra. Stupeň jazykovej kultúry závisí od počtu nositeľov jazyka, ktorí poznajú normu a vedome ju zachovávajú, a od miery, akou pri ústnom i písomnom vyjadrovaní využívajú možnosti, ktoré im jazyková norma poskytuje.

Prvým predpokladom jazykovej kultúry je teoretické štúdium jazyka, výskum jeho normy. Akademik Havránek v zborníku Spisovná čeština a jazyková kultura o tom hovorí: „Kultúrou spisovného jazyka rozumieme tu najmä vedomé teoretické pestovanie spisovného jazyka, totiž snahu a prácu vedy o jazyku, lingvistiky, ktorá sa pričiňuje o zdokonalenie a prospech spisovného jazyka".[1]

Výsledkom teoretickej práce o jazyku — pokiaľ ide o jazykovú normu — sú normatívne jazykovedné príručky: gramatika, slovník, pravopisné pravidlá, ortoepia, štylistika, ktoré formulujú a interpretujú jazykovú normu. Uvedené základné normatívne príručky sú teoretickým východiskom všetkej jazykovo výchovnej práce a všetkého úsilia o zvyšovanie jazykovej kultúry. Nedostatok hocktorej z týchto príručiek má negatívny odraz v jazykovej výchove a nepriaznivé dôsledky pre jazykovú kultúru. Prácu v oblasti jazykovej kultúry u nás hamuje nedostatok moderného slovníka a systematickej ortoepickej príručky.

Základné normatívne jazykovedné príručky sú teda oporou činiteľov, ktoré sa zúčastňujú na uvádzaní jazykovej normy do praxe.

II. 1. Základným a najdôležitejším činiteľom, ktorý uvádza jazykovú normu do života, je škola. Škola (máme na mysli školu v najširšom zmysle) oboznamuje s jazykovou normou a učí ju zachovávať priamo. Dôležité je, aby škola v rámci jazykovej výchovy starostlivo prihliadala na všetky zložky jazykovej

[1] *Úkoly spisovného jazyka a jeho kultura* v zborníku Spisovná čeština a jazyková kultura, Praha 1932, str. 32.

normy a všetky ich primerane pestovala. Doterajšia školská prax často zanedbáva túto požiadavku. Mnohí učitelia ešte doteraz pod pojmom jazykovej normy rozumejú na prvom mieste alebo výlučne normu pravopisnú a v zmysle tohto svojho postoja k jazyku zanedbávajú ostatné zložky jeho normy. Tento fakt má veľmi nepriaznivý vplyv na podmienky jazykovej kultúry. Potvrdzuje to aj výrok akad. Trávníčka v článku *O jazykové správnosti:* Veľmi dôležitá je školská jazyková výchova ako na stupni nižšom, tak i strednom. To, čo škola učí, čo má naučiť, je pre mnohých jediným alebo hlavným prameňom poznania spisovného jazyka na celý život. A kto v jazykovom vzdelávaní tak alebo onak pokračuje, stavia na tom, čo si odnesie zo školy".[2]

Jazyková výchova našich škôl sa dostane na potrebnú výšku len vtedy, keď ju povedú dobre odborne i metodicky pripravení učitelia. Chyby v školskej jazykovej výchove zväčša zaviňuje nedostatočná odborná pripravenosť učiteľa. Učiteľ si musí uvedomiť, že odborná príprava je nevyhnutný predpoklad každej metodiky, a tobôž metodiky jazyka ako vyučovacieho predmetu, že odborná príprava je pred každou metodikou.

Okrem odbornej a metodickej pripravenosti učiteľa výsledky jazykového vyučovania zabezpečujú najmä učebnice a vhodné vyučovacie pomôcky. Učebnice jazykovej výchovy majú správne, neskreslene a jednotne podávať jazykovú normu a majú ju predstavovať i cvičiť na správnom a živom jazykovom materiáli. Učebnice, ktoré sa dnes na našich školách používajú, sú v prevažnej miere dielom vedeckých pracovníkov, ktorí pedagogicky nepracujú, alebo už dlhší čas sú mimo školskej praxe. Je správne, že v poslednom čase učitelia v prítomnosti autorov diskutujú o týchto učebniciach a takto spolupracujú na zlepšení ich pedagogickej úrovne. Úsilie o dobré učebnice jazykovej výchovy treba zdôrazňovať aj preto, že učebnicou sa „nezasahuje" len žiak, ale aj učiteľ a žiakovo rodinné prostredie. Okrem dobrej učebnice treba ešte — najmä na prvom a druhom stupni škôl — požadovať vhodné názorné pomôcky. Ak z tejto stránky porovnávame jednotlivé vyučovacie predmety, jazyk vyučovací sa nám ukáže ako veľmi chudobný a priam zanedbaný. Tento nedostatok môžu odstrániť v prvom rade praktici. V školskej praxi treba sa spravovať zásadou: Čím väčšia abstrakcia, tým potrebnejšia opora názornej pomôcky.

Ale škola pracuje v oblasti jazykovej normy aj nepriamo, a to prostredníctvom jazykových prejavov, pomocou ktorých sa uskutočňuje výchovný a vyučovací proces. Na prvom mieste treba tu uviesť jazykové prejavy učiteľa slovenského jazyka. Jeho reč musí byť z vnútornej i vonkajšej stránky korektná — má byť živou kladnou ukážkou zachovávania jazykovej normy. Ale nielen učiteľ vyučovacieho jazyka má každým svojím prejavom dokazovať, že pozná a prakticky dodržiava normu spisovného jazyka. Z hľadiska jazykovej normy majú byť vzorné jazykové prejavy všetkých učiteľov. A priam tak — ak má mať školská jazyková výchova náležité výsledky — treba, aby každý jazykový prejav, s ktorým sa žiaci stretnú, bol v súhlase s normou spisovného jazyka. Máme na mysli rečovú stránku učebníc a zábavného čítania.

Práca učiteľa všetkých stupňov má v oblasti jazykovej výchovy dosah aj mimo školy. Ak si učiteľ správne počína v školskej jazykovej výchove, môže veľmi kladne zasahovať aj do jazykovej kultúry žiakovho rodinného prostredia. Do školskej jazykovej výchovy v širšom zmysle zaraďujeme aj predškolskú kolektív-

[2] Sborník Čtení o jazyce a poesii, Praha 1942, str. 107.

nu jazykovú výchovu, na druhej strane aj školu IV. stupňa a do istej miery aj príležitostné kolektívne výchovné a vzdelávacie podujatia spolu s vojenskou službou.

Požiadavky, ktoré sme stručne vyslovili a ktoré kladieme na školské jazykové prostredie, platia tým viac pre predškolské inštitúcie — materskú školu, jasle a aj pre detské ihriská. Učiteľka materskej školy, detská sestra v jasliach i dozorkyňa na ihrisku má starostlivo zachovávať normu spisovnej slovenčiny. Nie je prípustné, aby sa naše deti napríklad v jasliach učili príslušnú krajovú podobu národného jazyka — čo viac, aby sa odúčali spisovný jazyk, ktorý im dáva rodina. S doterajším stavom tu ešte ani zďaleka nemôžeme byť spokojní.

2. Prejdime teraz k druhému základnému činiteľovi, ktorý uvádza jazykovú normu do praxe — k písaným jazykovým prejavom. Do pojmu „písaný (tlačený) jazykový prejav" zahrnujeme v tomto prípade všetky prejavy tohto druhu, ktoré sú určené verejnosti — teda knihy, noviny, časopisy, oznamy i nápisy najrozličnejšieho obsahu a poslania. Písané jazykové prejavy zoznamujú čitateľa s jazykovou normou n e p r i a m o, tým, že ju zachovávajú. Účinok písaného jazykového prejavu pre jazykovú kultúru je najrozličnejší podľa toho, či zachováva normu spisovného jazyka, a na druhej strane, či čitateľ pozná alebo nepozná normu.

Z hľadiska jazykovej výchovy čitateľa z písaných jazykových prejavov pokladáme za najzávažnejšiu krásnu literatúru a z nej najmä literatúru pre mládež, ktorá sa má pridržiavať normy spisovného jazyka priam úzkostlivo. Písané jazykové prejavy vôbec, ale najmä krásna literatúra, má dbať na správny výber slov, čiže má sa pridržiavať normy slovníkovej a priam tak má zachovávať normu gramatickú.

Slová a vôbec pomenovacie jednotky má spisovateľ vyberať tak, aby priliehavo vystihovali príslušnú skutočnosť, aby mali — pokiaľ možno — celonárodný ráz a zodpovedali spisovateľovmu zámeru. V skratke požiadavky v oblasti slovníka možno pre krásnu literatúru vyjadriť troma citátmi zo zborníka *O jazyce literárních děl.*[3] Saltykov-Ščedrin k otázke výberu slov v krásnej literatúre hovorí: „Treba každé slovo vypočítať, aby nespôsobilo disonanciu, aby to bolo práve to slovo, ktoré je potrebné."[4] Tento výrok používa akademik Vinogradov v článku „Naliehavé úlohy sovietskej jazykovedy" a sám k otázke priliehavosti slova v literárnom diele podotýka: „Nemotivované premiestenie výrazu z jedného jazykového štýlu do druhého — funkčne vzdialeného — pociťuje sa ako ostrá disonancia alebo prostriedok komiky."[5] A ďalej akademik Vinogradov hovorí: „Odvážnejšie a prenikavejšie odchýlky od celonárodnej normy môže spisovateľ pripustiť len v oblasti slovnej zásoby."[6] Treba, pravdaže, znova poznamenať, že každá odchýlka od celonárodnej normy musí byť odôvodnená. — Ak sa v diele krásnej literatúry vyskytujú slová, označujúce predmety a javy, ktorých pomenovania norma (respektíve jej kodifikácia) neobsiahla — máme tu na mysli pomenovania predmetov a javov, doteraz v literatúre neopisovaných — treba ich vsadiť do takej súvislosti, aby im čitateľ porozumel, aby si z kontextu domyslel, čo príslušné pomenovanie označuje. V tomto prípade, ak príslušné slovo norme

[3] O jazyce literárních děl, překlady vybraných sovětských statí, Praha 1952.
[4] C. d. 117.
[5] C. d. 112.
[6] C. d. 111.

spisovného jazyka inak neodporuje, pravda, nemožno hovoriť o porušení normy.

Nie menej dôležité je zachovávanie gramatickej normy. Aby literárne dielo mohlo byť dobrou ukážkou a stalo sa priam školou gramatiky spisovného jazyka, treba, aby jeho autor gramatiku dôkladne ovládal. To je jedna z najzávažnejších podmienok, bez ktorej nemožno sadať k zodpovednej tvorivej práci. Len vtedy, keď spisovateľ dôkladne pozná gramatiku spisovného jazyka, môže priliehavo vyberať z radu možností, ktoré pripúšťa gramatická norma a správne štylisticky ohodnotiť prípadné porušenie normy. Spisovateľ Fadejev k tomuto hovorí: „Aby sme mali právo používať zriedkavo sa vyskytujúce gramatické tvary, musíme predovšetkým dokonale a bez chýb ovládať školskú gramatiku . . .[7] Domnievame sa, že aj naši spisovatelia si požiadavku dôkladnej znalosti gramatiky osvojujú a siahajú za každou príležitosťou, ktorá im poskytuje možnosť rozšírenia vedomostí o jazykovej norme — lebo ako hovorí spisovateľ Novikov „Omyly v jazyku — to nie sú drobnosti, ale vážne chyby, ktoré svedčia o nízkej úrovni spisovateľovho majstrovstva i jeho všeobecnej kultúrnej úrovni."[8] Odôvodnené zámerné porušenie spisovnej normy, ktoré môže čitateľ ľahko postihnúť, treba z hľadiska normy a jej poznania i prenášania do praxe hodnotiť kladne.

Lenže vo vzťahu k norme spisovného jazyka netreba zabúdať ani na tvorivú funkciu literatúry. Spisovatelia si majú uvedomiť, že svojou prácou pokračujú v budovaní spisovného jazyka a majú uvážene prenášať doňho tie prvky z ľudovej reči, ktoré sú pre spisovný jazyk potrebné a súce. Akademik Vinogradov o tejto povinnosti krásnej literatúry hovorí: „Umelecká literatúra je nielen pokladnicou národného jazyka, ale i tvorivým laboratoriom, v ktorom sa objavujú nové prostriedky umeleckého využitia reči ľudu."[9]

To, čo sme tu vyslovili ako požiadavku vo vzťahu ku krásnej literatúre vôbec, platí najmä na literatúru pre mládež. Porušovanie normy spisovného jazyka má byť v nej naozaj len výnimočnou zriedkavosťou. — Zábavná literatúra pre mládež má sa pridržiavať spisovnej normy vari rovnako ako učebnice.

Poznámky o krásnej literatúre vzťahujeme vo väčšej menšej miere na všetky samostatné publikácie. Odborné publikácie okrem toho majú rešpektovať termíny, ktoré schválila príslušná terminologická komisia. Z hľadiska dodržiavania jazykovej normy by na prvom mieste mali stáť vydania Slovenskej akadémie vied.

Veľký význam z hľadiska jazykovej výchovy pracujúceho ľudu má denná tlač. Keď uvážime, že naše denníky každodenne vstupujú na pracoviská a do domácností všetkých našich pracujúcich, že sa ich články každodenne veľmi často i nahlas kolektívne čítajú, že v referátoch a diskusiách sa ich slová, slovné spojenia a obraty preberajú a dostávajú do každodenného slovného repertoáru čitateľa, nuž si jasne uvedomíme závažnosť práce, ktorú vykonávajú naši novinári. Žiada sa, aby sa novinári prihovárali našim pracujúcim bezchybným, krásnym a plnohodnotným jazykom. Výchovný dosah ich článkov závisí vo veľkej miere od toho, ako si osvojili normu spisovného jazyka a ako ju vedia so zreteľom na obsah a cieľ svojich článkov nosne štylisticky využiť.

Ale nielen samostatné publikácie a periodická tlač má vyhovovať norme spisovného jazyka. Zreteľ na jazykovú výchovu všetkých pracujúcich žiada, aby bezchybná slovenčina bola i na každom tlačive, letáčiku, ozname i nápise čiro

[7] C. d. 176.
[8] C. d. 60.
[9] C. d. 110.

praktického rázu. Netreba zabúdať, že mnohí naši ľudia sa norme spisovného jazyka nepriúčajú z normatívnych jazykovedných príručiek, ale si ju prakticky osvojujú z rozličných písaných prejavov, ktoré im každodenne prichádzajú do rúk a na oči. Nuž naučia sa to, s čím sa stretajú. Treba, aby všetko, čo čítajú, správne jazykovo vychovávalo a znamenalo klad pre jazykovú kultúru. Pre nášho jednoduchého človeka má každý písaný jazykový prejav z hľadiska jazykovej normy autoritu. Treba teda dbať, aby tento postoj k písaným prejavom mohol prinášať jazykovej kultúre kladné výsledky. Toto sa uskutoční iba vtedy, keď každý verejný písaný prejav bude zodpovedať norme spisovného jazyka.

3. Ostáva nám povšimnúť si ešte tretieho činiteľa, ktorý sa zúčastňuje na uvádzaní jazykovej normy do praxe — hovorené jazykové prejavy. Medzi hovorené (ústne) jazykové prejavy zaraďujeme ústne prejavy s umeleckým zacielením najmä v divadle, vo filme a v rozhlase, verejné príležitostné prejavy (verejné hovorené prejavy v užšom zmysle) a napokon prejavy pracovného rázu, napríklad nepripravené ústne prejavy v užšom kruhu na pracovisku a ústne prejavy v najrozličnejších zamestnaniach — povedzme reč úradníka, člena Národnej bezpečnosti, železničiara, zamestnanca miestnej dopravy, čašníka a pod. Ústne jazykové prejavy rozširujú jazykovú normu nepriamo. Starostlivý verejný ústny prejav má ďalekosiahle účinky pre jazykovú kultúru poslucháča. Priam sugestívne pôsobí vzorný jazykový prejav v divadle a filme, kde je organickou súčasťou živej situácie. Divadlo a film vykonáva a môže vykonať pre rozšírenie jazykovej normy veľmi výdatnú prácu. Povinnosť pridržiavať sa v umeleckých vystúpeniach spisovnej výslovnosti — ak odhliadneme od zámerného porušovania normy, použitého na charakteristiku predstavovanej osoby — je jednou z prvoradých povinností herca z povolania. Má byť ambíciou každého nášho herca aby sa stal ozajstným majstrom slova. Jazyková norma, ako ju prakticky predstavuje divadlo a film, je dielom, ktoré sa utvára spoločným úsilím autora a herca. Autor i divadelník (režisér i herec) musia mať pri svojej práci na zreteli normu spisovného jazyka, a to i vtedy, keď sa ona v konkrétnom umeleckom diele odôvodnene narúša. Pritom poslucháčovi-divákovi má byť hneď jasné, že ide o zámerné porušovanie normy spisovného jazyka: a to vždy, či sa ono týka normy gramatickej, slovníkovej alebo výslovnostnej. Prejav, v ktorom sa porušuje norma spisovného jazyka, má sa výrazne odrážať na pozadí prejavov, ktoré normu rešpektujú. Kladnú službu jazykovej kultúre nemá robiť len činohra Národného divadla v Bratislave, ale aj jeho opera a všetky iné scény v Bratislave, v krajských mestách i divadlá ochotnícke. Obdobne ako od literatúry aj od divadla pre mládež treba požadovať zvýšenú starostlivosť pri zachovávaní spisovnej normy.

Najväčší okruh pôsobenia majú rozhlasové jazykové prejavy, a to priamo prejavy rozhlasových pracovníkov, alebo príležitostné rozhlasové prejavy rozličných verejných činiteľov. Na reč rozhlasového pracovníka máme takmer také isté nároky, ako na reč herca. Žiada sa, aby normu zachovával v rozhlase redaktor i hlásateľ a aby z ich spolupráce vznikali prejavy z vnútornej i vonkajšej stránky dobre reprezentujúce spisovnú normu. Treba mať na pamäti široké pôsobenie rozhlasu; rozhlasové slovo vstupuje už dnes takmer do každej rodiny. Preto rozhlasoví pracovníci majú ustavične stupňovať úsilie, aby táto názorná — živá škola spisovného jazyka bola dobrou školou.

Rozhlas okrem toho oboznamuje s normou spisovného jazyka aj priamo. V poznámkach jazykovej poradne, ktoré zostavujú pracovníci Ústavu slo-

venského jazyka, dostávajú poslucháči rozhlasu odpovede na otázky, ktoré sa týkajú normy spisovného jazyka pri jeho praktickom písomnom i ústnom používaní a okrem toho prístupnou formou drobné výklady zo všetkých oblastí normy spisovného jazyka. Pri celkovom praktickom zacielení rozhlasovej jazykovej poradne prihliada sa vždy aj na to, aby poslucháč popri praktických radách dostal v prístupnej forme aj zrnko všeobecného jazykovedného poučenia.

Normu spisovného jazyka majú zachovávať aj príležitostné ústne verejné prejavy, ktoré zahrnujeme do pojmu verejného prejavu v užšom zmysle. Doterajšia skúsenosť nasvedčuje, že sa norma spisovného jazyka v nich nezachováva ani zďaleka tak prísne a dôsledne ako v písaných prejavoch. I keď sa ony uskutočňujú vari v menej materiálnej podobe jazyka ako písané prejavy, netreba zanedbávať požiadavku ich spisovného rázu, a to so zreteľom na všetky zložky normy. Každý verejný pracovník, ktorý vystupuje *na tribúnu, alebo pristupuje* k mikrofónu, si má uvedomiť, že má byť pre poslucháča vzorom aj z jazykovej stránky. Treba pamätať, že obsah prejavu je tým účinnejší a priebojnejší, čím je jazykovo správnejší. Bezchybný verejný prejav jazykovo citlivého poslucháča privoláva, a naopak.

R. J. Avanesov o verejných jazykových prejavoch hovorí: „Reč rečníka na tribúne, profesorova prednáška za katedrou, vystúpenie predčítavateľa na estráde, reč herca na javisku, zvukový film, hlásenie rozhlasu, všetko toto vyžaduje bezchybnú jazykovú úpravu, včítane úpravy výslovnosti. Osobitný význam v tomto smere má rozvoj rozhlasu, ktorý robí ústnu reč v istom zmysle prostriedkom ešte širšieho styku ako písmo."[10]

Najmenej sa zachováva spisovná norma v prejavoch pracovného rázu. Teraz, keď pri budovaní socializmu v našej spoločnosti spisovný jazyk sa stáva veľmi rýchle majetkom všetkých pracujúcich, je celkom na mieste požiadavka, aby normu spisovného jazyka zachovávali zamestnanci ľudovej správy, úradov, ale okrem toho napr. aj zamestnanci dopravy, spojov, Národnej bezpečnosti, zamestnanci obchodu a pohostinských závodov. Túto požiadavku možno uskutočniť dôsledným usilovaním nadriadených orgánov a treba na ňu poukazovať v rozhlasovej jazykovej poradni, a to takým spôsobom, aby sa v každom našom človeku zobudila snaha zachovávať normu spisovného jazyka podľa zásady: Spisovný jazyk je dorozumievacím prostriedkom pracujúcej inteligencie, ale aj všetkého pracujúceho ľudu.

III. Napokon niekoľko poznámok o spolupráci jazykovedcov s činiteľmi uvádzajúcimi spisovnú normu do života.

Východiskom a oporou spolupráce majú byť základné jazykovedné príručky. Ony sú prvou a základnou podmienkou jazykovej kultúry. Spomenuli sme, že ako najnaliehavejšia sa ukazuje potreba moderného slovníka a sústavnej ortoepie. Treba aj tu s radosťou konštatovať, že sa práve dostalo na knižný trh druhé, prepracované vydanie Slovenskej gramatiky Paulinyho—Ružičku—Štolca. Aj tento fakt svedčí, že slovenská verejnosť siaha po jazykovedných príručkách a chce si osvojiť normu spisovného jazyka. Nová slovenská gramatika bude vhodným východiskom stručnej populárnej gramatiky a jedným z východísk vedeckej gramatiky akademickej. — Okrem toho bude treba vypracovať štylistiku. Táto oblasť jazykovej normy je teoreticky najmenej dotknutá.

---

[10] *Russkoje literaturnoje proiznešenije,* Moskva 1950 — str. 9, citované podľa J. Stanislava (Slovenská výslovnosť).

O správnu jazykovú prax sa treba starať aj osobným stykom, článkami a jazykovou poradňou — písomnou v Ústave slovenského jazyka i rozhlasovou. Okrem toho by bolo osožné sprostredkovať spoluprácu s jednotlivými inštitúciami pomocou jazykových poradcov.

Predstavujem si to tak, že jednotliví jazykovedci, a to pracovníci Ústavu slovenského jazyka i vysokých škôl v rámci okruhu prác „styk s praxou" by mali za úlohu radiť príslušným inštitúciám v jazykových otázkach. Organizáciu tejto práce by mal na starosti Ústav slov. jazyka. Jazykový poradca by, pravdaže, vždy len radil a vysvetľoval. Túto myšlienku by bolo užitočné realizovať nielen so zreteľom na potreby a povinnosti príslušných inštitúcií, ale aj so zreteľom na teoretickú prácu jazykovedcov, ktorá nie je mysliteľná bez styku so spoločenskou jazykovou praxou a jej každodennými potrebami. Jazykovedci sa majú usilovať, aby — pokiaľ len možno — boli všade tam, kde vzniká situácia, vyžadujúca tvorivý jazykový zásah. V tomto ohľade nie sme ešte dosť pohotoví a potom často úporne musíme zápasiť s jazykovými prvkami, ktoré nezodpovedajú norme spisovného jazyka.

Spolupráca so školou sa týka týchto okruhov: a) prehlbovanie jazykovedného vzdelania učiteľov (pomocou článkov, prednášok, besied), b) učebnice slovenského jazyka, c) metodika jazykovej výchovy (tu je veľmi málo literatúry), d) pomoc pri vypracúvaní názorných pomôcok pre jazykové vyučovanie. — Doterajšie skúsenosti s učebnicami slovenského jazyka ukazujú, že tieto učebnice nepodávajú a neinterpretujú normu spisovného jazyka vždy jednotne. Nápravu by bolo možno zabezpečiť vydaním stručnej školskej gramatiky, o ktorú by sa autori učebníc záväzne opierali.

Úzku spoluprácu treba rozvinúť so Sväzom spisovateľov a s jednotlivými redakciami, najmä so Slovenským vydavateľstvom detskej knihy, so Slovenským vydavateľstvom krásnej literatúry a so Slovenským spisovateľom.

V spolupráci s osvedčenými pracovníkmi divadla, rozhlasu a filmu treba vypracovať systematickú ortoepiu spisovnej slovenčiny. Pracovníkom filmu treba pomôcť pri zlepšení jazykovej stránky podtitulkov. Vedenie Československého rozhlasu potrebuje pomoc pri prehlbovaní jazykovedného vzdelania redaktorov a hlásateľov. Toto všetko sa môže dosiahnuť pomocou jazykových poradcov.

Viac pozornosti treba venovať jazykovej stránke verejných prejavov. V tejto oblasti si slovenskí jazykovedci ešte nesplnili v dostatočnej miere svoju povinnosť. I keď Stanislavova *Slovenská výslovnosť* veľmi dôrazne poukazuje na potrebu, aby verejný pracovník vo svojich ústnych prejavoch starostlivo zachovával normu spisovného jazyka, na túto požiadavku treba príležitostne upozorňovať aj v článkoch.

Sústavnejšie ako doteraz budeme sa musieť venovať kritike jazykovej stránky písomných i ústnych prejavov. Pritom treba pamätať na požiadavku, ktorú výstižne vyslovil akademik Havránek: „Ani na to nemá [rozumej kritik] zabúdať, že hodnotí jednotlivé jazykové prejavy s osobnou zodpovednosťou, že môže byť a bude tiež kedysi korigovaný; čím viac sa vyvaruje dogmatickej pózy a zákonodarného gesta, o to môže byť veľa ráz účinnejší."[11] Tu ešte treba podotknúť, že kritik má mať bohaté skúsenosti zo štúdia jazykového materiálu. Každý jazykovedec má si svoje jazykové vedomie objektivizovať štúdiom kla-

[11] C. d. 80

sickej slovenskej literatúry a pozorným sledovaním literatúry i ústnych prejavov vôbec.

IV.—V. Doterajšie výsledky pri uvádzaní normy spisovného jazyka do praxe nie sú ešte uspokojivé, a to preto, že práca v oblasti jazykovej kultúry nebola systematická. Skúsenosti z diskusie o návrhu na úpravu slovenského pravopisu a z jazykovej poradne Ústavu slovenského jazyka ukazujú, že naša verejnosť má živý záujem o normu spisovného jazyka, že sa chce o nej poučiť a chce sa jej pridržať. Veď na Slovensku vždy bol živý záujem o otázky jazykovej normy, treba ho len správne a pokrokovo usmerniť a kladne zapojiť do úsilia o zvyšovanie jazykovej kultúry.

Mohlo by sa namietať, či nechceme zaviesť akúsi diktatúru jazykovedcov v otázkach normy spisovného jazyka a či systematickou prácou vo všetkých oblastiach nášho spoločenského života nespôsobíme zmeravenie normy. Práve naopak. Sme presvedčení, že dôsledná práca v oblasti jazykovej kultúry na všetkých úsekoch nášho verejného života podporí vedomé dodržiavanie normy spisovného jazyka a okrem toho povzbudí všetkých činiteľov, ktorí spisovný jazyk uvedomene pestujú. — Disciplína v uplatňovaní jazykovej normy nevylučuje jej pružnosť.

Ak pracujeme v oblasti jazykovej výchovy nášho pracujúceho ľudu, systematicky zvyšujeme jeho jazykovú kultúru a túto prácu organizujeme na základe požiadavky spoločenskej disciplíny so zreteľom na veľký spoločenský význam spisovného jazyka, ako naň ukázal Stalin, veľmi výdatne spolupracujeme pri budovaní socializmu v našej vlasti.

FRANTIŠEK VÁHALA

UVÁDĚNÍ JAZYKOVÉ NORMY DO PRAXE

Referát s. G. Horáka probírá otázku uvádění jazykové normy do praxe v značné šíři i do značné hloubky. Proto se omezím jen na několik poznámek k některým jeho bodům.

1. V úvodní větě thesí k svému referátu říká s. Horák, že při práci na tomto thematu je třeba si položit a řešit otázku jazykové kultury a jazykové výchovy vůbec. — O obou těchto otázkách bylo už dosti psáno a mnoho problémů tu už bylo rozřešeno.[1] Proto myslím — spokojíme-li se pro daný okamžik s dosavadními theoretickými řešeními —, že je třeba především mít jasně před očima cíl celé jazykové výchovy chápané ovšem v nejširším smyslu (nikoli jen v úzkém významu výuky). Na poli jazykové výchovy — hlavně mimoškolní — je zapotřebí ještě stále mnoho práce. Stále se totiž ještě setkáváme s nesprávnými názory na spisovný jazyk a jeho úkoly a s nesprávným chápáním pojmu jazykové správnosti. Stále ještě se objevují — u starší generace zcela pravidelně a jejím vlivem začasté i u generace mladší, ba dokonce i ve výuce školní — různé tendence lo-

[1] Viz práce akademika Havránka, akademika Trávníčka, prof. V. Mathesia a prof. Al. Jedličky.

gicisující, historisující a folklorisující jak v názorech, tak i v jazykové praxi. Téměř denně zjišťujeme, že péčí o spisovný jazyk se rozumí často jen péče o pravopisnou stránku psaného projevu (jak je v referátu správně ukázáno), kdežto při projevech mluvených se nevěnuje dosti pozornosti ani správné výslovnosti. Obecně rozšířen je nesprávný názor, že tam, kde jsou v jazyce vedle sebe dva synonymní výrazové prostředky, jeden z nich je jistě nesprávný. Správnost jazykového prostředku se také často měří jeho stářím nebo posuzuje podle jeho existence nebo neexistence v jazyku lidovém a pod. Jindy je měřítkem správnosti jazykového prostředku jeho libozvučnost, chápaná ovšem zpravidla subjektivně a diletantsky. A všechna tato měřítka svádějí k paušálnímu odmítání všech nových výrazových prostředků, ať jsou původu domácího, nebo cizího.

Tyto skutečnosti nám dostatečně jasně a zřetelně ukazují i cíl a úkoly jazykové výchovy. V jejich světle se jako nejpotřebnější jeví výchova k vědomí celonárodní kulturní hodnoty a funkce spisovného jazyka, k vědomí, že spisovný jazyk je útvar, který má sloužit jako dorozumívací prostředek ve všech oblastech výroby, techniky, vědy a kultury vůbec — na rozdíl od nářečí, žargonů a slangů, mluvy jednotlivých sociálních skupin a pracovních oborů. A za druhé je nutno vychovávat k správnému chápání spisovného jazyka jako systému výrazových prostředků bohatě diferencovaných v rozvité synonymice prostředků lexikálních, morfologických i syntaktických, aby mohl dobře sloužit ve všech situacích jako spolehlivý nástroj myšlení a dorozumění. A toto správné nazírání na spisovný jazyk povede i k správnému chápání pojmu jazykové správnosti.

Budeme-li mít stále na zřeteli tyto skutečnosti a s těchto hledisek řídit svou práci, pak jistě budeme mít úspěch v jazykové výchově jak přímé, tak také — a zde zejména — nepřímé.

2. „Základním předpokladem v oblasti jazykové výchovy jsou normativní příručky (gramatika, pravopisná pravidla, orthoepie, slovník), které zachycují a interpretuji jazykovou normu," říká s. Horák. Není možno než s ním souhlasit. Takové příručky jsou opěrné body, o něž se jazyková výchova může bezpečně opřít, z nichž může vycházet. Ale musíme si přiznat, že takové příručky dosud nemáme pro všechny stránky spisovného jazyka. Na př. nemáme dosud normativní slovník spisovné slovenštiny. Z čeho vycházet v tomto případě? Čím se řídit, oč se opírat? Jen o své vlastní jazykové povědomí? I na tuto otázku je nutno si odpovědět, nemá-li se na jedné straně naše práce dostat na koleje subjektivního brusičství a purismu, nebo nechceme-li na straně druhé právě z tohoto důvodu resignovat, vzdát se práce v tomto směru.

Za předpokladu, že takové vhodné příručky máme, vnucuje se nám — theoreticky — otázka, co tedy vlastně uvádíme nebo máme uvádět do praxe: normu nebo její kodifikaci? Mezi normou a kodifikací může být totiž rozpor. Názorným dokladem toho jsou v češtině na př. substantiva na *-č*, odvozená od sloves s dlouhou základovou samohláskou. Ve starší době tato substantiva základovou samohlásku krátila: *lámati — lamač, vázati — vazač, páliti — palič, pokrývati — pokryvač* a pod. První Pravidla českého pravopisu z r. 1902 už konstatují, že u substantiv tohoto typu kvantita kolísá (je to jistě svědectvím toho, že se tu u nověji tvořených slov vyvinula zákonitost nová: shoda v kvantitě slova odvozeného se slovem základním) a toto kolísání připouštějí. Ale Pravidla z r. 1913, aby se učinila „přítrž dosavádnímu kolísání," jak říkají výslovně, zavádějí u nich přímočaře samohlásku krátkou (dávají tedy přednost zákonitosti starší). A tento stav trvá v podstatě dodnes, i když poslední úprava pravopisná z r. 1941 tu pod tlakem ži-

vého usu v několika případech připustila délku. Píšeme tedy dnes *stihač, přijímač, vysílač* atd., ačkoli se tu všeobecně vyslovuje samohláska dlouhá. Ba v příručkách se vydávají za normativní i tak neživotné podoby, jako je *stírač*. Akademický Příruční slovník uvádí hesla *ohřívač — přehřívač* (kolísání zřejmě vynucené materiálem). Když jsme nedávno dostali otázku, jakou kvantitu má mít slovo *nahřívač,* museli jsme se rozhodnout, máme-li tu stanovit délku podle normy (neboť podle normy by tu mělo být beze sporu *-í-,* viz *ohřívač*), nebo krátkost podle kodifikace (viz *přehřívač*). A tento případ není nikterak ojedinělý.

Mimo to nesmíme ani zapomínat, že příručky mohou obsahovat jen obecné zákonitosti, po případě tendence, a ty že je nutno správně aplikovat v konkrétních případech (na př. v orthoepii, ve slohu). Nestačí jen příručky mít, je třeba jich i správně užívat a k jejich správnému užívání je třeba vést hlavně mimoškolské kruhy, publicisty, pracovníky v administrativě atd. Nejobtížnější to jistě bude v oblasti stylu, neboť žádná stylistická příručka nemůže být plně normativní.

3. Norma spisovného jazyka je jednotná, ale přece je nutno mít na paměti, že je to vlastně dialektická jednota řady dílčích norem podle jednotlivých stránek jazyka (norma orthoepická, pravopisná, morfologická, syntaktická, stylistická) a že v různých okruzích užívání spisovného jazyka jsou tyto jednotlivé dílčí normy různě akcentovány, na př. jiné v rozhlase, jiné v denním tisku. V rozhlase budou vystupovat do popředí požadavky orthoepické, v tisku především pravopisné. Bylo by ovšem omylem domnívat se, že péče o kulturu jazyka v rozhlase se vyčerpává péčí o správnou výslovnost hlasatelů, a v tisku opět jenom péčí o pravopisnou a po případě tvaroslovnou stránku projevů. Zde i tam musíme své úsilí zaměřit k otázkám a požadavkům stylovým: v rozhlase aby se vytvořil osobitý rozhlasový styl mluvené řeči, a v tisku aby se pro každý žánr stabilisoval adekvátní styl.

K otázce normy v projevech mluvených říká s. Horák: „Dosavadní praxe ukazuje, že se v mluvených projevech norma nezachovává tak přísně." — Víme ovšem, že mluvené projevy se neshodují do slova a do písmene s projevy psanými, a sotva by také bylo žádoucí, aby se mluvený jazyk shodoval s jazykem psaným i ve svých prostředcích skladebných a slohových. Již sám zcela odlišný ráz mluvených projevů se tomu vzpírá. Hovorový styl spisovného jazyka má své plné oprávnění a bylo by absurdní chtít se ho vzdát. Na druhé straně však není věcných důvodů, proč by se psaný jazyk měl odlišovat od jazyka mluveného v oblasti tvarosloví. Zdá se, že právě pružnější a volnější norma mluveného jazyka i v této oblasti poskytuje jistou illegální cestu, jíž se tento styl vytváří právě přes zákazy a proti nim. Vlastně by tu šlo jen o nedbání kodifikace — nikoli normy —, a to právě kodifikace nevyhovující, zastaralé či zastarávající; norma by nakonec zvítězila a musila by být později chtěj nechtěj kodifikována.

4. V referátu se správně zdůrazňuje, že při uvádění normy do praxe je nutno zvláštní pozornost věnovat také literatuře pro mládež. Rozumí se jistě samo sebou, že normu spisovného jazyka musí a bude zachovávat autor nebo překladatel dětské literatury, a to snad dokonce úzkostlivěji a pečlivěji než autoři a překladatelé literatury pro dospělé. Ale zůstává stále ještě nedořešena otázka, v jaké podobě předkládat mládeži díla našich mrtvých klasiků, v podobě po jazykové stránce upravené či neupravené? Nejde tu o pravopis, ten se může beze zbytku opravit, nýbrž o vlastní jevy jazyka, o úpravu kvantity, tvarů, mluvnické shody, pořádku slov. Knihovna klasiků a Národní knihovna, v nichž vycházejí díla českých klasiků, mají vypracovány spolehlivé ediční zásahy a už po léta se

jimi řídí. V kvantitě, tvarosloví i v shodě zachovávají mnoho ze staršího stadia našeho jazyka, a rovněž vše, co autor přinesl do díla z řeči lidové. Pro ilustraci uvádím několik příkladů z Babičky B. Němcové ve vydání Knihovny klasiků: *chvílka, oblíčej, sírky, jmeno, chleb, polivka; s věnečkami, mezi prstami, pode dvěma jedlema; holubi obyčejné i rousné, děti jsou zvykly* a mn. j.

Státní nakladatelství dětské knihy vydává pro mládež díla klasiků v té podobě, jak vyšla v Národní knihovně a v Knihovně klasiků. Učitelé a také rodiče však vznášejí proti této praxi námitky: Četba těchto textů na středním stupni nepodporuje přímé působení učitelovo a neupevňuje výsledky jazykové výuky, ba spíše může rozkolísávat školou upevňované a upevňující se povědomí normy spisovného jazyka. — Domníváme se, že vylíčený stav věcí — jistě neuspokojivý — je jenom přechodný a že nakonec bude obecně uznána nutnost rozsáhlejších oprav a úprav textů určených mládeži, než je tomu v edicích Knihovny klasiků a Národní knihovny, a že spoluprací pedagogických a jazykových odborníků vzniknou také vyhovující zásady úprav starších textů pro mládež. Jsme si ovšem vědomi toho, že i pro jazykovědné pracovníky je to práce velmi odpovědná a přitom dosti obtížná, při níž bude nutno řešit řadu dílčích problémů, jež dosud ani theoreticky řešeny nebyly. Na př. třeba v otázce shody typu *děvčata byly* není nám dosud jasno, zda právě tento typ není v jazyce progresivní a zda jej jednou i spisovní jazyk — prostřednictvím hovorového stylu — nepřijme.

5. Otázka jazykových poradců, po případě upravovatelů v nakladatelstvích vypadá patrně jinak na Slovensku a jinak u nás. Zatím co na Slovensku se po této instituci volá, u nás je většinou už zavedena. Ale poradci, po případě upravovateli jsou zpravidla pensionovaní profesoři, příslušníci starší generace, vychované a zaměřené namnoze brusičsky a puristicky; ukazuje se, že často nemají hlavně dostatek pochopení pro stylistickou diferenciaci jazyka, že normu spisovného jazyka chápou značně úzce, školsky. Jejich práce je do velké míry překážkou ustálení rozkolísaných jevů, udržuje při životě často zbytečně jevy staré a zastarávající, vnucuje autorům — i proti jejich vůli — jazykové jevy a prostředky, které v díle nechtějí mít nebo které přímo odmítají. To všechno je ovšem brzdou vývoje normy a přináší spisovnému jazyku spíše škodu než prospěch. Jen zčásti je jejich vliv paralysován tím, že nakladatelství (na př. Státní nakladatelství krásné literatury, Státní nakladatelství politické literatury, Státní nakladatelství technické literatury) čas od času pořádají pro své pracovníky jazykové semináře a přednášky odborníků o jazykových otázkách.

6. Jednou z velmi dobrých forem mimoškolní jazykové výuky a výchovy jsou stálé rubriky jazykové v denních listech nebo i v týdennících. V českém tisku existovala řada takových „jazykových koutků" po několik let po r. 1945 a všechny byly velmi oblíbeny. Domnívám se, že stejné oblibě se těšily i dnes a že by nebylo nesnadné je v tisku znovu zavést. Ale i tento způsob výchovné práce má svou problematiku a bylo by neodpovědné k práci přistupovat, aniž bychom si ji uvědomili a aspoň v hrubých rysech rozřešili.

Tak především je třeba pečlivě uvážit thematický plán takových rubrik. Protože jsou zpravidla rozsahem nevelké, není možno v nich řešit závažnější, hlubší a rozsáhlejší otázky jazykové. Zejména velmi obtížně se tu podává poučení z oblasti stylu. Thematika se musí většinou omezit na isolované jevy pravopisné, orthoepické a tvaroslovné. Ze zkušenosti víme, že čtenáře neobyčejně zajímá etymologie, ale poučení o původu slov mohou jen nepatrnou měrou přispět k jazykové kultuře, a proto by nebylo správné věnovat jim mnoho místa.

Před započetím práce nesmíme ani pominout úvahu, zda bude možno vést takovou rubriku tak, aby nesklouzla do vod brusičství a purismu (jak tomu bylo bohužel v některých českých „jazykových koutcích" po r. 1945). Diletantský poměr k jazyku má k tomu vždycky sklon. Vystupuje tu tedy naléhavě do popředí otázka volby autorů. Ta by byla zpravidla ještě ztížena tím, že každý list nebo časopis by pravděpodobně chtěl, aby i jeho „jazykový koutek" byl ve shodě s celkovou linií listu nebo časopisu. Půjde-li o tisk se speciálnějším zaměřením, bude muset tato rubrika věnovat mnoho místa terminologii; a to je práce obtížná, vyžadující mnoho času, neboť tu je nutno spolupracovat s odborníky nejazykovými. Zdá se tedy, že právě otázka kvalifikovaných autorů je v tomto případě nejtíživější. Zdar nebo nezdar práce na tomto poli je přímo závislý na jejím uspokojivém vyřešení.

Tolik asi bych považoval za potřebné říci na okraj referátu s. Horáka. S těmi body referátu, jichž se nedotýkám, plně souhlasím a očekávám, že také diskuse jejich správnost potvrdí.

Z DISKUSIE

František Miko:

K metóde dobrého príkladu v jazykovej praxi:

Zvyšovanie úrovne jazykovej kultúry ide v podstate dvoma cestami: cestou priamej a cestou nepriamej jazykovej výchovy v širokom zmysle. Je to jednak priame uplatnenie kodifikácie spisovnej normy poučovaním a štúdiom, jednak pôsobenie živým slovom. V škole sa opierame hlavne o metódu prvú, druhá nám len pomáha. V bežnej praxi je zatiaľ rozhodujúce pôsobenie dobrého príkladu, i keď zásahy jazykovednej teórie majú dnes v praxi značnú účinnosť.

Najmä prejavy, ktoré majú širší spoločenský a časový dosah a závažnosť, musia záväzne plniť i funkciu dobrého príkladu. Je to povinnosť voči pospolitosti i voči jazyku. Od takýchto prejavov vyžadujeme plné rešpektovanie normy. Ako samozrejmosť predpokladáme v nich i náležité hodnoty obsahové a štýlové.

Napodobňovatelia dobrého vzoru neosvojujú si správnosť reči priamočiaro, ale predovšetkým práve prostredníctvom hodnôt myšlienkových a štýlových. Pre široký priemer používateľov spisovnej reči má jazyk a jeho norma zmysel a hodnotu hlavne vzhľadom na jeho životný dosah, že je sprostredkovateľom istých životných hodnôt. Hlavne preto sú používatelia ochotní venovať jazykovým otázkam spontánnu pozornosť a prípadne aj teoreticky sa nimi zapodievať. Jazykovú správnosť nemožno teda v prejave klásť a uplatňovať samoúčelne, odtrhnuto od tých hodnôt, ktorým jazyk slúži ako materiálne rúcho. Náležité hodnoty prejavu sa asociujú vo vedomí prijímateľa prejavu s jazykovou formou, dávajú jej zmysel, robia ju životnou, potrebnou, žiadúcou, vtieravou. Tak ako jazyková správnosť pomáha plniť myšlienkové dorozumievacie úlohy prejavu, naopak zase ony prispievajú k upevňovaniu spisovnej normy v praxi. Normálna štýlová účinnosť reči vyžaduje oboje. Formalizmus, už či vzniká zanedbávaním obsahovej náplne reči, alebo prílišným zdôrazňovaním správnosti a formálnej stránky reči, poškodzuje účinnosť prejavu, oslabuje však i jeho pôsobenie ako činiteľa jazykovej kultúry.

Robí sa preto iste chyba, keď učitelia v škole nezriedka jednostranne kladú dôraz len na formálnu zložku svojho vyjadrovania i vyjadrovania žiakov. Často sa chváli dobrá ortoepická úroveň reči nášho rozhlasu, divadla a filmu, jej vysoká estetická pôsobivosť. Nie je však tam niekedy výslovnosť nápadne a nadmerne vyzdvihovaná do popredia? Istá umiernenosť by tu iste viacej prospela tomu, o čo sa pri tom usilujeme, totiž ortoepickej výchove širokého kruhu poslucháčov a divákov.

Vôbec exkluzívnosť jazykovej formy a štýlu oslabuje účinnosť dobrého rečového vzoru v širokom priemere používateľov spisovného jazyka.

Naopak zas spisovná norma prichádza o svoje, totiž o možnosť hlbšieho a širšieho uplatnenia, keď sa nezriedka stretávame v tlači, v prednáškach i v prejavoch so zjavom, že sa nevenuje dostatočná starostlivosť obsahovej a štýlovej prepracovanosti textu, keď sa autori často uspokojujú s ošúchaným frazeologickým a kompozičným vyjadrovacím aparátom. Vplyv dobrého príkladu je podmienený vyváženosťou formy a obsahu, podopretím jazykovej formy najmä štýlovou závažnosťou prejavu, je to teda otázka vyjadrovania v jeho celku.

Štýlová neplnohodnotnosť reči má aj iné vplyvy na spisovnú prax. Nedostatočná zbehlosť v spisovnom vyjadrovaní, ktorá je prirodzeným prechodným zjavom pri osvojovaní si spisovnej normy, pociťuje sa predovšetkým ako neschopnosť vhodne štylizovať. Preto sa v praxi stretávame často ešte s recidívou k nárečiu ako k náhradnému prostriedku vyjadrovania. Aj umelecká literatúra sa z tých príčin ešte i dnes obracia k nárečiu ako k trvalému zdroju živých jazykových a štylistických hodnôt. Preto nie div, keď sa aj v teórii spisovnej normy vedie zápas na jednej strane o hlbšiu spätosť spisovného jazyka s jazykom ľudu, a na strane druhej o to, aby sa spisovný jazyk rozvíjal ako samostatný celonárodný útvar i z vlastných fondov a síl. Uplatnenie tých alebo iných prvkov v spisovnej norme je nakoniec vždy i otázkou ich výraznosti a ústrojnosti, i otázkou ich celospoločenského dosahu.

Vincent Blanár:

Dr. Gejza Horák na jednom mieste svojho referátu vyčítal nedodržiavanie spisovnej normy v hovorových prejavoch. Dr. Fr. Váhala reagoval medziiným aj na túto pripomienku. Pýta sa, či sa za takýmto nedodržiavaním spisovnej normy neskrýva prenikanie nejakých nových zákonitostí do starej kodifikácie. Právom ďalej zdôraznil, že sa nesmie zabúdať na špecifické znaky hovorového štýlu. Cez hovorovú reč prenikajú do spisovného jazyka novotvary, ktoré môže nová kodifikácia v príhodnom okamihu prijať do spisovnej normy. To je obvyklý postup v dejinách spisovného jazyka. Ale pre slovenské pomery je na mieste pripomienka G. Horáka v pôvodnom zmysle. U nás sa neraz narúša spisovná norma v hovorových prejavoch preto, že sa nedoceňuje úloha spisovného jazyka a že sa nevenuje potrebná starostlivosť jeho dôkladnému poznaniu. Proti takémuto postoju k spisovnému jazyku treba bojovať.

Alois Jedlička:

S otázkou poměru kodifikace a normy souvisí také otázka jazykové kritiky, jak to o ní mluvil zvláště s. G. Horák. Setkávali jsme se u nás po jistou dobu s kritikou dosti elementární, která jen poměrně mechanicky zjišťovala odchylky od kodifikace, od platných pravidel pravopisných a mluvnických. Takováto kritika má své oprávnění a může působit hlavně za předpokladu, že je v platnosti kodifikace správná, shodující se se současnou jazykovou normou a plně ji respektující. Má ovšem i zde jisté omezení, pokud jde o kritiku jazyka slovesných uměleckých děl. Může však působit i negativně, vymáhá-li kodifikaci nesprávnou nebo již překonanou, která je v rozporu s normou, jako tomu bylo na př. v českých poměrech před vydáním nových Pravidel českého pravopisu z r. 1941 (srov. B. Havránek, Slovo a slovesnost 1, 1935, str. 8 n. a 10, 1947/48 str. 13 n.).

I když nemůžeme přehlížet nutnost a prospěšnost — s výhradami již uvedenými — této elementární jazykové kritiky, není pochyby o tom, že nám musí jít o vypracování jazykové kritiky v hlubším dosahu, kritiky tvořivější, která bude hodnotit jazykové projevy s hlediska soudobé normy, vzhledem k jejím vývojovým tendencím a k jejímu stylistickému rozvrstvení, která bude správně hodnotit jevy v normě již zastarávající a odhalovat jevy nově pronikající a pod. Takovouto jazykovou kritiku ještě dostatečně vypracovánu nemáme, můžeme tedy v tomto smyslu mluvit o zaostávání jazykové kritiky.

Jana Švehlová:

Ráda bych řekla několik málo slov o našich zkušenostech z poradenské praxe. Dr. Horák právem zdůraznil nutnost výchovného působení poradenské činnosti na veřejnost a jeho krásná slova o „zrnéčku jazykovědného poučení", které je třeba připojit ke každé praktické radě, stanou se jistě heslem všech pracovníků v této oblasti naší činnosti. U nás se poradenská činnost rozrůstá dnes již takřka v samostatnou instituci. (Je to nejen vyřizování dotazů adresovaných jazykovému koutku, jejichž počet v minulém roce dosáhl téměř devíti set, dále dopisů adresovaných ústavu, kterých v minulém roce bylo vyřízeno přes dvě stě, ale také poradna telefonická, v níž se počet dotazů pohybuje průměrně denně kolem 80.)

Při této činnosti se setkáváme s obtížemi různého druhu, hlavně v poradně telefonické. Jednou z nich je na příklad problém, jak zajistit co největší jednotnost řešení některých sporných otázek (velká písmena a pod.) při střídání více než 30 pracovníků v telefonické poradně. Řešíme to vedením rejstříků a zprávami a poradami na celoústavních desetiminutovkách. Při poradenské činnosti získáváme však také mnoho cenných zkušeností. Setkáváme se zhruba s dvěma typy tazatelů. Jedni chtějí stručně vědet, jak některé slovo napsat, jakého tvaru užít ve spisovném jazyce, a více je otázka nezajímá. Druzí naproti tomu rádi a s pochopením vyslechnou širší objasnění, po případě o ně sami požádají. Je obtížné někdy zaručit jednotnou a správnou linii výchovného působení telefonické poradny. Je dosti obtížné zachovat správnou míru mezi dvěma krajnostmi, mezi příliš složitými výklady, z nichž tazatel vyslechne roztržitě jen část a někdy ji i špatně pochopí, a mezi kategorickými stručnými radami tam, kde by alespoň stručné objasnění tazateli prospělo. I takové stručné kategorické rady mohou být někdy nesprávně pochopeny jako rozkazy a zákazy.

Ideálem zůstává, aby vedl poradnu telefonickou stále týž pracovník, což by zaručilo jednotnost rozhodování i způsobu styku s tazateli. Je ovšem samozřejmým předpokladem, že tento pracovník nepovede poradnu „autonomně", nýbrž že všechny věci, které budou mít problematický charakter, projedná s kolektivem pracovníků pracujících na tomto úseku.

Melichar Václav:

Jedným z prostriedkov uvádzania jazykovej normy do praxe je aj vydávanie hodnotných základných jazykových príručiek. Dosiaľ sa na tomto poli vykonalo u nás pomerne málo.

Ľubomír Ďurovič:

Chcem sa dotknúť ešte miesta normy v našej školskej praxi. Tam je situácia veľmi skreslená tým, že normou spisovného jazyka sa rozumie prakticky iba pravopisná norma. Ypsilon, ktorý sa dosiaľ nepodarilo odstrániť, zaberá preto temer celý čas vyučovania slovenčiny od tretej až do poslednej triedy všeobecno-vzdelávacej školy, pričom nijak nemožno povedať, že by jej absolventi pravopis aspoň priemerne ovládali. Na druhej strane dôsledkom takéhoto stavu je skutočnosť, že jazyková kultúra slovenského inteligenta je vo všeobecnosti pomerne nízka. Otrepávanie vybraných slov je vec ubíjajúca, bez najmenšej všeobecno-vzdelávacej hodnoty, ale tradične ju mnohí dosiaľ pokladajú za jedinú možnú, resp. jedinú dôstojnú náplň hodín vyučovania materčiny. Boli učitelia, ktorí sa proti odstráneniu ypsilonu stavali s argumentom: „A čo by sme potom vlastne učili?"

Pre pozdvihnutie jazykovej kultúry u nás je nutné, aby sa ťažisko vyučovania slovenčiny prenieslo z pravopisu na systém, t. j. na ústredné zložky gramatickej stavby, na lexikológiu a vo vyšších triedach najmä na štylistiku. Nie ypsilon, ale čiarka by sa mala stať hrubou chybou. Veď správne kladenie čiarok ukazuje, či žiak správne logicky člení vetu, čiarka často celkom mení zmysel vety, kým ypsilon, najmä vo vybraných slovách, je vec len a len memorovania. Žiaci by si mali zo škôl odnášať aj dobrú slovnú zásobu, cit pre významové odtiene, cit pre štylistické odstupňovanie jazykových pro-

striedkov (lexikálnych i gramatických). To všetko patrí do normy spisovného jazyka. Na dosiahnutie vyššej jazykovej kultúry v našich školách je teda veľmi potrebné odsunúť ypsilony na vedľajšiu koľaj a sústrediť jazykové vyučovanie na tie zložky, o ktorých sme práve hovorili.

Záver Gejzu H o r á k a:

1. V jazykovej výchove (v najširšom zmysle) treba viesť používateľov spisovného jazyka k náležitému chápaniu jazykovej správnosti, a to na základe adekvátneho názoru na jazyk a na jeho funkciu ako spoločenského javu.
2. Nestačí jazykovedné príručky m a ť, treba ich vedieť správne používať v praxi. Najmä mimoškolských pracovníkov (publicistov, pracovníkov v administratíve) treba k tomu viesť. — Pozornosť treba venovať najmä tým zložkám jazykovej normy, pre ktoré nemáme doteraz vypracované príručky.
3. Treba jemne rozlišovať jazykovú normu a jej kodifikáciu. Stáva sa, že kodifikácia nie je v úplnom súlade s normou. V takýchto prípadoch netreba najmä od beletrie žiadať prísne dodržiavanie kodifikácie. Tu treba prihliadať na vývinové tendencie v jazyku.
4. Školská jazyková výchova má mať na zreteli všetky zložky jazykovej normy; nestačí zdôrazňovať pravopis, treba venovať pozornosť celému gramatickému systému, lexikológii a štylistike (slohu). — Závažnú úlohu v školskej jazykovej výchove má príklad učiteľovej reči. V nej má byť súladne vyvážená forma a obsah.
5. V spolupráci pedagogických a jazykovedných odborníkov treba vypracovať zásady úprav starších textov pre mládež. Ak sa v nich kodifikácia narúša, mladí čitatelia majú byť o tom v primeranej forme poučení (vysvetlivky, učiteľove poznámky a pod.).
6. V referáte som nehovoril o jazykových poradcoch ako o zamestnancoch príslušnej inštitúcie, lež ako o pracovníkoch (najmä pracovníkoch ÚSJ SAV), ktorí by v rámci okruhu prác „styk s praxou" pomáhali uvádzať jazykovú normu do života. Jazykový poradca má byť naozaj p o r a d c o m, a nie diktátorom.
7. Vo verejných ústnych prejavoch sa norma často zanedbáva. Taktne treba na tento nedostatok príležitostne upozorniť. Tým sa, pravdaže, nevylučuje, ani neznemožňuje jestvovanie hovorového štýlu.
8. Jazyková kritika nemá posudzovať literárne diela len z hľadiska platnej kodifikácie. So zreteľom na vývinové tendencie v jazyku a štylistické rozvrstvenie normy má si všímať tvorivú prácu literatúry v oblasti spisovného jazyka — má odhaľovať javy novo vznikajúce. Takúto jazykovú kritiku ešte podnes nemáme. Treba sa k nej dopracovať.
9. Slovenskí jazykovedci v posledných rokoch napísali, alebo úzko spolupracovali pri zostavovaní učebníc slovenského jazyka pre školy prvého, druhého a tretieho stupňa. Treba, aby sa do tejto práce tvorivo hlásili a zapájali aj praktici.
10. Jazykovedcom nemôže byť ľahostajné, ako sa vykonáva jazyková výchova. Práca v tejto oblasti je popri výskume druhou zložkou povinností jazykovedca; treba sa jej ujať aj so zreteľom na životnosť bádania o spisovnom jazyku.

ŠTEFAN PECIAR

ZÁVER Z KONFERENCIE O JAZYKOVEJ NORME

Cieľom našej konferencie bolo objasniť si pojmy z oblasti jazykovej kultúry a spisovnej normy, riešiť najzávažnejšie problémy a načrtnúť hlavné úlohy pre ďalšiu prácu. Tento svoj cieľ sme splnili vcelku úspešne. Nemožno síce konštatovať jednotnosť názorov ani o najzákladnejších otázkach, ktorými sme sa zaoberali, ale práve výmena názorov bola v diskusii plodná a jej výsledky budú cennými podnetmi pre ďalšiu prácu.

Zo základných pojmov sa objasnili najmä pojmy jazykovej normy a jej kodifikácie. Diskusia potvrdila, že oba pojmy treba rozlišovať. Ako sa ukázalo v diskusii, jazykovú normu treba chápať predovšetkým ako súhrn objektívne jestvujúcich zákonitostí jazyka v príslušnom štádiu jeho vývinu. Sotva by však bolo správne vylučovať z pojmu jazykovej normy súhrn vyjadrovacích prostriedkov (gramatických, lexikálnych a hláskoslovných), používaných podľa zákonitostí spisovného jazyka. Takéto obmedzenie pojmu normy by mohlo viesť k jeho stotožneniu s iným pojmom, ktorý dosiaľ nie je dostatočne vypracovaný, t. j. s pojmom vnútorných zákonitostí jazykového vývinu. Táto otázka nebola v diskusii náležite osvetlená (dotkol sa jej v referáte len s. Doležel) a bude potrebné naďalej sa ňou zaoberať v teoretických prácach.

Osobitným problémom je otázka pravopisnej normy. Je nepochybné, že pravopisná norma je inej povahy ako — povedzme — normy gramatické alebo lexikálne, ale sotva možno bez ďalšej diskusie prijať názor, že v oblasti pravopisu vystačíme s pojmom kodifikácie.

Ešte menej jednoty bolo v názoroch o vzťahoch spisovného jazyka k nárečiam. Zdá sa, že je nevyhnutné, aby sa v tejto oblasti prešlo od všeobecných úvah k dôkladným materiálovým štúdiám, objasňujúcim vzťahy spisovného jazyka k nárečiam v rozličných historických obdobiach.

Dôležitou súčiastkou našej konferencie boli aj praktické otázky uvádzania spisovnej normy, resp. jej kodifikácie do praktickej jazykovej činnosti širokého okruhu používateľov spisovného jazyka. Treba ľutovať, že sme dosiahli pomerne malú účasť zástupcov tých inštitúcií, ktoré hrajú dôležitú úlohu v procese upevňovania normy v praxi (školy, noviny, rozhlas, divadlo, film). Povážlivá je neúčasť spisovateľov. Zdá sa, že naši spisovatelia nepokladajú otázky normy spisovného jazyka za „svoju vec". To je, pravda, nesprávne.

Možno pripomenúť ešte aspoň jednu kladnú stránku našej konferencie. Je to fakt, že tak v referátoch, ako i v diskusných príspevkoch významnou zložkou bola kritika buržoáznych teórií o spisovnom jazyku. Jednomyseľne bol odsúdený purizmus. Ukázalo sa, že zaujímame kritický postoj i k tézam a koncepciám štrukturalizmu. Usilujeme sa o marxistické chápanie a vysvetľovanie problémov. Často len hľadáme nové cesty. Nemožno povedať, že by sme sa pritom nedopúšťali chýb. Osvedčujú sa nám však dve zásady: Čo najtesnejší príklon k sovietskej jazykovede a čo najužšia spolupráca s českými jazykovedcami. Správnosť a plodnosť týchto zásad znovu potvrdila aj naša konferencia. Účasť českých jazykovedcov na čele s akademikom Trávníčkom nám tu pomohla hlbšie osvetliť mnohé závažné problémy.

Uverejnené materiály z našej konferencie sa iste stanú východiskom ďalšej práce o otázkach spisovnej normy a jazykovej kultúry.

NOVÉ KNIHY SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

Pavol Horváth

LISTY PODDANÝCH

Autor publikácie, ktorý zozbieral prevažnú časť uverejneného materiálu, pripravil v spolupráci s ďalšími pracovníkmi bohatý materiál 250 listov poddaných z rokov 1538—1848. Je to prvá publikácia oddelenia pre vydávanie prameňov k slovenským dejinám pri Historickom ústave SAV.

Aby čitateľovi publikáciu čo najviac priblížil, rozhodol sa pri edícii textov použiť transkripčnú metódu, upraviť písmo graficky na dnešný pravopisný systém, pričom však nestiera jazykový charakter a starostlivo zachováva zvukovú podobu originálu.

Úlohou tejto zbierky je oboznámiť našu verejnosť s dejinami a životom pracujúcich más, predovšetkým roľníctva, a pomáhať jej tak utvárať si správny obraz o našej národnej minulosti.

Listy vydané v tejto zbierke obsahujú konkrétne sťažnosti poddaných proti najrozličnejším formám útlaku a vykorisťovania či už zo strany zemepánov a či stoličnej, cirkevnej alebo štátnej vrchnosti. Je samozrejmé, že neobsahujú všetky prejavy feudálneho útlaku a vykorisťovania. Poddaní obracajú v nich svoju pozornosť predovšetkým na tie formy, ktoré pociťovali najťažšie a najbezprostrednejšie. Vo väčšine prípadov ide o obranu poddaných proti zavádzaniu nových povinností, proti stupňovaniu robôt a dávok, proti zaberaniu pôdy, proti zlému zaobchádzaniu s poddanými, lúpeniu Turkov, žoldnierskych vojsk a pod. V prevažnej miere píšu tieto listy celé dediny, no nie sú zriedkavé prípady, že ich píše spolu i niekoľko dedín, ba i poddaní celého panstva.

K textom je pripojená príloha s fotokópiami niekoľkých listov (originálov), ďalej sú v závere edičné poznámky, ukazovateľ obsahu listov, vysvetlenie skratiek, cudzích slov a výrazov, miestny register a obsah.

SAV, Bratislava 1955, strán 382 a prílohy, cena viaz. Kčs 88,—.

BANÍCKY TERMINOLOGICKÝ SLOVNÍK

Baníctvo, ktoré má na Slovensku už tisícročnú tradíciu, nemalo doteraz vypracovanú správnu slovenskú terminológiu najmä pre nedostatok odborných škôl a slovenskej odbornej literatúry. Dnes, keď je situácia podstatne iná, pociťovala sa dvojnásobne potreba zhrnúť a ustáliť slovenské banícke termíny. Na túto úlohu sa podujala Komisia pre banícku terminológiu, ktorá zozbierala a spracovala základnú banícku terminológiu.

V slovníku sú zahrnuté okrem vlastných baníckych termínov aj termíny z úpravníctva, z banského meračstva, z geofyziky, z geológie a mineralógie, zo strojníctva, staviteľstva a energetiky. Termíny sú usporiadané podľa abecedy. Podstatu termínov vymedzuje stručná, výstižná definícia. Synonymné termíny sú uvedené jednak za hlavným, komisiou navrhovaným termínom, jednak ako samostatné heslá s odkazom na hlavný termín. V slovníku sú uvedené niektoré nesprávne termíny, doteraz sa vyskytujúce v odbornej literatúre.

SAV, Bratislava 1955, strán 168, cena brož. Kčs 19,20

Igor Hrušovský

FILOZOFIA A VEDA

Práca akademika Hrušovského sa zapodieva veľmi dôležitými otázkami spoločenských a prírodných vied so zreteľom na naliehavé úlohy našej spoločensko-politickej praxe. Charakterizuje ju prenikavý rozbor teoretických a praktických otázok vedec-

kých. Autor hlbokou analýzou vniká do širokej problematiky prírodných a spoločenských vied, dotýkajúc sa závažných otázok teórie a metodológie, ozrejmuje podstatu materialistickej dialektickej metódy a charakter objektívnych zákonov. Z rozsiahlej oblasti prírodných vied autor vybral také otázky fyziky, biológie a fyziológie, na ktorých mohol majstrovsky aplikovať poučky materialistickej dialektiky. Ďalšia časť je venovaná teoretickým základom spoločenských vied. Posledná časť sa zaoberá aktuálnymi otázkami vedy a filozofie. Na základe dôkladného, marxistického rozboru rieši tu otázku spoločenskej funkcie jednotlivých vedných disciplín. Záverom sa zaoberá súčasnou situáciou filozofie a načrtáva perspektívy jej ďalšieho rastu.

Kniha, ktorá veľmi mnoho čerpá zo súčasnej problematiky sovietskej vedy, je prístupná všetkým odborníkom. Každému ukáže nutnosť spätosti vedy a filozofie, spôsob, ako riešiť vo vede konkrétne otázky a odstraňovať konkrétne ťažkosti.

Práca akademika Hrušovského je veľmi aktuálna a prinesie mnoho svetla do celkovej vedeckej a filozofickej orientácie. Poslúži nielen vedeckým pracovníkom, ale aj širšej verejnosti a študentom pri budovaní ich svetonázoru.

SAV, Bratislava 1955, strán 143, cena viaz. Kčs 44,10.

Jozef Ignác Bajza

RENÉ MLÁĎENCA PRÍHODI A SKUSENOSŤI

Román J. I. Bajzu René mláďenca príhodi a skusenosťi vyšiel pri príležitosti dvojstého výročia autorových narodenín v edícii Pamiatky staršej slovenskej literatúry.

Prvý zväzok Reného vyšiel roku 1783. Tento diel je typom sentimentálneho dobrodružného románu, ktorý bol obľúbený v západnej Európe v 18. stor. Dej sa odohráva v Tunise a Egypte, kam sa vydal hrdina románu René so svojím sprievodcom Von Stiphoutom, aby našiel svoju sestru Fatimu. V našej literatúre tento literárny útvar i formou a svetským duchom bol novosťou.

Druhý zväzok Reného má odlišnú kompozičnú štruktúru. Skladá sa z jednotlivých epizód, „príhod a skúseností" Reného, od seba navzájom izolovaných. Jeho dej sa odohráva prevažne na Slovensku. Kým prvý zväzok je dielom fantázie, druhý je výsledkom pozorovania skutočnosti. Je to dielo realistické, ktoré je zároveň ostrou kritikou spoločenských pomerov na Slovensku na konci 18. stor. J. I. Bajza sa tu prejavil ako dobrý umelec-spisovateľ so schopnosťou typizovať skutočnosť. Umeleckú účinnosť dosahuje najmä satirou.

Obsiahly úvod napísal a dielo na vydanie pripravil dr. Ján Tibenský, pracovník Historického ústavu SAV.

Je to prvý román v slovenskej reči podľa živého jazyka západoslovenského ľudu. Preto treba jubilejné vydanie SAV hodnotiť ako veľký prínos do našej vedy — približuje nám významné dielo našej osvietenskej literatúry.

SAV, Bratislava 1955, strán 410, cena viaz. Kčs 36.60.

Všetkým našim odberateľom!

Časopis Slovenská reč distribuje r. 1955 výlučne Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava, Klemensova 27.
Uznáme len platby vykonané skutočnému dodávateľovi.